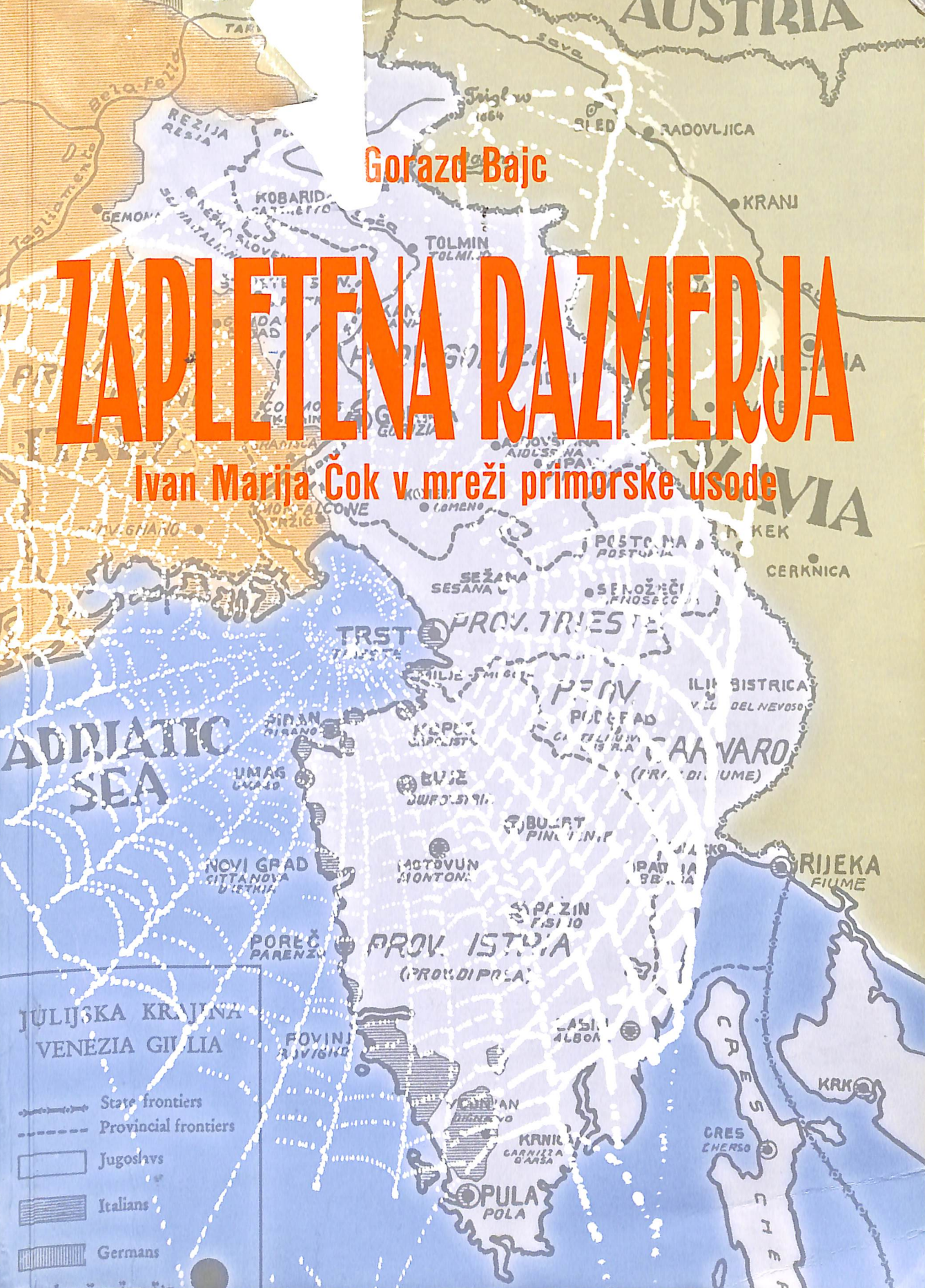

Gorazd Bajc

ZAPLETENA RAZMERJA

Ivan Marija Čok v mreži primorske usode

Redna izdaja iz zbirke del Društva TIGR Primorske

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929 Čok I. M.

BAJC, Gorazd

Zapletena razmerja : Ivan Marija Čok v mreži primorske usode /
Gorazd Bajc ; [spremna beseda Karlo Kocjančič]. – Koper : Društvo
TIGR Primorske, 2000

ISBN 961-6353-69-1

110089728

ZAPLETENA RAZMERJA

Ivan Marija Čok v mreži primorske usode

Gorazd Bajc

Koper, november 2000

13195

N 06 03 2001/142

Dr. Ivan Marija Čok, 1942. (NŠK, OZ)

13195

KNJIGI O DR. IVANU MARIJI ČOKU NA POT

V letih med obema svetovnima vojnama so se Slovenci na Primorskem znašli v situaciji pravne praznine. Kot ostalim državljanom jim je italijanska vlada sicer priznavala ustavne pravice, ni jih pa prepoznavala kot etnično skupnost, do katere bi imela kakršnokoli obveznost. Pojem manjšinske zaščite po prvi svetovni vojni ni bil posebno razvit, saj ga praksa 19. stoletja z izjemo verskih skupnosti ni poznala. Z druge strani pa tudi ni mogoče reči, da bi bil povsem neznan, kajti pozornosti odločujočih političnih krogov ga je vsiljevala nova razdelitev Evrope po razpadu osrednjih cesarstev in po oblikovanju novih držav na njihovih temeljih. V državah naslednicah so ostale številne manjšinske skupnosti, za zaščito katerih je Društvo narodov ustanovilo v Ženevi poseben urad, zadolžen, da bedi nad njihovo usodo in spremlja njihove morebitne pritožbe. Večjih pooblastil pa ni imel in je zato ostal v bistvu samo središče, kamor so se stekale informacije o raznih manjšinskih stvarnostih, brez možnosti, da bi njegovi sodelavci učinkovito posegali v njihov prid ali obrambo. Tudi italijanska vlada ni bila brez občutka za manjšinsko zaščito, saj je zahtevala od Kraljevine SHS trdna jamstva glede maloštevilnih Italijanov, ki so ostali v Dalmaciji pod njeno suverenostjo. Obenem pa kot država zmagovalka ni bila pripravljena sprejeti nase nikakršne obveznosti za Slovence, Hrvate in Avstrijce nemškega jezika, ki so se po prvi svetovni vojni znašli znotraj njenih meja. Zadovoljila se je z nekaj splošnimi obljubami, kot so bile na primer tiste, ki so jih dajali general Petitti di Roreto ob zasedbi Trsta ter zunanji minister Carlo Sforza in kralj Viktor Emanuel III. po podpisu rapalske pogodbe. Vsi so se sklicevali na dvatisočletno italijansko kulturo, ki naj bi sama po sebi jamčila za korektno ravnanje države z "drugorodci". Šlo je seveda samo za priložnostne besede, ki jih je vsakodnevna politična praksa postavljala na laž.

V takih razmerah so se primorski Slovenci morali soočiti z izzivom, na katerega niso bili pripravljene. V habsburški monarhiji so, kljub njenemu mačehovskemu ravnanju, vendarle uživali določeno pravno zaščito, saj so bili priznani kot eden njenih konstitutivnih narodov. V Savojski kraljevini pa so se znašli povsem izpostavljeni in prisiljeni, da se spopadejo z miselnostjo, ki jim je

bila tuja, saj je slonela na skromnih tradicijah italijanske civilne družbe. V tem kontekstu so reagirali na različne načine: dolgo so skušali najti z odgovornimi političnimi dejavniki možnost dialoga in so celo po Mussolinijevem prihodu na oblast iskali z njim stike, v iluziji, da bodo s svojimi argumenti našli v njem dojemljivega sogovornika. Kot je postalo očitno, da so vsa prizadevanja v tej smeri zaman, se je med slovensko primorsko mladino uveljavilo prepričanje, da je treba proti fašističnemu nasilju nastopiti s silo. Začelo se je tako obdobje oboroženega odpora proti režimu, ki je kljub hudim represalijam trajalo vse do izbruha druge svetovne vojne in nato preraslo v narodnoosvobodilno gibanje. Vzporedno s to dejavnostjo je v Jugoslaviji tekla akcija, ki je težila k organizaciji številnih primorskih beguncev in izseljencev, obenem pa tudi k senzibilizaciji oblasti za njihovo usodo in usodo manjšine v Julijski krajini. Med osebnostmi, ki so se angažirale v tem delu, ima tržaški odvetnik Ivan Marija Čok pomembno vlogo, saj mu je uspelo navezati stike z najvišjimi predstavniki oblasti in se pri njih uveljaviti kot glasnik celotne primorske družbe. Pri tem seveda ni šlo brez kompromisov, ki so značilni za Čokovo delovanje tudi med drugo svetovno vojno, ko je po propadu Jugoslavije iskal in našel stike z Britanci in Američani. V prepričanju, da je osvoboditev Primorske njegova glavna naloga, se I. M. Čok ni obotavljal sodelovati z njihovimi tajnimi službami, kar je seveda postalo zanj obremenilna okoliščina, ko so po letu 1945 v Jugoslaviji prevzeli oblast komunisti. Nove oblasti v svoji ideološki prenapetosti niso upoštevale dejstva, da se je med vojno jasno opredelil za partizansko gibanje in da je s svojim propagandnim delom v marsičem prispeval k temu, da je mednarodna javnost spoznala usodo Primorske pod fašizmom. Kljub številnim zaslugam in ogromnemu delu, ki ga je opravil za svoj narod, je I. M. Čok umrl v izgnanstvu, s sramotnim pečatom tujega agenta in domovini nevarnega človeka. Študija, ki mu jo posveča Gorazd Bajc in ki sloni na poglobljenem raziskovalnem delu v slovenskih in britanskih arhivih, postavlja stvari na pravo mesto in prikazuje Čokovo osebnost v vsej njeni večplastnosti in dinamični razgibanosti. Gre za pomemben prispevek k poznavanju Primorske in njenih ljudi v najtežjem obdobju njene preteklosti, ki z bogastvom novih podatkov in virov opazno dopolnjuje našo zgodovino na to temo.

dr. Jože Pirjevec

UVODNA BESEDA IZDAJATELJA

Pričujoča monografija o dr. Ivanu Mariji Čoku nam razkriva njegova globoka prizadevanja za priključitev Julijske krajine k tedanji Jugoslaviji. Čok sam izhaja iz Trsta (Lonjerja), mesta ki je zgodaj spoznalo nakane Italije po prvi svetovni vojni in samo občutilo zatiranje slovenskega in hrvaškega življa. Ko je Čok odšel v emigracijo, je stopil v politični boj zoper potujčevanje in postal glasnik trpeče Primorske.

Po preselitvi v Jugoslavijo je uspešno zasnoval široko propagandno akcijo združevanja vseh izseljencev (emigrantov) iz Julijske krajine, ki so s pomočjo Zveze emigrantskih društev pridobili dokajšnjo politično in udarno moč. Tu je sodeloval s pomembnimi političnimi osebnostmi v Ljubljani, Zagrebu in v Beogradu. Omenjam Josipa Vilfana, Lava Čermelja, Engelbert Besednjaka, Bertija Rejca, Ivana Rudolfa. Svoje osebne ambicije je tudi izražal kot voditelj omenjene Zveze emigrantskih društev in kasneje kot vodilni član Jugoslovanskega odbora iz Italije.

Njegovo politično pot zaznamujejo vzponi in padci; bil je jasen in odločen iredentist (tako se je tudi sam poimenoval), toda vse njegovo delo je vodilo k enotnemu cilju: priključitvi Julijske krajine k Jugoslaviji. V danih razmerah se je prilagajal in povezoval z vsemi silami: z Angleži na Bližnjem vzhodu, z jugoslovansko vlado v tujini in seveda tudi z NOB. Na Bližnjem vzhodu je v navezi z Ivanom Rudolfom odločno prispeval pri zbiranju prostovoljcev slovenske narodnosti iz vrst italijanskih vojaških ujetnikov za boj zoper okupatorja v domovini. Iz teh prostovoljcev so nastale prekomorske brigade, ki so pomagale osvoboditi jugoslovansko ozemlje.

Po drugi svetovni vojni in po sklenitvi mirovne pogodbe z Italijo Čoka nova jugoslovanska oblast ni več potrebovala. Odrinila ga je na stranski tir tako, kot nekatere druge in ga bremenila z raznimi sumničenji. Zaradi tega se je izselil v ZDA in je zaradi zdravstvenih težav, zagotovo razočaran nad vsem, umrl za kapjo junija 1948.

Čok je nesporna osebnost, ki je s svojim velikim angažiranjem mnogo prispeval k priključitvi vsaj dela Primorske k Jugoslaviji, a žal se tigrovske geslo o priključitvi Trsta in Gorice ni uresničilo.

Doživel je neprijetno usodo mnogih tedanjih politikov, kajti bil je odrinjen in označen z raznimi negativnimi vzdevki. Prepustimo to dejstvo zgodovini, da presodi, saj je najbolj pravična razsodnica.

Prav zavoljo nakazanih dejstev smo čutili v Društvu TIGR Primorske, da bi pripravili obširnejše besedilo o življenju in delu osebnosti dr. Čoka in da bi prikazali njegove zasluge, čeprav je ves čas deloval v zapletenih razmerah in v mreži primorske usode tako, kot navaja naslov te monografije.

Iz tega besedila izhaja, da je Čok tako v emigraciji (v Jugoslaviji) povezoval in organiziral slovanski živelj iz Julijske krajine in po lastnih močeh posredoval pri njihovem težkem socialnem položaju v smeri izboljšanja razmer. Posebej omenjam slovensko kolonijo v Bistrenici v Makedoniji, pa več intervencij pri zaposlovanju emigrantov itd.

Čok je sodeloval z nekaterimi vidnimi osebami iz organizacije TIGR: Bertijem Rejcem in Ivanom Rudolfom ter je zagotovo družno usmerjal politični boj za Slovence in Hrvate v Julijski krajini. Naj vzbudi izdaja tega knjižnega dela vsaj manjšo pozornost in izrazi zahvalo njegovemu delu.

Ker v letošnjem letu do načrtovane postavitve spominske plošče na Čokovi rojstni hiši v Lonjerju ni prišlo zaradi nekaterih nejasnih pogledov med vaščani ali zadržkov do te osebnosti, naj ta monografija, ki dokaj celovito podaja življenjsko pot in Čokovo dobo, odpravi vsakovrstne morebitne zadržke.

Vaščani Lonjerja so tvorili trdnjavo slovenstva v predmestju Trsta in bili vselej ponosni na svoje rojake. Prepričani smo, da bodo sedaj z veseljem sprejeli tudi svojega nekoliko pozabljenega rojaka Čoka, ki je zapustil v zgodovini Slovencev močno sled.

Ob koncu še ta poudarek.

Nekateri temeljni dokumenti (krajši) so uvrščeni med tekstovni del monografije. Precej gradiva gotovo skrivajo beograjski arhivi, ki avtorju te publikacije še niso bili dostopni. Vendar se pojavljajo druge listine in zapisi, ki močno osvetljujejo tisti čas in smo zaradi njihovega pomena le-te objavili v dodatku knjige. Prepričani smo, da bodo bralci z velikim zanimanjem prebirali ne le osnovni tekst, ampak tudi listine v dodatku.

Koper, november 2000

Karlo Kocjančič

PREDGOVOR

Pred časom me je društvo TIGR Primorske prosilo, naj napišem krajšo biografijo o dr. Ivanu Mariji Čoku. Marsikoga bi verjetno zadeva zelo zanimala, saj je Čok eden izmed poglavitnih akterjev primorske preteklosti. Marsikdo pa bi se nalogi razumljivo odrekel, saj je omenjeni tudi eden izmed najbolj kompleksnih in, lahko rečemo, tudi kontroverznih protagonistov naše zgodovine. Kljub kronični časovni stiski, ki spremlja vse raziskovalce, sem ponudbo z veseljem sprejel. Tema namreč mi ni tuja, saj se z njo deloma že ukvarjam v okviru raziskave o medvojnem protiokupatorskem delovanju slovenskih primorskih narodnjakov, in sicer na podiplomskem študiju na Zgodovinskem oddelku ljubljanske Filozofske fakultete. Ta študij štipendira Ministrstvo za znanost in tehnologijo, zaradi velikih stroškov raziskovanja po arhivih je nato priskočil na pomoč še Sklad Dorče Sardoč, ki mi je leta 1998 podelil štipendijo za podiplomsko raziskavo tematike "Protifašistično in protiokupatorsko delovanje primorskih ljudi", letos spomladi pa je Slovenski raziskovalni inštitut dodelil podporo nekaterim zamejcem-podiplomcem. Vendar brez podpore mojih domačih se seveda te naloge ne bi mogel lotiti.

Zaradi pomoči pri iskanju podatkov in indicev, posredovanja pri sorodnikih, avtorizacije uporabe diplomskih nalog, svetovanja in vedno koristnega klepeta ter spekuliranja na strokovni ravni, nenazadnje še zavoľo tega, ker so mi zaupali arhivsko in fotografsko gradivo, čutim dolžnost, da se najlepše in najiskrenejše zahvalim naslednjim osebam, ki jih navajam kar po abecednem redu: Albino-Ljubo Čok, Miran-Karlo Čok, Sava Ivan Čok, Jože A. Hočevnar, Ivo Jevnikar, dr. Milica Kacin-Wohinz, Aleksej Kalc, Karlo Kocjančič, prof. dr. Jože Pirjevec, Saša Rudolf z družino, Tomaž Sussi, Vera Vesel in Andrej Vrčon. Zahvala gre tudi Narodni in študijski knjižnici, Oddelku za zgodovino, ki je dovolil uporabo nekaterih fotografij, kot tudi vsem arhivskim inštitucijam.

Posebna zahvala oziroma pohvala gre seveda Društvu TIGR Primorske, ki je sprožilo zamisel in je ponudilo tudi možnost, da se lik Ivana Marije Čoka odtegne nezasluženi pozabi, kar je tudi glavni namen te publikacije. Raziskovanje po dokumentih je namreč v teku, tako da še ostajajo nekateri zavozljaji

okrog dr. Čoka. Bilo bi tudi znanstveno nekorektno, če bi prezgodaj postavili poenostavljene zaključke. Tu imamo torej predstavitev življenjske poti Ivana Marije Čoka z delno osvetlitvijo tistih, še premalo znanih, meglenih in tudi kontroverznih poglavij, ki pa so bila nezamenljivi sestavni del Čokovega delovanja.

PRAKTIČNA POMOČ BRALCU

Napotki k branju

Bralcu bi radi dali le nekaj kratkih napotkov, da se bo lažje znašel.

Da bi čimbolj približali zgodovinski čas dogajanja in stimulirali bralčevo radovednost, smo se odločili, da uporabimo nekatere citate iz dokumentov, ki so napisani v *ležečem* tisku. Določena vprašanja smo tako popestrili in dodatno ponazorili.

Odločili smo se, da strokovni aparat sprotnih opomb ne sme absolutno izostati, ustrezne okrajšave pa smo dali na konec pri seznamu uporabljenih virov.

Predno se lotimo branja, se moramo še dotakniti pomembnega vprašanja izrazoslovja, da ne bo nesporazumov. Poglavitni cilj dr. Ivana Marije Čoka je bila priključitev območja Julijske krajine k Jugoslaviji; za to delovanje se v knjigi pojavlja izraz iredentizem. Zavedamo se, da bi lahko imel za nekatere tudi negativni prizvok, vendar smo ga izbrali, ker ga je sam Čok večkrat uporabljal in se nam je zato zdel najbolj primeren.

Ivan Marija ČOK, od rojstva do smrti

1886 Rojen 23. 3. v Lonjerju v Trstu.

1910 Prične delovati v političnem društvu Edinost.

1911 Diplomira iz prava v Pragi.

1915 Pobudnik zamisli, naj bi se Slovenci in Hrvatje povezali in nato dosegli še združitev s srbsko monarhijo.

1918 Izvoljen za zastopnika Edinosti v Narodni svet za Slovenijo in Istro in nato v Narodno veče v Zagrebu, nekaj časa član Začasnega narodnega predstavništva v SHS.

1918-1919 Član jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci; propagandna informativna brošura *Le Pacte de Rome - L'Italie et sa morale*.

1919 V vodstvu tržaške Edinosti.

1928 Fašistično preganjanje in emigracija.

1930 Eden izmed obtoženih na prvem tržaškem procesu.

- 1931 Ustanovi in je stalni predsednik Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine.
- 1933 Začetek odločnega javnega iredentizma.
- 1934 Višek emigrantske Zveze.
- 1937 Skupno s Čermeljem v Londonu.
- 1938-1939 Začetki sodelovanja primorske ilegale z britanskimi tajnimi službami.
- 1940 7. 7. aretiran in interniran v Arandjelovac, konec emigrantske Zveze.
- 1940-1941 Ustanovitev Jugoslovanskega odbora iz Italije, beg iz Jugoslavije in začetek delovanja na Bližnjem vzhodu.
- 1941 Avgusta se preseli v London.
- 1942 Začetek leta dospe v ZDA, novembra *Memorandum of the Committee of the Yugoslavs from Italy*.
- 1943 *The Problem of Trieste*, začetek javne podpore narodnoosvobodilnemu gibanju in preselitev v Kairo.
- 1944 Januar javno podpre odhod v Titovo vojsko slovenskih vojakov na Bližnjem vzhodu, prisiljen preklic.
- 1944 V London, kjer podpre sporazum Tito-Šubašić.
- 1945 *The First to resist, Story of the First Underground Movement in this War*, vrnitev domov.
- 1947 Javno diskriminiran.
- 1948 V ZDA, kjer umre 17. 6.

Ivan Marija ČOK, glavne smernice delovanja in cilji

1. Poglavitni cilj mu je bil boj za priključitev Julijske krajine (Primorska in Istra) k Jugoslaviji.
2. Za doseg tega cilja je bil pripravljen marsikje iskati zaveznike in podporo.
3. Imel je velike osebne ambicije, da bi postal uradni predstavnik vseh primorskih Slovencev in da bi vstopil v jugoslovansko vlado.
4. Kot večina emigrantov je tudi on sledil tradicionalni projugoslovanski usmerjenosti, še posebno, ker je videl v močni in enotni Jugoslaviji edino možnost rešitve manjšinskih problemov v Italiji.
5. Pri Čoku večkrat osebne ambicije ni mogoče ločevati od boja za meje.
6. V svojem delovanju je spoznal ogromno ljudi, trudil se je senzibilizirati tuje javno mnenje kot tudi tuje politike. Ustvaril si je tako veliko poznanstev, še več pa sovražnikov.

7. Zavedal se je, da je bilo iredentistično delovanje Italije na območju Julijske krajine le začetek imperialistične politike Italije, ki je hotela dolgoročno prodreti v Dalmacijo, naprej v Albanijo, Grčijo, Bolgarijo itd. V napoto takšnemu italijanskemu imperializmu je bila jugoslovanska država.
8. V pričakovanju vojne je bil Čok prepričan, da bi bilo potrebno biti pripravljeni na učinkovit poseg v prid primorskim Slovencem v trenutku mirovnih pogajanj.

UVOD

Pozabljeni Ivan Marija Čok

Zgodovinopisje se je dosedaj malo ukvarjalo z osebnostjo dr. Ivana Marije Čoka, čeprav je bila njegova vloga zelo pomembna, ker se je za kakšnih trideset let posvetil enemu izmed najpomembnejših vprašanj novejše slovenske zgodovine: problemu Julijske krajine. Sedaj imamo priložnost, da se vsaj v glavnih obrisih spomnimo življenjske poti te izjemno zanimive osebe, ki je šla takorekoč v pozabo, kar je postalo še bolj očitno pred dvema letoma, ko je njegova 50-letnica smrti v bistvu minila neopaženo.¹

Čokovo življenje je bilo nabito z dogodki, ki so še vedno premalo poznani zgodovinski stroki. Naj omenim le pomanjkljivo poznavanje odnosov med primorskimi Slovenci in beograjskimi vrhovi v prvi Jugoslaviji, kjer vemo, da se je Čok stalno sukal; ali pa medvojno delovanje Slovencev v emigraciji v okviru ali pa blizu emigrantski vladi, njihove povezave z zahodnimi zavezniki ter njihov odnos do narodnoosvobodilnega gibanja, Mihailovića, kolaboracije, državljanske vojne, njihova nadaljnja poveljna usoda, ko je dovršen del zašel v pozabo, kljub političnim sposobnostim in ambicijam itd. Treba pa je reči, da je težavna dostopnost beograjskih arhivov še vedno velika ovira pri osvetlitvi takih in podobnih tem.

Obstajajo seveda subjektivni in objektivni razlogi, zaradi katerih je I. M. Čok še vedno tako malo poznana figura iz naše preteklosti. Med subjektivne razloge lahko uvrstimo dejstvo, da je bil po vojni kaj kmalu odrinjen od javnega življenja. Tedanja komunistična oblast ga je namreč že med vojno uvrstila med nezaželene, simpatizerje zahodnih zaveznikov in podpornike stare monarhično-reakcionarne ureditve, po vojni pa mu je javno pripisala eno izmed tedanjih najhujših obtožb: da je agent Zahoda in da je njegova preteklost eno samo nadaljevanje tistih reakcionarno-konservativnih metod sovražnikov slovenskega naroda in ljudske oblasti. Raziskovalcem je Čokova usoda pomenila dolgoletno pregrado, ki se ji je pridružil objektivni razlog pomanjkanja

¹Na Primorskem je bila izjema krajši zapis v *Mladiki*, XLII/7, 1998, str. 174.

dokumentarnega gradiva, ki ostaja, vsaj delno, še vedno nepremoščena ovira. Zgodovinarji dr. Dušan Nećak, dr. Andrej Vovko in Aleksej Kalc pišejo, da je bil del emigrantskega arhivskega gradiva uničen.² Čokov sin Sava se spominja, kako je zaradi tedanjih napetih povojnih razmer leta 1947 zažgal polno dokumentov v pisarni v ulici Fabio Filzi v Trstu.³ Niti iskanje pri prijaznih in razpoložljivih Čokovih sorodnikih ni imelo uspeha. Še fotografije Ivana Marije je bilo težko dobiti, med tem ko so jih sorodniki dobili od ostalih članov številne družine. Nekateri arhivi, kot so na primer arhivi notranje uprave-Organizacije za zaščito naroda (OZNE)/Uprave države bezbednosti (UDBE),⁴ ali pa najnovejše gradivo, ki so ga sprostili v Londonu, kot del gradiva angleške tajne službe Special Operations Executive (SOE), so postali dostopnejši komaj v zadnjih letih. Druga, še posebno osebna gradiva, pa so prišla pred leti na dan bolj po naključju, kar velja za primer osebne zapuščine tesnega Čokovega sodelavca Ivana Rudolfa. Pravkar zaključeno raziskovanje v Londonu pa še potrjuje, kar je že pred desetimi leti omenjal zgodovinar dr. Dušan Biber, da je osebna mapa o Čoku za prvo povojno obdobje še vedno zadržana v tekoči registraturi britanskega Zunanjega ministrstva.⁵

O uporabljeni literaturi in virih

Nedvomno je sad dolgoletnega raziskovanja in preciznega dela, ki ga je pred približno 20 leti opravil Aleksej Kalc, dosedaj najpomembnejše in v bistvu edino celovito delo o Čoku. Kalc je dobri dve leti pripravljal diplomsko

²NEĆAK, VOVKO: *Dejavnost Slovencev in Hrvatov*, str. 113, da je izjema le gradivo o Pisarni za zasedeno ozemlje, katere arhiv je skoraj v celoti ohranjen; VOVKO: *Organizacije jugoslovanskih emigrantov*, str. 449, 459, pravi, da je bilo ob bombradiranju Beograda aprila 1941 uničeno gradivo Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine in njenega voditelja Čoka ter nekaterih drugih organizacij; KALC: *L'emigrazione*, str. 24.

³Korespondenca S. Čok-I. Jevnikar, Atlanta 14. 4. 1998. Obema se najlepše zahvaljujem za možnost vpogleda v njuno korespondenco.

⁴Jugoslovanske/slovenske obveščevalne in tajne službe: OZNA je februarja 1944 nadomestila Varnostnoobveščevalno službo (VOS), ki je delovala od začetka vojne, med tem ko je marca 1946 OZNO nadomestila Uprava državne varnosti (UDV), ki jo poznamo kot UDBA.

⁵PRO FO 371/48882; BIBER: *Zavezniške in sovjetske misije*, op. 296 na str. 117; primerjaj (prim.). isti: *Dr. I. M. Čok kot uslužbenec OSS*, op. 1 na str. 232.

nalogo o njem in se nato še nekajkrat vrnil k temi, ki je bila v povezavi s Čokom in njegovim delovanjem. Menim, da je Kalc, kljub takratni nedostopnosti nekaterih virov, opravil pomembno pionirsko delo in v bistvu pripravil še vedno uporaben okvir kompleksnega Čokovega življenjskega delovanja.

Ostala pomembnejša dela slovenskega zgodovinopisja sicer nemalokrat omenjajo Čoka, vendar nikoli dovolj podrobno, da bi lahko predstavila neko celovitejšo sliko te osebnosti. Tudi geslo v večinoma zelo uporabni *Enciklopediji Slovenije*⁶ je izjemno skopo, deloma netočno in v bistvu pomanjkljivo. Spomnimo pa se, da je zvezek z geslom o Čoku izšel z letnico 1988, ko tudi še ni bilo o njem veliko znanega.

Večino del, ki so izšla pred Kalčevo diplomsko nalogo in jih je Kalc že pridno uporabil, načeloma ne omenjam, razen seveda v primerih, ko novi podatki potrebujejo primerjave ali eventualne dopolnitve. Omeniti pa moramo nekatera dela, ki so izšla v zadnjih letih in nam prinašajo nekaj zanimivih podatkov o Čoku. Med te spada še posebno zadnja monografija zgodovinarke dr. Milice Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizem v Evropi*, objavljeni so nato zelo pomembni zapisniki zaslišanj vodilnega tigrovca Alberta Rejca z izčrpnimi razlagami njegove soproge Tatjane Srebot-Rejec v knjigi *Pričevanja o Tigru* in v zborniku ob Rejčevi 100-letnici *Domovina, kje si?*, ki vsebuje tudi dva še neobjavljena Rejčeva zelo podrobna članka. Delni krajši prikazi Čoka v sodelovanju z zahodnimi zavezniki med drugo svetovno vojno so nastali izpod peresa dr. Dušana Bibra, ki je eden največjih slovenskih poznavalcev arhivov medvojnih zahodnih zaveznikov. Svoje upravičeno mesto je med tem Čok dobil tudi v eni izmed najboljših in najnovejših zgodovinskih sintez o Slovencih v Italiji *Storia degli sloveni in Italia*.⁷

Največ sem se posluževal arhivov, in sicer obsežnega gradiva dr. Josipa Vilfana, ki ga od leta 1998 hranijo na Inštitutu za narodnostna vprašanja (prej je bil v Mestnem arhivu v Ljubljani), kjer je precej podatkov o Čoku, saj je bilo med njima precej korespondence. Nekaj zanimivih podatkov dobimo posredno iz korespondence med Vilfanom in ostalimi pomembnimi primorskimi Slo-

⁶ES, knj. 2, str. 142.

⁷KACIN-WOHINZ, PIRJEVEC: *Storia degli sloveni in Italia*, str. 64, 74.

venci. Zelo zanimiva je osebna zbirka dr. Izidorja Cankarja v Arhivu Republike Slovenije, kjer dobimo nekaj podatkov o Čokovem medvojnem delovanju, in sicer posredno v korespondenci Izidorja Cankarja z različnimi tedanjimi slovenskimi politikami v emigraciji, še največ z dr. Miho Krekom, ki pa je bil Čokov politični nasprotnik. Za osvetlitev medvojnega obdobja je koristna zbirka o dr. Borisu Furlanu, še posebno, ker vsebuje del arhiva jugoslovanske emigrantske vlade, sam Furlan pa je marsikaj izpovedal na povojnih zaslišanjih v centralnih zaporih OZNE/UDBE. Precej raztresenih podatkov dobimo nato v ostalih fondih, ki jih je večinoma hranila Uprava za notranje zadeve. Gre v glavnem za originalne dokumente italijanske provenience, ali pa razne povojne rekonstrukcije, elaborate in osebne dosjeje OZNE/UDBE, kjer pa nisem dobil osebnega dosjeja o Čoku, čeprav sem prepričan, da je dosje o tako pomembni osebnosti tudi obstajal. Zato ostaja kot najbolj zanimivo gradivo iz že omenjene Rudolfove zapuščine in dokumenti britanske tajne službe SOE kot tudi britanskega Zunanjega ministrstva.

MLADOST PRI ŽUPANOVIH

Kot v ostalih tržaških okrajih se je tudi v Lonjerju od druge polovice 19. stoletja dalje kazal velik socialno-kulturno-politični vzpon Slovencev. Glavni namen tega je bila krepitev narodnostne zavesti pred grožnjo italijanskega nacionalističnega in iredentističnega pritiska, ki je dotedaj večinoma asimiliral slovenski živelj.⁸

V tem tržaškem obmestju, kjer je ravno Čok eden izmed najobičajnejših priimkov, se je 23. marca 1886 pri Županovih rodil Ivan Marija-Miček Čok. Bil je najmlajši sin očetu Andreju (1841-1912), gostilničarju, in materi Jožefi Hrovatin-Čok (1847-1917), zasebnici. Županovi so bili znana zavedna slovenska rodbina, ki je že dolgo uživala velik ugled in je verjela v moč izobrazbe in šolanja, tako da je tržaškemu slovenstvu dala kar tri ugledne javne delavce: Ivana Marijo, Antona in Andreja. V prehodnem obdobju iz 19. v 20. stoletje je bilo pri njih na primer branje časopisa vsakodnevno (o)pravilo, tako da razumemo, zakaj si je najstarejša sestra Ivana Marije Josipina-Pepca Čok Golob (1875-1955) tako izjemno želela, da bi nadaljevala s študijem, saj je starše za to celo prosila na kolenih. Nazadnje se je morala vdati strogosti tradicije in ostati doma z nalogo oskrbe štirih mlajših bratov. Anton (1878-1927) je postal znan kot odličen in delaven duhovnik, ki se je zanimal zlasti za mladino. O njem beremo, da je bil najimenitnejši tržaški sodelavec dr. Janeza Evangelista Kreka. Karlo (1880-1974) se je ukvarjal z domačijo, saj je podedoval vse imetje oziroma je od ostalih odkupil deleže domačije v Lonjerju. Andrej-Drežček (1884-1942) je bil eden izmed najbolj zaslužnih delavcev za razvoj slovenske šole na Tržaškem, ravnatelj Ciril-Methodove šole pri Sv. Jakobu in priznan pedagog. Fašistične oblasti so ga nekajkrat aretirale in zaprle. Na drugem tržaškem procesu (1941) je sedel na zatožni klopi v skupini intelektualcev in bil obsojen na 12 let zapor. Zaradi šibkega zdravja in zaradi nezmožnosti, da

⁸Kratek, a jasen pregled, saj je sinteza znanih in objavljenih virov in literature o slovenskem narodnostnem gibanju v Trstu v drugi polovici 19. stol., v luči društvene in časopisne dejavnosti, dobimo v: STURMAN: *Le associazioni*; podrobneje o društvenem življenju v Lonjerju: KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, op. 4. str. 4, 5.

bi se v ječi zdravil, je leto kasneje umrl v zaporu San Geminiano.⁹ Kot zanimivost lahko še navedemo, da je marca 1943 takratni predsednik jugoslovanske begunske vlade Slobodan Jovanović sporočil svojemu podpredsedniku, da sta na žalost umrla Danilo Zelen, znani tigrovec in vodilni gverilec, in Andrej Čok,¹⁰ kar dokazuje, da je bil brat Ivana Marije poznan tudi v najvišjih krogih tedanje Jugoslavije.

Družina Čok-Županovi, spomladi 1903. Od leve proti desni sedijo: Josipina-Pepca por. Golob, v naročju drži prvorojenko Emilijo-Milico, Jožefa mati, Anton duhovnik, Andrej oče, Marija Gabrijela snaha; stojijo: Emil Golob zet, Andrej-Drejček brat in bodoči ravnatelj Ciril Metodove šole, Ivan Marija-Miček, Karlo brat. (Lastnica Vera Vesel, Trst)

⁹Pogovor z V. Vesel, ki je posredovala veliko podatkov, saj je bila njena stara mati Pepca, sestra Ivana Marije. Pogovor z A.-L. Čok, ki je tudi povedal marsikaj zanimivega in koristnega, saj je bil njegov stari oče Karlo brat Ivana Marije, o katerem je veliko govoril. Glej tudi npr. ČERMELJ: *Slovenci in Hrvatje*, str. 334; JEVNIKAR: *Rojstne hiše naših velikih mož*; KLSI 1, str. 168, 169; LAVRENČIČ-PAHOR: *Primorski učitelji*, str. 113, 477; PSBL, snopič 3, str. 243, 244.

¹⁰AS-II, Cankar, 8-I-poročila 1943, 15. 3. 1943.

V takem narodnozavednem in v bistvu ogroženem okolju, v družini, ki je bila stroga, a vendar napredna, je torej odraščal in se razvijal Ivan Marija. Od leta 1892 je začel obiskovati znano slovensko osnovno šolo na Katinari, kjer je pokazal veliko nadarjenost, tako da so ga pet let kasneje vpisali na Cesarsko-kraljevo gimnazijo v Ljubljani. Kot razkriva njegov sin Sava, je šel oče po maturi najprej v Graz študirat glasbo (I. M. Čok je bil namreč velik ljubitelj glasbe),¹¹ a je zbolel za pljučnico in se kmalu vrnil domov. Domači so celo mislili da bo umrl, a je vendarle okreval. Skoraj leto dni je bil nato doma in delal na banki; prihranki so omogočili vpis na dunajsko pravno fakulteto, od koder je šel še v Prago, kjer je leta 1911 tudi diplomiral.¹²

Razpetost med domačim krajem in tujino je močno vplivala na mladega Primorca, ki se je že zgodaj naužil liberalnih idej in jih še poglobil na praški univerzi pri znamenitem T. G. Massaryku. Svobodomiselni duh s protiaavstrijskimi načeli slovanstva oz. slovenstva ga je, kot piše Kalc, še bolj formiral v zagovornika potrebe po odklanjanju narodnega zatiranja in marksistične ideologije, kar je kmalu postala tudi njegova politična linija skozi celo življenje.¹³

¹¹Pogovor z V. Vesel, Trst.

¹²Korespondenca S. Čok- I. Jevnikar, Atlanta 1. 20. 2000.

¹³KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 9, 10; prim. *Domovina, kje si?*, str. 249.

DELOVANJE DO ODHODA V EMIGRACIJO

Politično in kulturno delovanje

Ivan Marija Čok se je vključil v kulturno-politično življenje tržaških Slovencev in kmalu opozoril nase s svojimi organizacijskimi sposobnostmi in velikim smislom za vodenje. Leta 1906 ga dobimo med pobudniki in tudi kot prvega predsednika Akademskega ferialnega društva Balkan, kjer je ostal 4 leta. V tem društvu (ki je, kot pravilno piše dr. M. Kacin-Wohinz, spadalo med študentska društva zunaj političnih strank, vendar usmerjena narodnoliberalno, tako da je pripadalo tržaški Edinosti)¹⁴ je Čok že kazal sposobnost za politično udejstvovanje, prva konkretna možnost pa se mu je pojavila leta 1910, ko se je pridružil narodno-liberalni organizaciji Edinost v uspešni in odmevni akciji razkrinkanja hudih poneverb ljudskega štetja v korist italijanskemu in nemškemu delu prebivalstva. Tedaj je nastopal na raznih protestnih shodih skupaj z najpomembnejšimi voditelji narodno-liberalnega tabora, leto kasneje pa je bil izvoljen kot tajnik političnega društva Edinost. Delovno prakso je med tem opravljal pri odvetniku dr. Gustavu Gregorinu in dr. Edvardu Slaviku, ki je bil v vodstvu tržaške Edinosti.¹⁵ Leta 1910 sta bila brata Ivan Marija in Andrej tudi med prireditelji Ciril-Methodovega plesa v veliki dvorani Narodnega doma, na katerem je bila prikazana živa slika z baletom; ta je ponazarjala tako zaželeno slovensko univerzo v samem Trstu.¹⁶ Novembra 1911 je bil Čok tudi izvoljen v stavbni odsek "*Občekoristne stavbene in stanovanjske zadruge*" Naš dom.¹⁷

Med prvo svetovno vojno se je Edinost opredelila za združitev vseh južnih Slovanov. V času različnih idej med Slovenci o tem, kaj in kako naj bi se splačalo ukrepati, da ne bi močni sosede zasedli slovenske zemlje, je bil Čok 1915 med pobudniki zamisli, naj bi se Slovenci in Hrvatje povezali in nato dosegli še združitev s srbsko monarhijo. V začetku 1915 se je namreč udeležil tajnega sestanka slovenskih in hrvaških politikov, ki so ga sklicali tržaški

¹⁴KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 31.

¹⁵*Domovina, kje si?*, str. 249.

¹⁶PLESNIČAR: *Akademsko društvo*, str. 44.

¹⁷AINV, AJV, šk. 2, Trst, pismo Vilfanu, 23. 11. 1911.

voditelji na Trumbićevo pobudo; on je namreč že delal za ustanovitev Jugoslavije. Takrat so Trumbiću dali tudi pooblastilo in zaupnico za nadaljnje delovanje. Drug podoben sestanek pa je bil aprila 1915. Čok je tedaj zagovarjal potezo upora proti lakomnosti sosedov in ta naj bi se zgodil tudi z orožjem, če bi okoliščine to narekovalle. Pobuda pa ni imela uspeha, tako da se je moral Čok začasno umakniti.¹⁸

Na prizorišče se je ponovno maja 1918, ko je postajala vedno bolj aktualna povojna usoda Slovencev, pravzaprav rojstvo jugoslovanske države. Tedaj je bil izvoljen za zastopnika Edinosti v Narodni svet za Slovenijo in Istro in nato tudi v Narodno veče v Zagrebu.¹⁹ Med tem je 11. septembra 1918 organiziral veličasten sprejem dr. Antona Korošca v Trstu na proslavi Krekovega dne.²⁰ Po proglasitvi kraljevine SHS je bil tudi nekaj časa član Začasnega narodnega predstavništva.²¹

Konec 1918 se je skupno s predsednikom Nikolo Pašićem in drugimi jugoslovanskimi delegati namenil na mirovno konferenco v Pariz, in sicer kot izvedenec za etnologijo. O potovanju jugoslovanske delegacije v Pariz se je tudi ohranilo Čokovo lastnoročno poročilo, ki ga je napisal februarja 1919: *Potovanje naše delegacije na mirovno konferenco v Pariz*. V njem pohvali jugoslovanske predstavnike, ki so že predhodno marsikoga informirali o situaciji in o jugoslovanskih zahtevah. Nasplošno je poročilo še precej optimistično,²² treba pa je reči, da se je boj za zeleno mizo tedaj šele začel in ni bil na splošno nič kaj ugoden za mlado jugoslovansko monarhijo, še najmanj pa za primorske Slovence, saj kljub temu, da Italiji ni uspelo doseči vsega, kar ji je bilo leta 1915 obljubljeno z londonskim paktom, se je razpravljanje o mejah končalo s pogodbo v Rapallu, ki je leta 1920 še bolj oškodovala Slovence.

V luči boja za meje z italijansko delegacijo se je Čok očitno kaj kmalu zavedal nevarnosti italijanskih obljub, saj so se Italijani na primer že med vojno razglašali za zaščitnike tlačениh narodov pod avstro-ogrsko monarhijo in iztržili t.i. Rimski pakt. Čok je 19. junija 1919 v odgovor temu napisal propagandno

¹⁸PSBL, sn. 3, str. 245; KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 19, 20.

¹⁹KACIN-WOHINZ: *Primorski Slovenci*, str. 27.

²⁰PSBL, sn. 3, str. 245.

²¹MELIK: *Slovenski poslanci*, str. 18.

²²AINV, SPL, 99-502-8, 18. 2. 1919.

informativno brošuro *Le Pacte de Rome - L'Italie et sa morale*, v kateri je kritiziral Italijo in njeno neizvajanje določil omenjenega pakta. Ta je tedaj veliko obljubljala, a dejansko ni napravila ničesar, in je vrh tega vodila do Jugoslavije nejasno in dvomno politiko. Kot najprimernejšo rešitev za sporno ozemlje je Čok predlagal plebiscit.²³

Še preden je jugoslovanska vlada razpustila svojo delegacijo v Parizu, se je Čok vrnil v Beograd. Tedaj je v Trstu primanjkovalo sposobnih intelektualcev in ga je zato posebna delegacija s Slavikom na čelu prišla pregovoriti, da se je odločil za vrnitev domov. V tržaškem središču se je ponovno ukvarjal s pravištvom. Svojo odvetniško pisarno je imel v ulici M. R. Imbriani 14/II.²⁴ Ponovno se je tudi vključil v kulturno-politično delovanje. Leta 1919 je prišlo namreč do enotne Edinosti, ki naj bi še učinkovitejše odbijala italijanske grožnje forsirane asimilacije. Na začetku dvajsetih let pa se je znotraj nje že dogodil razkol med krščansko-socialno in narodno-liberalno strujo. V narodno-liberalnem vodstvu Edinosti je tedaj skupno z dr. Josipom Vilfanom, dr. Edvardom Slavikom, dr. Justom Pertotom, dr. Mirkom Vratovičem, nato še dr. Fortunatom Mikuleteičem in Josipom Gabrščkom deloval tudi dr. Čok, ki je postal njen podpredsednik in načelnik tržaškega odseka. V tej svoji funkciji se je zavzemal, da bi se ožji krog bolj redno in pogosteje sestajal.²⁵ Ali je Čok čutil potrebo po tem, da bi organizacija boljše funkcionirala? Verjetno se je zavedal, da je med narodno-liberalnimi "stara" struja zgubljala svojo avtoritarnost, saj so bili z njo v konkurenci mlajši narodno-liberalni, pa tudi agilni krščanski socialci in nenazadnje še komunisti, ki so se približevali narodnostnemu programu. Iz spominskih zapisov nekaterih takratnih vodilnih mladih vidimo, da je Čok imel še precej posluha za mlajši rod in njihov način upora proti fašizmu,²⁶ zato si lahko mislimo, da se je res zavedal položaja, ki je od stare Edinosti zahteval nekako posodobitev delovanja.

²³Kopija brošure v: AINV, stara oznaka Zgodovinski arhiv, fasc.145, mapa *SHS-Italija 1916-1919*, ovoj 2; prim.: KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 22, 23.

²⁴Npr. AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Trst 6. 9. 1924, naslov na Čokovem intestiranem papirju; šk. 2, Trst, 7. 2. 1926 (po pomoti je dokument med papirji leta 1921!), razvidno iz žiga, kot tudi npr. Čok Vilfanu, 31. 1. 1925 itd.

²⁵AINV, AJV, šk. 2, Čok Vilfanu, Trst, 31. 1. 1925.

²⁶Npr. JELINČIČ: *Pod svinčenim nebom*, str. 151; PAHOR: *Mladi rodovi*, str. 216; SARDOČ: *Tigrova sled*, str. 56, 93, 94.

Kot smo videli, je Čok kaj kmalu prišel v sam vrh tedanje slovenske politike v Trstu in si na tak način ustvaril široka osebna poznanstva. Tako je na primer skupno z dr. Slavikom, dr. Pertotom in drugimi nekaj časa opravljal posle dr. Josipa Vilfana, ki je bil tedaj preobremenjen v rimskem parlamentu. Z Vilfanom je bil v stiku tudi zaradi kočljivih zadev, kot so bila ukinjanja slovenskih društev s strani italijanskih oblasti.²⁷

Rojstna Hiša Ivana Marije Čoka v Lonjerju pri Trstu. (NŠK, OZ)

Že takoj po prvi svetovni vojni je navezal precej stikov v SHS. Omenili smo, da je bil član delegacije v Parizu in da je bil nekaj časa izvoljen tudi v narodnih telesih, kjer je imel možnost pletenja bolj ali manj ugodnih poznanstev, tako da je že v začetku 20. let večkrat bil v Jugoslaviji, v Beogradu, in imel med drugim tudi svoj naslov v Zagrebu. Ob priliki znamenitega prvega Vilfanovega govora v rimskem parlamentu leta 1921 je Čok sporočal, da je o

²⁷Npr. AINV, AJV, šk. 2, Čok Vilfanu, Trst, 29. 8. 1927, o razpustitvi društev, še posebno športnih. Čok je predlagal, da bi protestirali pri prefektu.

tem govoru razpravljaj jugoslovanski parlament, 25. junija 1921 pa je tudi pisno čestital poslancu in pristavil, da je dogodek močno odmeval ter ga nadalje prosil, naj mu pošlje na njegov zagrebški naslov neko "zeleno knjigo", ki jo je želel uporabiti v tamkajšnjem časopisju.²⁸ Jasno je, da je bil sprti informiran o delu jugoslovanskega parlamenta in da je imel v rokah možnost pisanja o problemu Primorske tudi po jugoslovanskih časopisih. Na splošno, kot se spominja Rejec, je izmed vseh edinjašev ravno Čok najpogosteje zahajal v Slovenijo, med tem ko drugi niso tam imeli večjih zvez.²⁹

Čokova tržaška dvajseta leta pa niso bila zaznamovana samo z odvetniškim poklicem in politiko, temveč tudi z lokalnim kulturnim življenjem, ki je, kot vemo, imelo izjemno pomembno funkcijo pri ohranjanju slovenstva pred nasilnimi poskusi italijanskega nacionalizma. Sam je bil v to prepričan, saj je videl v prosvetnem delovanju tisti dejavnik, ki je imel možnost vzbuditi med Slovenci največ narodne zavesti.³⁰ Čoka tako najdemo v marsikaterem odboru slovenskih društev, kot je bilo na primer nadzorstvo Tržaškega veslarskega kluba Sirena,³¹ ali pa delovanje za obnovo Slovanske čitalnice.³² S strani Edinosti je nato dobival denar za Dijaško Matico, ki je bila tedaj nadvse pomembna.³³ Napisal je proračun za Slovensko zasebno ljudsko šolo v Trstu v šolskem letu 1926/27.³⁴ Po društvih je imel tudi nekaj predavanj.³⁵ Občasno je objavljaj kakšen prispevek v lokalnih revijah in časopisih³⁶ itd.

²⁸ AINV, AJV, šk. 2, Čok Vilfanu, Beograd, 25. 6. 1921; KACIN-WOHINZ: *Narodno-obrambno gibanje*, str. 110.

²⁹ *Domovina, kje si?*, str. 28.

³⁰ ČOK, Ivan Marija: *Pomen in važnost prosvetnih društev na Tržaškem v zadnjih desetletjih*, v: *Edinost*, 24. 1. 1926, jubilejna št. in ponatis, str. 38, 39.

³¹ AINV, AJV, šk. 2, Trst, 1. 4. 1925, vabilo na splovitev prvih društvenih čolnov, 19. 4. 1925.

³² AINV, AJV, šk. 2, Čok Vilfanu, Trst, 31. 1. 1925.

³³ AINV, AJV, šk. 2, Trst, 5. 11. 1926, listek, da je Čok dobil od Vilfana 18503,2 lir.

³⁴ AINV, AJV, šk. 2, 1. 7. 1926, proračun za Slovensko zasebno šolo v Trstu, podpisan Čok.

³⁵ Npr., AINV, AJV, šk. 19, m. "Razna društva", ov. "D. K. Tommaseo", Trst, 25. 3. 1925, vabilo na predavanje Čoka o Massaryku. Dijaški krožek Tommaseo je bil tedaj najmočnejši in najbolj iniciativen, KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 34.

³⁶ Npr. omenjen prispevek v *Edinosti*, 17. 11. 1926; ČOK, Ivan Marija: *Korporativni red*, v: *Luč*, letnik I., 1927, str. 39-52; KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 8, op. 8.

Protifašistično ilegalno delovanje in dileme o pripadnosti TIGR-u

Ni nam znano, kdaj se je točno pričel Čokov aktivni protifašizem v povezavi z ilegalo (vsekakor že v obdobju 20 let), kot tudi nam niso znane razsežnosti njegovega delovanja. Tu bomo zato na kratko prikazali različne interpretacije le-tega in jih nato skušali vključiti v nek smiselni kontekst.

Italijanske oblasti so Čoka na prvem tržaškem procesu septembra 1930, čeprav je bil tedaj že v emigraciji, obtožile kot vodilnega v ilegalnem gibanju in kasneje take obtožbe še ponovile. Čok si je večkrat prizadeval, da bi ga imeli za edinega oziroma najvažnejšega predstavnika Slovencev in Hrvatov iz Italije (zaradi tega je prihajal v spor z ostalimi vodilnimi Primorci, kot sta bila Vilfan in Besednjak, kar bomo videli kasneje); v italijanskih dokumentih je razvidno, da so ga Italijani tako tudi obravnavali, ali pa da so ga imeli vsaj za enega izmed vodilnih in zato najnevarnejših, nato da je bil znan iredentist, še posebno v času pred napadom na Jugoslavijo, da je bil eden izmed glavnih v teroristični organizaciji (TIGR), čeprav je sam malokrat prihajal v Ljubljano in je zato tja večkrat pošiljal sodelavca A. Rejca. Poleg tega so italijanske obveščevalne službe domnevale, da je bil tudi pobudnik nekaterih emigrantskih organizacij, katerih člani naj bi bili znani kot iredentistično in protiitalijansko nastrojeni ljudje. Italijanske obveščevalne službe so tudi budno sledile vsakršnemu dogajanju, kjer je bil Čok vpleten, in večkrat prinašale vesti, da je njegova iredentistična propaganda doživljala med emigranti odobravanje.³⁷

Tudi OZNA/UDBA je nato v svojih elaboratih prihajala do zaključkov, da je Čok eden izmed vodilnih v TIGR-u, oziroma, da je stal za njim in ga usmerjal, še posebno, ko je ta organizacija utrpela hud udarec ob prvem tržaškem procesu 1930. leta, in se je večina voditeljev izselila v Jugoslavijo ter se priključila že obstoječim organizacijam primorskih emigrantov. Udbovske ocene so tedaj prikazovale skorajšnje prenehanje delovanja organizacije TIGR, ki naj bi postala v zameno orodje jugoslovanske obveščevalne službe. V okviru te naj bi TIGR deloval najprej za francosko obveščevalno službo, nato še za Britance. *"Tako se je samonikla organizacija TIGR-a, ki je ob svojem rojstvu*

³⁷AS-III, Kvestura Gorica, str. 747, 930, 931, 1025-1027, 1051, 1052, 1229, 1237, 3370, 3375, 3427; Kvestura Trst, str. 6076, 6077, 6081; Prefektura Gorica, str. 252; Prefektura Trst, str. 345, 346, 356, 625, 1028, 1029; S.I.M., str. 47, 48, 50, 69, 71, 72.

nosila pečat narodnega gibanja v Slov. Primorju, spremenila v orodje tujih obveščevalnih agentur, kar je pokazal tudi tržaški proces v decembru 1941. leta. I...I Jedro take organizacije naj bi tvorili kot idejni voditelji Čok in drugi profesionalni politiki, ki so pri tem zasledovali svoje ozke materialne interese. Organizacijsko jedro je pa tvorila predvsem študentska mladina, ki je zaradi svoje nacionalne zavednosti prezirala smrt in dejansko vodila borbo proti italijanskemu fašizmu." V svojih elaboratih je UDBA tudi prikazala, da so tuje obveščevalne službe imele na splošno velik vpliv v bivših strankah in tistih organizacijah, ki so bile povezane s politiko predaprilske Jugoslavije, in tako tudi z nekaterimi člani TIGR-a. Tako naj bi bila tudi Zveza jugoslovanskih emigrantov, ki ji je načeloval Čok, orientirana zahodno, njeni člani pa porazdeljeni pod vplivi in sodelovanji s tajnim službami Zahoda: Albert Rejec in Danilo Zelen pod vplivom francoskih tajnih služb; Čok, dr. Milan Čok, dr. Vratovič, A. Rejec, verjetno tudi Čermelj, gotovo pa še Boris Furlan in Ivan Ruolf pod vplivom britanskih tajnih služb. Negativno mnenje o delovanju Čoka v TIGR-u in sploh v liberalnem predvojnem taboru (kot nasplošno o tigrovskem vodstvu), češ da je skupaj z drugimi izrazito reakcionarnimi voditelji izkoriščal nacionalistično, protifašistično razpoloženje ljudi, je imela tudi partija in to še pred vojno.³⁸

V strokovni literaturi se med tem pojavljajo različne ocene. Eni pišejo, da je bil Čok vodja organizacije TIGR,³⁹ drugi pa pravijo, da ni bil vodja te tajne organizacije, bil pa je z njo povezan že od leta 1927,⁴⁰ tretji pa o njegovem morebitnem članstvu v TIGR-u sploh ne pišejo, temveč navajajo dejstvo, da je bil nesporni voditelj Zveze emigrantov, s katero je bil TIGR povezan. Rejec je vedno odločno zanikal, da bi bil Čok (kot tudi nekateri drugi pomembni voditelji, med temi na primer dr. Lavo Čermelj in Ivan Rudolf) član TIGR-a in da bi tako na kakršenkoli način vplival na njegovo delovanje, priznaval pa je, da je za samo organizacijo vedel. Takim ocenam se pridružuje Rejčeva soproga

³⁸Npr. AS-III, TIGR, str. 92-94, 135-137, 209, 228, 231, 242-246, itd.; BMS, str. 623, 630; Angleška OS, str. 303, 434; MPO-MSP, str. 28, 43, 52, 53, 55-60; DEŽELAK-BARIČ: *Odnos KPS*, str. 182, 183, 185, 192-195; ZIDAR: *Tigr*, str. 227.

³⁹Npr. BIBER: *Tito-Churchill*, str. 570; isti: *Zavezniške in sovjetske misije*, str. 116.

⁴⁰Npr.: FERENC: *Akcije*, str. 130.

ga. Tatjana Srebot-Rejec, ki med drugim piše, da je organizacija TIGR imela krog znancev, prijateljev in simpatizerjev, ki so ji včasih pomagali, ne da bi pri tem natančno vedeli, za kaj gre.⁴¹

Po mojem mnenju je izmed vseh najprimernejša oznaka, ki jo daje najboljša poznavalka primorske zgodovine med obema vojnama dr. Milica Kacin-Wohinz, ko pravi, da je bil Čok "*nekakšen vezni člen med še legalnim društvom Edinost in ilegalno organizacijo in je v primerjavi z lojalnimi voditelji Edinosti tudi predstavljal v očeh fašizma potencialnega aktivnega iredentista*."⁴² Že iz znanih podatkov je namreč jasno, da je bil v drugi polovici dvajsetih let tudi Čok soudeležen pri aktivnem odporu proti fašističnemu raznarodovanju. Sicer je bila njegova vloga bolj posredno vezana na čisto ilegalo, saj je bil pač javna osebnost in ni imel vedno dovolj "prostora", da bi tajno deloval, vendar to ne izključuje njegovih povezav s TIGR-om.

Težko je tudi na splošno ločevati med samo pripadnostjo ali nepripadnostjo k organizaciji TIGR, saj tedaj ni bilo nikakršnega uradnega članstva. Verjetno pa se ne bomo zmotili, če zapišemo, da je po predolgi krivičnih letih poveljnega zavestnega zatiranja organizacije TIGR in njegovih članov v zadnjem desetletju veliko lažje govoriti o tem poglavju naše slovenske preteklosti, pri čemer pa se sedaj po eni strani pretirava, ko se tigrovstvo zlahka marsikomu pripisuje, po drugi strani pa se ga marsikomu na ravno tako nestanovitni način krivično odteguje. Prav tako ni nujno, da se vsakemu za vsako ceno priznava tigrovstvo, če to dejansko ni bil, saj ni bil samo TIGR zaslužna in patriotska organizacija, ki se je borila za narodno preživetje. Ali ne tvegamo, da pri tem izkrivimo zgodovino, saj bi pri tem lahko pozabili na ostale narodnoobrambne organizacije, ki so bile vsaj toliko pomembne za ohranitev slovenstva. Vprašajmo se, kam torej na primer uvrščamo tajno krščansko-socialno organizacijo, in ali je pravično, da se Lavu Čermelju priznava zaslužje šele sedaj, ko ga nekateri postavljajo v TIGR?

Dobro bi bilo, da bi razumeli TIGR oziroma organizirano ilegalno iredentistično in protifašistično delovanje širše, kot je to na primer že nakazal

⁴¹REJEC, ČERNAČ, VADNJAL,; *Pričevanja*, str. 71; *Domovina, kje si?*, str. 72, 73, 234; REJEC, T.: *Še TIGR in KP*, str. 277.

⁴²KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 246.

Venceslav-Slavko Tuta, ko je zapisal, da je bila organizacija trodelna: v Beogradu je bila glava organizacije, nato pa sta bili skupini v Ljubljani in Jesenicah in končno še skupina na Primorskem, ki je imela operativno vlogo.⁴³ Zelo verjetno je, da ni bilo vedno najboljše koordinacije med temi tremi deli TIGR-a in da niso bili vsi informirani o vsem in so lahko zato brez vednosti vzajemno uresničevali nek širši načrt. Tako zamišljena organizacija je namreč potrebovala marsikaj, vse od gverilsko-vojaškega vodstva, kot ga je predstavljal na primer Danilo Zelen, organizacijske veščine, kot jih je imel na primer Albert Rejec, do zunanje podpore in širše odmevnosti, pri čemer je bil Čok eden izmed najbolj primernih oseb. On je bil namreč (poleg dr. Engelberta Besednjaka, ki pa se je ukvarjal že s tajno organizacijo krščanskih-socialcev) najboljši poznavalec beograjskih zavrtih krogov in mu je bil cilj TIGR-a, t.j. boj proti fašizmu v luči priključitve Primorske in Istre k Jugoslaviji, najbolj pri srcu. Poleg tega si lahko predstavljamo, da bi bil učinek delovanja tajne organizacije brez neke politične podpore oziroma nekoga, ki bi politično izrabil efekt sabotaž, skoraj ničeln, če ne celo škodljiv. Kot bomo videli kasneje, je Čok v tridesetih letih v emigraciji odločno javno in glasno kritiziral Italijo in predlagal radikalno rešitev Julijske krajine, sabotažne akcije so zato lahko bile v podporo temu cilju kot sredstvo posrednega ustrahovanja in pritiska. Poleg Čoka je seveda lahko še kdo drug politično vnovčil akcije TIGR-a, on pa je tedaj imel, kot predsednik Zveze emigrantov, največ moči in se je z iredentizmom tudi strinjal. Pri tem lahko še omenimo, da je najbrž deloval tudi podtalno v korist države matičnega naroda in so zato njegove zveze tekale brez vednosti in nadzora tistih, ki so bili izven tega delovanja. Ne vemo pa, kdo je sploh poznal ta del Čokovega delovanja. Visoki funkcionarji britanskega Zunanjega ministrstva so bili namreč prepričani (saj so zapisali, da imajo za to dokaze), da je bil Čok v obdobju med obema vojnama tajni agent Jugoslavije, ki je deloval v Julijski krajini z nalogo pridobivanja ugleda in simpatije za jugoslovansko državo, kar je nadaljeval kasneje med Slovenci na Koroškem in na Štajerskem.⁴⁴ Poleg tega pa vemo, da je bil neposredno povezan z organizacijo Narodna obrana, ki je imela nalogo pošiljanje propagandnega tiska na

⁴³TUTA: *Cena za svobodo*, str. 75.

⁴⁴PRO FO 371/67409/R 3552/108/92, 21. 3. 1947.

Primorsko, predvsem pa se je ukvarjala z vohunjenjem in organiziranjem skupin za sabotaže.⁴⁵

Tigrovski iredentizem, ki je pomenil v resnici boj za priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji, je nenazadnje moral nujno imeti podporo centralnih oblasti, čeprav neuradno in prikrito zaradi dobrososedskih odnosov z Italijo. Nenazadnje pa ni rečeno, da si pretežno srbski politiki v Beogradu niso želeli problemov na zahodu skupne države, kjer pravzaprav njihovi srbski nacionalni interesi niso bili ogroženi, navzven pa so vendarle morali na nek način pomiriti duhove na Primorskem in jim nuditi določeno podporo. Zato je bilo nujno, da je nekdo stalno posredoval v Beogradu, kjer so seveda že imeli svojo oboroženo nacionalistično Organizacijo jugoslovanskih nacionalistov (ORJUNA), ki naj bi bila na začetku v sporu s TIGR-om. Iz italijanskih poročil, ki jih je nato UDBA zasegla in jih uporabila pri pisanju svojih elaboratov, se namreč kaže na začetku precejšnje trenje med TIGR-om in ORJUNO, dokler ni prišlo do zbližanja in nadaljnjih povezav obeh organizacij. V času spora naj bi bil Čok celo nasproten TIGR-u in naj bi o obstoju organizacije obvestil Josipa Vilfana in Edvarda Slavika, tako da jo je moral tedanji voditelj Josip Gabršček zapustiti in zbežati v Jugoslavijo. Dr. Milica Kacin-Wohinz je med tem skrbno pregledala italijanske dokumente, po katerih je sam Gabršček obvestil Vilfana in Slavika o obstoju organizacije; tadv a sta odločno nasprotovala vsakršni ilegalni dejavnosti. Poleg tega so italijanska poročila prikazovala kot glavne predstavnike ORJUNE na Primorskem ravno tiste, ki so bili tudi glavni voditelji TIGR-a, kot so bili na primer Albert Rejec, Zorko Jelinčič in Jože Vadnjal.⁴⁶

Kot je že nazorno prikazala M. Kacin-Wohinz, je ORJUNA resnično imela odločilno vlogo pri rojstvu ilegalnega aktivnega odpora v Julijski krajini, sami začetki ilegalnega protiitalijanskega delovanja pa so se sploh pričeli v trenutku italijanske zasedbe primorskega ozemlja, ko je že tedaj začela delovati Pisarna za zasedeno ozemlje, ki je med letoma 1918-1920 predvsem zbiral a gradivo o položaju v Julijski krajini, nato je še začela organizirati tajne zveze med Primorsko in jugoslovansko državo. Konkretnjša ilegalna organiziranost se je pričela leta 1924, ko je bila ustanovljena organizacija TIGER (Trst, Istra,

⁴⁵KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 356, 381

⁴⁶Prim. KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 56; AS-III, ORJUNA, str. 26, 46, 71.

Gorica, Edini, Reka), ki je bila neodvisna in proti ORJUNI. Konec decembra 1925 je prišlo do sklepa o združitvi TIGR-a in ORJUNE na Primorskem v skupno organizacijo ORJUNAVIT. Poleti naslednjega leta pa naj bi se TIGR ponovno osamosvojil, konec leta pa je ta organizacija razpadla. Kot nadaljevanje je jeseni 1927 (na znamenitem sestanku na Nanosu) po razpustu vseh slovenskih in hrvaških društev nastala tajna organizacija za celotno Julijsko krajino, ki jo poznamo pod akronimom TIGR, od konca 1929 pa je bilo njeno osrednje vodstvo že v emigraciji. Istega leta je bila ORJUNA razpuščena, vendar delovanje njenih pripadnikov ni ugasnilo, saj so se še vedo pojavljali na Primorskem in prepletali z delovanjem tigrovcev, kar je bilo v zvezi z zbiranjem obveščevalnih podatkov, ki so potem služili naprej jugoslovanski obveščevalni službi.⁴⁷

Skratka, upravičeno se lahko torej vprašamo, ali je obstajal nek širši načrt narodnoobrambne in iredentistične vsebine, v katerem je bil TIGR le eden izmed tolikih akterjev, ki je imel tudi dokaj avtonomije, ali pa je bil ta širši načrt pravzaprav že TIGR sam? Nenazadnje, ali je morda vir dvomov in nasprotnih mnenj o tem le terminološka nedorečenost (ki se je med drugim pojavljala že med sodobniki začetkov organizacije)? Menim, da bi jo v takem primeru morali odpraviti in to seveda na strokoven način.

Kakorkoli že ostaja dejstvo, da je Čok zaradi poznanstev v najvišjih vojaških krogih večkrat priskočil na pomoč tigrovski organizaciji, jo ščitil in ji pomagal, tudi v času, kot priča sam Rejec, ko naj bi prehajala bolj na levičarske pozicije.⁴⁸ Dokler je bil še na Primorskem, se je na primer septembra 1928 zavzel za usodo treh znanih tržaških mladincev: Dorčeta Sardoča, Romana Pahorja in Jožeta Deklevo, katerim je bil po aretaciji že dostavljen konfinacijskih odlok.⁴⁹ Nato je sodeloval pri propagandnem delu, kot na primer pri raznašanju časopisa *Borba*. Kmalu po izidu lista je rokopise odnesel v Ljubljano, kjer je bil časopis tiskan s pomočjo Jugoslovanske matice, sodeloval pa

⁴⁷KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 45-61, 212-222, 266-278, 354; ES, knj. 13: *Tigr*, str. 249.

⁴⁸REJEC, ČERNAČ, VADNJAL: *Pričevanja*, str. 70, 71.

⁴⁹RUTAR: *Dr. J. Dekleva*, str. 20, 50.

je tudi pri njegovem razpečevanju.⁵⁰ Leta 1928 je ravno Čok poskrbel, da so v Jugoslaviji natisnili prvo številko ilegalnega lista *Svoboda* in da so ga prinesli v Julijsko krajino.⁵¹ Skupno z Brankom Plhakom je posredoval pri predstojnikih vojaškega obveščevalnega centra v Ljubljani, da bi TIGR dobil nekaj orožja.⁵² Nekajkrat je bil posrednik med tigrovci in jugoslovanskim konzulatom v Trstu.⁵³

Ko je emigriral v Jugoslavijo, je iskal zveze med mlajšimi emigranti, ki so bili organizirani v Organizaciji jugoslovanskih emigrantov (ORJEM) in je spoznal tudi nekatere italijanske protifašistične voditelje.⁵⁴ Stiki med slovensko primorsko emigracijo z italijanskimi protifašisti v emigraciji so se začeli ravno leta 1929. Rejec se je povezal z italijansko Antifašistično koncentracijo, s katero se je povezal tudi Čok, in sicer na tajno pobudo jugoslovanskega zunanjega ministrstva, o tem pa je dr. M. Kacin-Wohinz ocenila, da je bilo očitno v funkciji jugoslovanske zunanje politike.⁵⁵

Povezave Čoka z nekaterimi vodilnimi osebami slovenskega protifašističnega ilegalnega boja so mnogokrat šle preko Rejca, saj je ta postal tajnik Zveze emigrantov, ki ji je ravno Čok predsedoval. Rejec je trdil, da se tajniškega dela ni najbolj veselil, ker je bil zelo zaseden z ilegalnim delom, pri katerem pa naj ne bi prejemal od nikogar nikakršnih navodil, niti od Čoka,⁵⁶ kateremu ni prav o vsem poročal.⁵⁷ Ob tem je pa zanimivo mnenje znanega duhovnika Jožeta Abrama-Trentarja, ki je jeseni 1935 ostro obsojal nevarno tigrovskega taktiko dela, pri čemer je dodajal, da naj bi bil Rejec nasprotno "*le slepo Čokovo orožje*".⁵⁸ Po drugi strani pa se je Sardoč spominjal, kako so aktivisti na terenu imeli stike s predstavniki v emigraciji, t.j. z Lavom Čermeljem, Albertem Rejcem, Antejem Ivešo, Mirkom Vratovičem in Čokom, niso pa pustili, da bi

⁵⁰KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 223; KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 110, 111; JELINČIČ: *Pod svinčenim nebom*, str. 151.

⁵¹*Domovina, kje si?*, str. 37.

⁵²REJEC, ČERNAČ, VADNJAL: *Pričevanja*, str. 54, 68, 69; *Domovina, kje si?*, str. 73, 139.

⁵³*Domovina, kje si?*, str. 96, 98.

⁵⁴*Domovina, kje si?*, str. 37, 38.

⁵⁵KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 337.

⁵⁶*Domovina, kje si?*, str. 49.

⁵⁷*Domovina, kje si?*, str. 211; VOVKO: *Organizacije jugoslovanskih emigrantov*, str. 468.

⁵⁸PELIKAN: *V. Šček*, str. 29.

jim ti ukazovali, saj "najbolje pozna ljudi in možnosti za delo tisti, kdor je na terenu."⁵⁹ Po tem Sardočevem pričevanju torej niti Rejec ni mogel vplivati na potek delovanja; vsi omenjeni predstavniki pa so vedeli, da je organizacija aktivna.

V nekem italijanskem poročilu iz februarja 1931 je dalje razvidno, da so italijanske varnostne sile poročale o Čoku, da je iz Beograda (kot Čermelj iz Pariza) prinašal direktive in denarna sredstva za slovenske agitatorje.⁶⁰ Italijansko poslaništvo v Beogradu je nato poročalo, da so bili Čok, Rejec, Čermelj in Mihael Bradamante v kontaktu z dr. Franetom Tončičem iz Trsta, ki naj bi bil njihov zaupnik.⁶¹ Iz zaslišanj v italijanskih zaporih se je nato večkrat pojavljalo Čokovo ime, ki so ga zaslišanci označevali kot predsednika Zveze, ki naj bi povezovala vsa emigrantska društva, vsa skupaj pa naj bi delovala proti Italiji.⁶² Podobno je bilo v italijanskih obtožbah in oznakah o nekaterih drugih najvidnejših protiitalijanskih Slovencih, ki jih je nato UDBA tudi nekajkrat pridno uporabila, da bi rekonstruirala nek skupni načrt primorskih Slovencev, ki je bil za povojne oblasti še vedno meščansko-reakcionarne narave in zato nesprejemljiv.⁶³

Italijanski varnostni organi so se skratka za Čoka zelo zanimali. Poleg vsega omenjenega, so sestavili, po podatkih dr. M. Kacin-Wohinz,⁶⁴ nek obsežen "Pro-memoria" italijanskega notranjega ministrstva iz srede tridesetih let o Čokovi dejavnosti. Iz objavljenih zapisnikov zaslišanj Lava Čermelja leta 1941 pa opazimo, kako so Italijani spraševali ravno po Čoku in njegovem delovanju.⁶⁵ Italijanski varnostni organi so o Čoku spraševali na primer tudi ing. Janka Mačkovška⁶⁶ itd. Taki in podobni viri informacij, kot tudi javni nastopi samega Čoka, so dejansko dajali o njem podobo pravega liderja celotnega iredentističnega gibanja in je bilo zato razumljivo, da so italijanski varnostni organi tako tudi mislili.

⁵⁹SARDOČ: *Tigrova sled*, str. 105.

⁶⁰AS-III, Čermelj, str. 9.

⁶¹AS-III, Čermelj, str. 18, izpisano iz arhiva goriške kvesture.

⁶²Npr. AS-III, Kvestura Trst, str. 6067.

⁶³Npr. AS-III, Besednjak, str. 3, 1037, 1038; Furlan, XIII-2, str. 6499, 6502, 6505, 6507, 6508.

⁶⁴*Domovina, kje si?*, str. 194-197.

⁶⁵FERENC: *Zapisniki zaslišanj dr. L. Čermelja*, str. 207-209, 215, 221.

⁶⁶VODUŠEK-STARIČ: "Dosje" Mačkovšek, str. 19.

*Brata Ivana Marije Čoka: Anton-duhovnik, Andrej-ravnatelj Ciril Metodove šole. Oba velika narodnjaka.
(Lastnik Albino-Ljubo Čok, Trst)*

Nič čudnega torej, da je fašistični pritisk postajal vedno močnejši in načrtno prizadeval tudi Čoka samega. Jeseni 1928 mu je bila namreč provokativno podtaknjena zastava pevskega društva iz Prebenega, ki so jo zaplenili ob razpustu društva. Lažno so ga tudi obtožili, tako da je bil obsojen na mesec in dvajset dni zapora, pri tem pa je bil izključen iz seznama odvetnikov.⁶⁷ Med prestajanjem zaporne kazni pa je Čoku zagrozila celo konfinacija. Tedaj sta se zanj zavzela dr. Boris Furlan in dr. Josip Vilfan, ki je večkrat interveniral in dosegel, da so tržaški merodajni krogi začeli nasprotovati konfinaciji in predlagali v zameno Čokov odhod v emigracijo. Drugačnega mnenja pa so bili v Kopru, kjer so mu tudi sodili in vztrajali na konfinaciji. Furlan se je zato obrnil do tržaškega poslanca Fulvia Suvicha, kateremu je Čokova žena Marica Caharija Čok (tedaj mati dveh hčerk in noseča v petem mesecu) pisala pismo, ki ga je sam Furlan sestavil. Suvich je svetoval, naj podobno pismo pošljejo Mussoliniju, Furlan pa je še menil, da bi bilo dobro, če bi mu tudi sam Vilfan ponovno pisal.⁶⁸ Intervencije so deloma zalegle, saj po zaporu (v tržaškem

⁶⁷PSBL, sn. 3, str. 246.

⁶⁸AINV, AJV, šk. 7, Furlan Vilfanu, Trst 28. 10. 1928; kopije pisem Suvichu, 22. 10. 1928 in Mussoliniju, 28. 10. 1928.

Coroneu in v Kopru) ni prišlo do konfinacije, Čok pa je vsekakor ostajal pod kontrolo in je imel še težave, kot je bil na primer odvzem potnega lista. Zato je kar sam odpotoval v Rim, da bi na ministrstvu direktno interveniral. Furlan pa je še naprej interveniral pri znancih in upal, da se bo stvar lahko kaj kmalu rešila.⁶⁹ Po nalogu samega Mussolinija je nato Čok dobil pravico izvrševanja odvetniškega poklica in zagotovilo, da ga ne bodo na noben način nadlegovali. Dejansko pa je kljub temu ostajal pod nadzorom, zato se je po pridobitvi potnega lista, kot večina tržaških vodilnih edinjašev, odločil emigrirati v Jugoslavijo.⁷⁰

⁶⁹ AINV, AJV, šk. 7, Furlan Vilfanu, 29. 12. 1928.

⁷⁰ KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 26, 27.

V EMIGRACIJI

Uvodoma naj se le spomnimo, da je veliko Slovencev emigriralo iz Julijske krajine, prvi že takoj po prvi svetovni vojni, še pred italijansko zasedbo območja. Skupno število Slovencev in Hrvatov, ki so odšli, se v literaturi suče okoli številke 100.000, približno 70.000 jih je emigriralo v novo jugoslovansko državo. Na začetku so to bili tisti, ki so bili zaposleni v avstrijski birokraciji, tem pa so se pridružili brezposelni, bivši avstro-ogrski vojaki, veliko delavcev in nato šolniki, ki so odhajali zaradi šolske reforme, znane kot Gentilejeva reforma. Po dokončni ukinitvi vseh slovenskih društev leta 1927 pa se je v teku dveh let izselila večina vodilnih ljudi. Še največ Slovencev je odpotovalo kasneje, leta 1935, in sicer zaradi vojne Italijanov v Abesiniji. Medtem ko se je prvi val emigrantov še kar dobro znašel v novi stvarnosti, je drugi imel več težav, in to spričo ekonomske krize in nasploh zmanjšane naklonjenosti Jugoslavije. Zaradi tega so ti začutili potrebo po medsebojni povezavi, ki jih je privedla do ustanavljanja prvih društev. Ta so se od začetne čitalniške funkcije vedno bolj posvečala gmotni pomoči potrebnim, čeprav brez vsakršne koordinacije dela. Že v dvajsetih letih so se nato med emigranti pojavile različne ideološke usmeritve in spori: starejšemu valu je načelovalo liberalno meščanstvo, ki je podpiralo jugoslovansko ureditev in njeno centralistično politiko. K temu se je pridružila večina emigrantov. Mlajšo strujo pa so medtem vodili levičarji, ki so imeli somišljenike med mladimi. Ta je leta 1928 ustanovila ORJEM, ki je predstavljala neko novost, saj se je poleg kulturnega delovanja ukvarjala tudi s politiko. ORJEM je temeljila na protifašizmu in si je prizadevala, da bi sodelovala z drugimi podobnimi organizacijami, še posebno Italijanov v Franciji. Strukturirana je bila centralistično, s sedežem v Ljubljani, odpirala pa je podružnice po celem jugoslovanskem ozemlju, koordinirala je nato njihovo delovanje v funkciji skupnih interesov emigrantov. Njeno članstvo je bilo s političnega vidika heterogeno, čeprav so v njem prevladovali levičarji, nekateri izmed teh vpisani že v KPJ. Leta 1930 so osrednje delovanje ORJEM ukinili, ostale pa so podružnice, ki so se avtonomno organizirale. Vsekakor je treba reči, da je ORJEM za seboj pustila močno sled, ki je vidno

vplivala na poznejšo Zvezo jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine, katere predsednik in ključna osebnost je postal Čok.⁷¹

Čokovo emigracijo lahko delimo v glavnem na dve fazi. V prvi je do septembra 1931 v Sloveniji zaman iskal svoji izobrazbi primerno službo, pri tem pa je poglobil oz. spletel veliko novih stikov in zvez ter večkrat potoval v Beograd, da bi tam izposloval dovoljenje za skupno organizacijo emigrantov. Druga faza sovpada z ustanovitvijo skupne organizacije emigrantov, ko se je Čok preselil v Beograd, kjer je začel z desetletnim delovanjem za rešitev primorskega vprašanja.

Prva faza emigracije: zveze in poznanstva, a tudi prvi nesporazumi in težave

Primorski emigranti so sprva radi sprejeli Čoka in to predvsem zaradi tega, ker je bil njegov curriculum protifašističen.⁷² Nanj se je začel tudi marsikdo obračati, ker je kazalo, da je že tedaj imel dobra poznanstva in je res marsikdaj tudi posredoval. Kot bomo videli, je marsikdo imel velika pričakovanja od teh Čokovih poznanstev, vsem pa seveda ni bilo mogoče ustreči, zato je tudi prihajalo do nesporazumov ali celo osebnih zamer. Pri sodelovanju s Čokom je sploh postajalo značilno, da se je vedno pojavila kakšna večja ali manjša težava.

Dokumentirani vzroki teh težav nam ostajajo večinoma še neznani, gotovo pa je moralo biti pridobivanje podpore v še posebno zavrtih beograjskih krogih precej komplicirana zadeva in pogojena z raznimi kompromisi. Kot primer si vzemimo citat iz Čokovega pisma Vilfanu, ki nazorno priča o nič kaj enostavnih pogojih njegovega delovanja, pri čemer se lahko zamislimo nad kritikami, ki jih je bil večkrat deležen, in jih bomo srečali še na naslednjih straneh: "*Prav imaš, ko poudarjaš potrebo, da se osredotoči vse napore za izboljšanje težkega položaja emigrantov. Zares je to jako težka naloga, posebno z ozirom na tako težke čase, kakor jih sedaj preživljamo. Moram Ti priznati, da se cel čas, odkar*

⁷¹Podrobneje z glavno literaturo, KALC: *L'emigrazione slovena e croata*, str. 24-36.

⁷²*Domovina, kjer si?*, str. 248.

sem v Jugoslaviji, trudim, da bi v tem pogledu kaj dosegel. Žal moram konstatirati, da nisem dosegel skoro prav nobenih uspehov. V začetku sem mislil in upal, da se bo dalo doseči za nesrečne emigrante celo kake "povlastice", sedaj bi se zadovoljil, ako bi se dalo vsaj doseči, da se odpravijo evidentne krivice in protuzakonnosti, katerim so naši ljudje izpodstavljeni. Žalibog je tukaj teren tako silno težak, da je treba zares skrajnih naporov, in pri vsem tem se ne vspeva. Naj Ti citram na pr. samo slučaj onih 60 kontraktualnih učiteljev. Na ta slučaj sem nešteto krat opozoril merodajne in najmerodajnejše kroge, od vseh sem vdobil tudi nešteto obljube in zagotovila, do danes pa je še vse pri starem. Nobeden ne drži dane besede. Spričo tolike krivice so prizadeti vsi obupani, kar je ne le razumljivo, ampak popolnoma naravno. Pri tem seveda dvomijo, da se kedo dovolj resno zavzema za njihove pravice in ne more verjeti, da so bile resnične obljube, o katerih sem jim poročal. Imamo pa v zakonu o državljanstvu člen 54., kateri je za naše ljudi napravljen in ki jasno in nedvoumno utrjuje to vprašanje. Pa kaj ko v nobenem ministrstvu tega zakona ne poznajo, oziroma, ako se nj (nanj, op. G. B.) opozori, ga ne znajo aplicirati. To na žalost ni edini slučaj iz moje prakse, da tukajšnje oblasti ne postopajo po zakonu. Mislim, da je to največja ovira za razvoj Jugoslavije. Še najslabše pa je to, da so takega mišljenja premnogi ljudje, s katerimi morem tu govoriti."⁷³

Zgodovinar dr. Andrej Vovko v temeljnem prispevku o predvojnih emigrantih iz JK pravilno omenja, da je imel Čok stike s pomembnimi beograjskimi političnimi osebnostmi in z dvorom ter da bi bilo te stike prav gotovo zanimivo podrobneje raziskati.⁷⁴ Dokler ne bo na razpolago še vsega arhivskega gradiva, še posebno tistega, ki ga hranijo v Beogradu ali pa še kje drugje, bo seveda neposreden dokaz in osvetlitev takih zvez težavna, kljub vsemu pa se jih da vsaj deloma posredno rekonstruirati. Za pravilno osvetlitev Čokovega delovanja so namreč te zveze toliko bolj pomembne, saj vemo, da se je njegovo najpomembnejše delo odvijalo pretežno izven domačih krajev, v glavnem v večjih jugoslovanskih mestih, kot sta bila Beograd in Zagreb, nato v inozemstvu.

⁷³AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 29. 9. 1931; dokument uporablja tudi KACIN-
WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 330.

⁷⁴VOVKO: *Organizacije jugoslovanskih emigrantov*, str. 458.

Kot je znano in tudi, kot je že očitno iz dokumentov v Vilfanovi zapuščini, je Čok poznal veliko ljudi. Poleg vseh najpomembnejših s Primorske: Vilfana, Besednjaka, Furlana, Pertota, Čermelja, Slavika, Ulikse Stangerja⁷⁵ itd., je imel široka poznanstva tudi po celi Jugoslaviji. Zelo je zanimiv nek seznam, ki ga je Čok sestavil januarja 1930 in ga poslal Vilfanu. V njem je zapisanih 59 znamenitih osebnosti iz glavnih mest SHS, ki naj bi pripravile neko skupno izjavo. Tu navedemo vsa imena, kot so v dokumentu, saj bi lahko služila pri nadaljnjih raziskavah o Čoku, oziroma o odnosih primorskih Slovencev s SHS. V Beogradu: Marko Trifković, Mišin Trifunović, Ljuba Mihajlović, Živko Topalović, Jovan Žujović, Slobodan Jovanović, Bogdan Popović, Pavle Popović, Božo Marković, Milan Radosavljević, Ljuba Stefanović, Joca Jovanović, dr. Dragutin Janković, dr. Slavko Šečerov, Milorad Pavlović, Jovan Djunivici, Dragan Miličević, dr. Svetislav Marodić, Dragiša Matejić, Vladislav Ribnikar, Branislav Nušić, Jovan Dučić, dr. Ivan Ribar. V Zagrebu: dr. Matko Laginja, Vjekoslav Heinzl, dr. Ante Pavelić, Adolf Mihalić, dr. Oto Gavrančić, Jovan Banjanin, Gavro Manojlović, dr. Albert Bazela, dr. Ferdo Širčić, dr. Milivoj Dežman, dr. Mile Miškulin, dr. Milan Vrbanić, Milivoj Ordanak, dr. Adožija B., Večeslav Vilder, Ivo Meštrović, Šandor Babić-Gjalski, dr. Ivgjen Budisavljević, Modec A. V Sarajevu: dr. Mehmed Spaho, Nikola Stojanović, Anastasije Šola, dr. Ivo Kralj. V Ljubljani: dr. Albert Kramer, dr. Janko Pretner, dr. Ljudevit Pivko, dr. Drago Marušič, dr. Korun A. V Splitu: dr. Ljubo Leontić, dr. Nikola Čingrija, dr. Nikola Subotić, dr. Bulić, dr. Miče Mičić, Lujo Vojnović, dr. Ivo Krstelj, dr. Niko Bartulović.⁷⁶ Posredno lahko tako opazimo, da je Čok poznal tudi druge vidne osebnosti, na primer srbskega diplomata Konstantina Fotića, poslanca in ministra Momčila Ninčića itd., marsikoga na jugoslovanskem zunanjem ministrstvu, med politiki pa se je še posebno dobro razumel z Dragom Marušičem,⁷⁷ ohranjal je tudi poznanstva z nekaterimi strokovnjaki, ki jih je spoznal leta 1919 v Parizu, kot je bil na primer inž. Janko Mačkovšek itd.

⁷⁵Npr. AINV, AJV, šk. 3, izmenjava pisem med Vilfanom in Stangerjem, Split, 9. 12. 1930; Beograd, 14. 12. 1930.

⁷⁶AINV, AJV, šk. 3, 16. 1. 1930.

⁷⁷Npr. AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Ljubljana, 6. 5. 1929; Čok Besednjaku, Beograd, 24. 4. 1934; REJEC, ČERNAČ, VADNJAL: *Pričevanja*, str. 71, 72, 74.

Po prihodu v Jugoslavijo so tamkajšnji odvetniki vabili kolege s Primorske, da bi se vključili v skupno odvetniško zbornico.⁷⁸ Ni nam znano, kdaj so Čoka sprejeli, gotovo pa je, da je bil tudi med jugoslovanskimi odvetniki poznan in je skušal posredovati za primorske kolege, čeprav ne vedno uspešno, zato ga večina emigrantov-odvetnikov, kot je zapisal Rejec, tudi ni marala.⁷⁹ Čok je skušal vplivati na odvetniško zbornico, da bi nekatere sprejela, tako je na primer storil za emigranta-odvetnika dr. Josipa Sedmaka. Po začetnih težavah in Čokovih prigovarjanjih je bil Sedmak vendarle sprejet maja 1931, a je še naprej imel, kot je zapisal Rejec, nekatere težave, za katere je med vojno zvedel tudi Furlan, in je poleg tega še menil, da so obtožbe na račun Čoka nekam osnovane.⁸⁰ Sam Čok je bil nato odvetnik v Beogradu, kjer je tudi poznal ministra za pravosodje, tako da so se slovenski pravniki večkrat obračali nanj (in na Vilfana), da bi se pri pristojnih zavzemal za njihov sprejem v službo.⁸¹ Nanj so se nato nekateri obračali za druge službe, kot na primer za sprejem v Agrarno banko, saj je poznal nekatere guvernerje in viceguvernerje bank, ali pa za razne finančne pomoči, posredovanja pri ministrstvih, da bi emigranti dobili državljanstvo itd.⁸² Celo predstavniki ljubljanske Univerze z dr. Lambertom Ehrlichom na čelu so Čoka in Besednjaka prosili, če bi vplivala na ohranitev popolne slovenske univerze v Ljubljani, ker je kazalo, da bo ljubljanska univerza izgubila dve fakulteti. Oba sta privolila in prosila tudi Vilfana za podporo, čeprav je bil Čok tedaj že dovolj miren, saj mu je minister Albert Kramer že zagotovil, da bo stvar urejena.⁸³

⁷⁸Npr. AINV, AJV, šk. 3, Kramer Čoku, Praga, 14. 2. 1931.

⁷⁹*Domovna, kje si?*, str. 44.

⁸⁰AINV, AJV, šk. 3, Čok Vilfanu, Beograd, 31. 3. 1931; Čok Sedmaku, Beograd, 31. 3. 1931; Vilfan Sedmaku, Ljubljana, 10. 4. 1931; Sedmak Vilfanu, Skoplje, 8. 5. 1931; AS-III, Furlan, XVI-2, str. 8908, Furlanovo pismo ženi, 6. 9. 1943.

⁸¹Npr. AINV, AJV, šk. 3, prošnja Franja Penka na Pravosodno ministrstvo v Beograd, da bodisi Čok kot Vilfan lahko pričata o njegovi narodni pripadnosti, Vrhnika, 11. 2. 1931; Penko Vilfanu, Vrnika, 2. 5. 1931.

⁸²Npr. AINV, AJV, šk. 3, dr. Vladimir Goljevšček Vilfanu, Zagreb, 14. 10. 1931; Vilfan Josipu Jurci, Dunaj, 18. 3. 1932; Ante G. Furlanu, 18. 5. 1932; šk. 4, Vilfan Danilu Peganu, Dunaj, 23. 8. 1934; šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 28. 9. 1935; Vilfan Čoku, Dunaj, 14. 12. 1935; Dunaj, 22. 12. 1935.

⁸³AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 25. 2. 1932.

Skratka, kot je zapisal Albert Rejec, je bil Čok povezan z vsemi vodilnimi politiki in funkcionarji, imel je celo tesne zveze s predstavniki dvora in s tedaj zelo vplivnim generalštabom, še posebno do umora jugoslovanskega kralja Aleksandra leta 1934, ko so se začeli vladni krogi približevati Italiji in je velika podpora iredentističnemu Čoku postala nezaželena. Poleg tega je v Jugoslaviji večkrat predaval o Primorski. Edino pri dr. Antonu Korošču, je zatrdil Rejec, ni imel dostopa, ker je ta bolj privilegiral njegove ideološke nasprotnike, krščanske-socialce,⁸⁴ čeprav je Čok skupaj z najpomembnejšimi predstavniki slovenske manjšine iz Julijske krajine interveniral tudi pri Korošču.⁸⁵

Kmalu pa so se pojavili tudi prvi očitni znaki nezadovoljstva, nerazumevanja, nesporazumov in zamer do Čoka, ki so se pravzaprav spletki iz njegovih poznanstev in iz njihove delne neuspešnosti. Tako so se nekateri močno hudovali nad njim, češ da je le veliko obljubljal, konkretnega pa ni bilo nič. Omenimo lahko tako primer Josipa Jurca, ki se je med drugim tako potožil Vilfanu: "*Imamo Čoka,-imamo Puca (Dinko Puc, tedanji ljubljanski župan, op. G. B.)-pa kaj pomaga-in kaj nam nuca!*"⁸⁶

Še posebno značilen je primer Čermelja, s katerim je Čok tudi drugače sodeloval. Že po dveh tednih od prihoda v Ljubljano je Čermelj pisal Vilfanu in ga opozoril, da je bilo med emigranti precej težav, saj je primanjkovalo tiste prave solidarnosti in povezanosti med njimi. Krivdo za to naj bi nosil tudi Čok, saj je "*šel po vaši poti in ne daje glasu od sebe.*" Podobne pritožbe so se s Čermeljeve strani tudi nadaljevale, saj je začel dvomiti v Čokovo delovanje.⁸⁷ Konec leta pa je že kazalo, da bi se stvari med Čermeljem in Čokom lahko uredile, ko sta začela skupaj dobro sodelovati; bila sta na primer pri banu, da bi uredila zadeve emigrantov in manjšinskega inštituta. Čok naj bi tudi dobil v Beogradu neko dvorano za razstavo "naših" likovnih umetnikov iz Julijske

⁸⁴ *Domovina, kje si?* str. 43, 59, 240; REJEC, ČERNAČ, VADNJAL: *Pričevanja*, str. 68, 70-74.

⁸⁵ Npr. AINV, AJV, šk. 8, Ljubljana 20. 9. 1935, Vilfan Furlanu.

⁸⁶ AINV, AJV, šk. 3, Jurca Vilfanu, Ljubljana, 22. 5. 1932; Ljubljana 20. 8. 1932; Čok Jurci, prepis pisma, Beograd, 15. 8. 1932; Jurca Vilfanu, Ljubljana, 11. 10. 1932; šk. 4, Jurca Vilfanu, Odžaci, 22. 11. 1939.

⁸⁷ AINV, AJV, šk. 3, Čermelj Vilfanu, Ljubljana, 29. 11. 1929; 14. 12. 1929.

krajine.⁸⁸ Da si je Čok za to razstavo resnično prizadeval, obstajajo tudi druga pričevanja.⁸⁹ Vsekakor naj bi imel še druge velike načrte, ki jih je Čermelj tako na kratko komentiral: "*Da bi se mu vsaj deloma uresničile.*"⁹⁰

Kljub vsemu je Čermelj ohranjal nekoliko skepse do Čoka, češ da je premalo resen, in to še posebno zaradi tega, ker je Čermelj sam imel težave v Jugoslaviji, saj mu niso priznavali delovne dobe iz Italije, in zanj ni niti Čok takoj interveniral. Zato je Vilfan prosil Čoka, če bi zanj posredoval. Zadeva pa se je izkazala za precej komplicirano, tako da je Čermelj tvegati ostati na cesti.⁹¹ V zvezi s Čermeljevim statusom je v začetku 1931 Čok sam razlagal Vilfanu, da je prišlo do neke slučajne napake v prošnji, stvar pa naj bi bila že razčiščena.⁹² Marca 1931 se je stvar znova ustavila, čeprav je Čok ponovno zagotavljal Vilfanu, da bo vprašanje upoštevanja Čermeljevih delovnih let ugodno rešeno in da bodo formalnosti opravljene do konca meseca.⁹³ Niti januarja 1932 pa se situacija ni bistveno spremenila, poleg tega so nastopile še nekatere druge težave.⁹⁴ Marca 1932 je nato Ministrstvo za prosveto Kraljevine Jugoslavije zavrnilo Čermeljevo prošnjo in ga obvestilo, da bi ga lahko namestilo le kot suplenta.⁹⁵

Iz korespondence med Čermeljem in Vilfanom tudi vidimo, da je Čok res večkrat posredoval za Čermelja, vendar je ostajala njegova situacija neizpolnjena, in to tudi zaradi Čokove površnosti, o kateri je govoril sam Čermelj, ki pa je vsekakor priznaval, da se kolega zanj zelo trudi. Čermelj je bil skratka zelo zagrenjen; imel je tudi druge težave, ker je jugoslovanska politična policija pritiskala na člane Manjšinskega inštituta, jih preiskovala, brala njihovo pošto

⁸⁸ AINV, AJV, šk. 3, Čermelj Vilfanu, Ljubljana, 24. 12. 1929; 26. 2. 1930.

⁸⁹ AINV, AJV, šk. 3, Dunaj, 4. 4. 1930.

⁹⁰ Npr. AINV, AJV, šk. 7, Čermelj Vilfanu, Ljubljana 11. 3. 1930.

⁹¹ AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čermelju, Dunaj, 28. 2. 1930; Čermelj Vilfanu, Ljubljana, 11. 3. 1930; 26. 3. 1930; 2. 4. 1930; Vilfan Čoku, Dunaj, 3. 4. 1930; Čermelj Vilfanu, Ljubljana, 2. 4. 1930; 6. 5. 1930; Vilfan Čoku, Dunaj, 20. 5. 1930.

⁹² AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 15. 1. 1931; Vilfan Čoku, Dunaj, 15. 1. 1931.

⁹³ AINV, AJV, šk. 7, Dunaj 24. 3. 1931, Vilfan Furlanu.

⁹⁴ AINV, AJV, šk. 7, Trst 4. 1. 1932, Furlan Vilfanu; Dunaj 8. 1. 1932, Vilfan Furlanu.

⁹⁵ AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj, 25. 3. 1932. Ljubljana 16. 4. 1932, Furlan Vilfanu s prepisom ministrskega določila.

ipd., tako da je vse skupaj izgledalo kot prava norišnica, v kateri bi bil tudi on sam znorel, če bi se ne stvari uredile.⁹⁶

Druga faza emigracije: nadaljevanje dela in težav v okviru emigrantske Zveze

Čok je v Beogradu prepričal Zunanje ministrstvo, kako naj bi finančno podprlo predlog o tem, da bi se emigracija lahko bolje organizirala. Nastala je tako zveza, ki se je na začetku nosila ime Zveza jugoslovenskih emigrantskih društev v Jugoslaviji, leta 1932 pa se je preimenovala v Zvezo jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine; ta si je prizadevala podpirati že ustanovljene organizacije, poskrbeti za ustanovitev novih, posredovati za pravice emigrantov in na legalen način braniti jugoslovanske manjšine. Emigranti so od te Zveze veliko pričakovali, tako da je, kot piše Vovko, vodstvo moralo celo omejiti prošnje za intervencijo, saj je prišlo do prave poplave prošenj osebnega značaja.⁹⁷

Program je bil istočasno protifašističen in iredentističen, z namenom da bi Jugoslavija sebi priključila Istro in slovensko Primorje. Sedež Zveze je bil v Beogradu. Ves čas obstoja ji je predsedoval Čok, sploh pa so bili vodilni večinoma člani "stare" struje, ki je bila projugoslovansko naravnana, zvesta beograjskemu centralizmu in pri njem tudi iskala podporo oblasti. Zato je od organizacij Zveza tudi pričakovala, da naj se ne bi ukvarjale s političnimi vprašanji. Na tak način si je, z razliko od predhodnice ORJEM, pridobila več naklonjenosti in je lahko delovala skoraj 10 let. Na ustanovnem kongresu 20. septembra 1931 v Zagrebu je bil dr. Čok z navdušenjem izvoljen za predsednika, saj je bil poznan kot izkušen in spreten organizator, tako poznavalec situacije kot tudi vplivnih ljudi. Svoje sposobnosti je namreč tudi dokazal, pri čemer pa je prikrival ambicijo, da bi kot predstavnik emigrantov postal član parlamenta. Tako je večkrat delal svojeglavo in uspelo mu je, da se je njegova

⁹⁶AINV, AJV, šk. 7, Čermelj Vilfanu, Ljubljana 18. 5. 1930; 14. 6. 1930; 22. 6. 1930; 9. 7. 1930; 4. 8. 1930; 14. 8. 1930.

⁹⁷VOVKO: *Organizacije jugoslovanskih emigrantov*, str. 467.

linija do take mere uveljavila, da sta se, kot pravilno ugotavlja Kalc, Čokova figura in Zveza nekako poistovetili.⁹⁸

Od leta 1929 so emigranti imeli na razpolago časopis *Istra*, ki so ga na začetku vodili Hrvati, kmalu pa je to postalo glasilo vseh emigrantov iz Julijske krajine in od 1. januarja 1932 še uradno glasilo Zveze. Rejec je zapisal, da kljub številnim Čokovim poskusom, kako naj bi časopis dobival višje podpore, je *Istra* stalno životarila in doživljala težave, še posebno v času Stojadinovićeve vlade.⁹⁹ List je seveda bil jasno protifašistično naravnán, ne da bi pri tem napadal italijanski narod kot tak. V skladu z Zvezo je podpiral jugoslovanski unitarizem in si prizadeval, da ne bi sprožil polemik med emigranti. V *Istri* so se med drugim pojavljali tudi natančni podatki, ki jih je posredoval TIGR, in sicer o tem, kako je italijanska vojska utrjevala mejo z Jugoslavijo. Emigranti so poleg tega imeli na razpolago tudi (od leta 1933) žepni koledar *Soča* in (od leta 1934) obširnejši *Jadranski koledar*.¹⁰⁰

Zveza je od začetka še največ delovala na področju oskrbe in pomoči emigrantom, pri čemer je Čok večkrat izrabil poznanstva med najvišjimi oblastmi, da je izposloval pomoč v denarju, oblekah, prenočiščih ipd. Situacija ni bila rožnata, tako da je, po nasvetu iz Beograda, prišlo do zamisli, da bi zmanjšali brezposlenost z naseljevanjem emigrantov v Makedoniji. Čok se je skupaj z dr. Vilkom Baltičem že od leta 1929 ukvarjal s to zamisljo. V začetku 1931 je prišlo do realizacije načrta, in sicer s t. i. kmečko kolonijo v Bistrenici ob reki Vardar.

Na začetku se je pobuda še kar obnesla, tudi zaradi običajne pomoči iz Beograda in še posebno od kraljeve strani. Kmalu pa so se pojavile težave zaradi malarije in pomanjkanja tržišča za pridelke, čeprav so tam bili dobri klimatski pogoji in odlična zemlja. Nekateri so se že kaj kmalu odselili, njim pa so sledili novi. Celotna stvar je tako ostala, kot je zapisal Rejec, utopična, saj tam še najosnovnejša zadruga ni mogla obstati. Težave je sicer povzročilo

⁹⁸KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 97; VOVKO: *Organizacije jugoslovanskih emigrantov*, str. 458-460.

⁹⁹*Domovina, kje si?*, str. 57.

¹⁰⁰KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 51, 115; VOVKO: *Organizacije jugoslovanskih emigrantov*, str. 456, 468.

tudi to, da sta bila Čok in njegov sodelavec Baltič v Beogradu in sta vodstvo kolonije prepustila premalo sposobnim funkcionarjem. V Beogradu in v Skopju se je Čok mudil tudi z namenom, da bi pri oblasteh dobil potrebna posojila za kolonijo. Prevelikim zadolžitvam je nato leta 1936 sledil ukrep Ministrstva za kmetijstvo, ki je prevzelo v last vso bistreniško naselbino, ni pa manjkalo tudi političnih špekulcij, ko so jih sebi v prid nekateri želeli vnovčiti na račun tamkajšnjih slovenskih emigrantov. Beograd si je namreč prizadeval, da bi preko kolonizacij prišlo istočasno tudi do raznarodovanja makedonskega prebivalstva in tudi samih slovenskih kolonov. Čeprav je Čok zagotavljal ohranitev narodne in verske pripadnosti, je prihajalo do forsirane asimilacije s spreminjanjem priimkov v srbsko obliko in s preходом iz katoliške v pravoslavno vero. Mnogi pri tem ne izključujejo možnosti, da sta imela Čok in Baltič tudi svoje lastne ambicije in interese, in so zaradi tega izjemno kritični do Čoka, ki se mu je tedaj hotel postaviti po robu slovenski katoliški škof v Skopju dr. Janez Gnidovec. Mnogi emigranti so vsekakor Čoku večkrat očitali, da je na njihov račun imel velika in najlepša posestva v Makedoniji.¹⁰¹ Po Rejčevem mnenju pa so tudi Čok in ostali vodilni možje le utrpeli škodo od koloniziranja. Sam Čok in Zveza sta tudi večkrat kritizirala oblast, ki je politično izrabljala položaj emigrantov. Po Rejčevih besedah pa Čokova emigrantska organizacija, ki je kljub vsemu vedno ohranjala lojalnost do oblasti, ni imela nič v zvezi z nesrečno naselbino v Bistrenici, pa tudi ne z drugimi podobnimi poskusi koloniziranja, od katerih se ni nikoli nobeden obnesel.¹⁰²

Če so si bili emigranti edini glede iredentizma, pa je med njimi prihajalo do razhajanj okoli tega, kako naj bi delovali. Pojavljale so se ideološke razlike med staro in novo strujo, katere člani so postajali vedno glasnejši v protestiranju proti lojalnosti beograjskih oblasti, in to še posebno v okviru ljubljanskega krožka Mlada Soča. Tu so se začeli odmikati od navodil Zveze, začeli so z organiziranjem stavk, širili komunistično literaturo in sodelovali s protifašisti

¹⁰¹Podrobneje npr. v: AS-III, Furlan, XVII-2, str. 9492, zapisnik zaslišanja Furlana, 3. 7. 1947; *Domovina, kje si?*, str. 235-246; GERŽINIČ: *Božji služabnik*; KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 42-48; MAKUC: *Prišleki*; ista: *Iz Nanuta v Natutovića; Na bregovih Vardarja*; NOVAK: *Škof Gnidovec*; TURK: *Škof J. Gnidovec*, 154-160.

¹⁰²*Domovina, kje si?*, str. 241-245.

iz JK. Proti koncu 1932 je bilo 9 članov krožka obsojenih, pri tem pa je pomembno, da Čok zanje ni posegel oziroma, kot pišejo takratni obsojenci, nasprotno, saj je želel s tem opomniti nasprotnike in sploh vse emigrante. S tem je bila Mlada Soča kot društvo uničena, ni pa bila uničena disidentska (poleg protifašistične) drža njenih članov.¹⁰³ Po drugi strani pa smo že videli, da si je Čok prizadeval za dobre odnose s prvotno krovno organizacijo emigrantov ORJEM in z mladimi na splošno, s tem pa ni mogel preprečiti trenj, do katerih je prihajalo na primer z Deklevo.¹⁰⁴ Čoku so pogosto očitali, da se je okoristil s sredstvi Zveze in da je bil preveč popustljiv do Beograda. O njem so se širile nič kaj prijetne govorice, na katere pa, kot je pripovedoval Sardoč, ni želel niti odgovarjati, češ da ga njegovi sodelavci že dobro poznajo,¹⁰⁵ drugim pa očitno ni imel namena odzvati se.

Čok začenja odločen boj za slovenske zahodne meje, pri tem pa se njegove ambicije krepijo, kar vpliva na odnose z ostalimi vodilnimi primorskimi Slovenci

Navkljub socialnim težavam je Čoku uspelo, da je Zveza sprožila nekakšno politično aktivnost v povezavi z italijanskimi emigranti v Parizu, preko katere je skoraj prišlo do podpisa nekega političnega sporazuma o skupnem protifašističnem boju. Italijanska stran je namreč to kmalu odklonila, ker je Zveza vedno bolj odločno zagovarjala spremembo slovenske zahodne meje. Zaradi tega je tudi prihajalo do poslabšanja odnosov med Čokom in ostalimi vodilnim primorskimi Slovenci, še posebno z Vilfanom in Besednjakom. Med vodilnimi Primorci ni bila nikakršna novost, če je občasno prihajalo do večjih ali manjših trenj in nesporazumov, saj je na primer Vilfan imel težave ne le s Čokom, temveč tudi z Vratovičem, še posebno pa s Čermeljem. Vedno bolj so izstopali njihovi različni načini delovanja in osebni interesi, pri tem pa je vsak skušal čimbolj predstavljati primorske Slovence. Čok, Vilfan in Besednjak so nena-

¹⁰³VILHAR, KLUN: *Prva in druga prekomorska brigada*, str. 37-40; KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 58-60.

¹⁰⁴RUTAR: *Dr. J. Dekleva*, str. 75.

¹⁰⁵SARDOČ: *Tigrova sled*, str. 93, 94.

zadnje bile tri močne in ambiciozne osebnosti, med katerimi bi si bilo skorajda nemogoče predstavljati odnosa brez ljubosumja in nasprotnih prijemov. Vedno bolj je prihajala na dan Vilfanova in Besednjakova skrb, da si Čok ne bi prisvojil naslova predstavnika slovenske manjšine v Italiji. Oba sta namreč bila zadnja izvoljena slovenska predstavnika iz Julijske krajine in nadaljevala sta svojo pot na Kongresu evropskih narodnosti (med letoma 1925-1938), v katerem pa iredentizem Čokove Zveze ni bil sprejemljiv. Še posebno v drugi polovici leta 1931 se je tako začel kazati njun ambivalentni odnos do Čoka: Vilfan ga je še vedno nekako informiral in imel z njim kontakte, Besednjak pa se ga je začel izogibati in ga ni več toliko upošteval.

V času revizionizma po prvi svetovni vojni v zvezi z mejno ureditvijo je Čok, z jasno iredentistično usmerjenostjo Nemčije, Italije in Madžarske, zaslužil, da je bil to pravi trenutek za agitacijo v prid ugodnejše razmejitve Julijske krajine, ko naj bi bilo možno celotno svetovno javnost opozoriti na italijanske iredentistične težnje in na obratne želje primorskih Slovencev. Pri tem naj bi ravno emigracija odigrala pomembno vlogo, kot je to razlagal v seriji člankov, ki jih je aprila 1933 objavila *Istra*. Junija 1933 je nato imel odmeven govor pred 30.000 glavo množico v Beogradu, kar so italijanski časopisi ostro kritizirali. Ponovno, a nekoliko manj odločno, je nastopil še avgusta istega leta v Črnomlju, ko je omenil možnost nekakega jadranskega pakta med Jugoslavijo in Italijo, s katerim bi se ta morala obvezati, da bo spoštovala manjšine v Julijski krajini. To je bilo za Čoka, kot Kalc pravilno opozarja, edina priložnost, ko se ni zavzel za spremembo mej. V nadalje je namreč vedno poudarjal revizijo rapalske pogodbe, čeprav si je Jugoslavija v tridesetih letih prizadevala za ohranitev tedanje razmejitve.¹⁰⁶

V luči boja za meje je Čok, kljub mnogim omenjenim napetostim, dobro sodeloval s Čermeljem, saj sta si oba, takoj po prihodu v emigracijo, zelo prizadevala obveščati mednarodno javnost o stanju manjšine. V zvezi z vedno bolj pogostimi aretacijami Slovencev v Julijski krajini sta tudi želela vplivati na to, da bi se vsaj zmanjšalo število smrtnih obsodb. V zvezi s prvim tržaškim procesom je bilo kmalu govora o tem, da bi pripravili neke vrste enotno obrambo in agitacijo, s katero bi dosegli občutljivost mednarodne javnosti. Pri

¹⁰⁶KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 52-58.

tem naj bi imel Čok odločilno vlogo, saj je imel na razpolago nek dosje, pravzaprav gradivo, s katerim bi lahko parirali italijanskemu procesu in propagandi. Vendar so se tedaj začele pojavljati določene še neznane težave,¹⁰⁷ ki nam dajejo slutiti, da so se jugoslovanske oblasti ustrašile prevelike kritike proti zahodnemu sosedu.

Pri seznanjanju inozemstva je Čok torej veliko sodeloval s Čermeljem, ki je bil morda še najbolj informiran o zatiranju Slovencev na Primorskem, vsaj od leta 1929 pa se je trudil, da bi zahodnim novinarjem prikazal njihovo vprašanje, pri čemer se je še posebno dobro ujel z neko Nizozemko Bekkerjevo von Boss,¹⁰⁸ ki je bila glavna predstavnica manjšinske komisije v Uniji društev za Ligo narodov, ki je delovala vzporedno s Kongresom evropskih narodnosti.¹⁰⁹ Po podatkih OZNE/UDBE naj bi bil Čermelj poleg drugega tudi povezan z anglo-ameriškimi ambasadami v Beogradu, od koder naj bi dobival navodila za delo. Istočasno pa naj bi imel preko Alberta Rejca stik s Komunistično partijo Slovenije.¹¹⁰ Čok se je torej že zgodaj zavedal, kako pomembno in potrebno je bilo za slovensko in hrvaško narodnostno skupnost v Julijski krajini, če se mednarodna javnost zanje zanima. Zaradi tega je gojil precej stikov tudi z inozemstvom.

Ni nam še popolnoma jasno, kakšen odmev je imelo splošno informiranje svetovne javnosti, vemo pa, da je bila od prvega tržaškega procesa in bazo-viških strellov (jeseni 1930) dalje svetovna javnost seznanjena z okvirno problematiko preko pisanja evropskega demokratičnega tiska. Nekateri ugledni Angleži, kot na primer Robert William Seton-Watson in Henry Wickham Steed, so tudi podrobneje (s)poznali primorsko vprašanje.¹¹¹ Poleg Čoka in

¹⁰⁷AINV, AJV, šk. 7, Čermelj Vilfanu, Ljubljana, 17. 4. 1930; 4. 8. 1930; 24. 8. 1930; šk. 3, Vilfan odvetniku Janku Žirovniku, Beograd, 20. 12. 1930; Vilfan odvetniku Hugu Werku, Ljubljana 15. 4. 1931.

¹⁰⁸AINV, AJV, šk. 3, Čermelj Vilfanu, 14. 12. 1929; 26. 2. 1930; šk. 7, Vilfan Čermelju, 20. 3. 1930. Zanimivo, da je Čermelju nekaj podatkov pošiljal sam Čokov antagonist Besednjak, v PELIKAN: *J. Wilfan in E. Besednjak v Kongresu*, str. 103.

¹⁰⁹KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 351.

¹¹⁰AS-III, Čermelj, str. 8, 25.

¹¹¹ES, knj. 9: *Prvi tržaški proces*, str. 410, 411; REJEC, ČERNAČ, VADNJAL: *Pričevanja*, str. 38-41; glej npr. znamenito knjigo ČERMELJ: *Life-and-Death*, ki je imela velik odmev v takratnih strokovnih krogih.

Čermelja sta seveda k temu veliko prispevala tudi Vilfan in Besednjak v okviru Kongresa evropskih narodnosti.

V Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev med tem niso poročali o prvem tržaškem procesu, ker so to prepovedale jugoslovanske oblasti. Oddolžile pa so se s financiranjem dveh listov, ki ju je Besednjak izdajal na Dunaju v okviru Kongresa evropskih narodnosti. Do februarja 1932 je tako izhajal časopis *Süd-Ost-Korrespondenz* (*S-O-K*), ki ga je urejal Andrej Gabršček.¹¹² Čok je bil eden izmed tistih, ki so Gabrščku pošiljali podatke za časopis, vendar se je že januarja 1931 potožil, da ni bilo vse uporabljeno, kar je poslal.¹¹³ Neko skoraj istočasno pismo Gabrščka Vilfanu posredno kaže, da je za časopisom *S-O-K* resnično stal Beograd, v njem pa je izpričana tudi ostra kritika Čokovemu načinu dela, kar nam naknadno razloži, zakaj ni *S-O-K* objavljaj vsega, kar mu je ta pošiljal. Gabršček se namreč v pismu huduje nad njegovim načinom posredovanja informacij: "*Po pravici povem, da so me zavedala do takega tudi poročila dr. Čoka, ki je v svojih poročilih -on ali kdo njegovih, ki dela po njegovih intencijah- naravnost zapeljeval ... Pomislite, te dni mi je poslal notico za SOK, v kateri pravi, da bo moral ital. poslanik iz Beograda oditi, ker je na sumu, da je on ukradel kneginji ... tisto dragoceno torbico ... Ali saj ni čudno, kajti tudi njegov šef Mussolini je svoj čas ukradel nekomu srebrno Schaffhausnevo uro.- Pomislite, kaj bi nastalo, da mi to prinesemo. Po tem je SOK sploh konec.*" Kljub temu pa je Gabršček v svojem pismu še zapisal, da je Čoka prosil, če bi vsak dan pošiljal sveže novice,¹¹⁴ kar vsekakor nakazuje, kakšno pomembno funkcijo je ta imel kot referent.

Vilfan se je očitno nasplošno bolj strinjal z Gabrščkom kot s Čokom, kateremu je tudi zatrjeval, kako so bili skupaj z Besednjakom in Vladislavom Fabjančičem mnenja, da je *S-O-K*, kljub nekaterim hibam, koristna zadeva. Po Vilfanovem mnenju naj bi časopis deloval na takih osnovah: "*Itak je mnogo-krat tendenca preproizorna, poanta preostra, glosa presarkastična - tako sem včeraj pisal g. Gabrščku. Glavno so fakta, neovržena fakta, servirana tako, da*

¹¹²KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 346; prim. PELIKAN: *J. Wilfan in E. Besednjak v Kongresu*, str. 103.

¹¹³AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd 15. 1. 1931.

¹¹⁴AINV, AJV, šk. 3, Gabršček Vilfanu, Dunaj, 16. 1. 1931.

se bravcu ne porajajo dvomi, nego kar sami od sebe vsiljujejo komentarje v željenem smislu."¹¹⁵

Očitna je tu že stalna in definitivna razlika med Vilfanovim in Čokovim načinom dela. Prvi je kot velik perfekcionista in legalist¹¹⁶ vodil boj za pravice primorskih Slovencev po strogo legalni poti, saj je želel nastopati skrajno neoporečno in nikoli izven zakona, drugi pa si je upal tudi včasih pretiravati oziroma uporabiti marsikatero "nedovoljeno" sredstvo (ki so jo med drugim Italijani vedno spretno izrabljali v svojo korist in v škodo Slovencev), da bi očrnil Italijo in prikazal svetu trpljenje Primorske. Takšne razlike bodo prišle še najbolj do izraza v letih Čokovega predsedovanja Zvezi, ko je glasno zagovarjal iredentistične ideje, medtem ko se je Vilfan na Kongresu narodnosti previdno izogibal ekscesov, verjetno tudi zaradi tega, ker si jih tam ni mogel tako zlahka privoščiti. Vilfanov iredentizem se je tako kazal nekako le pasivno in načelno, saj je konec koncev tudi sam videl rešitev za slovensko in hrvaško narodnostno skupnost Primorske v tem, da se nekoč priključi močni Jugoslaviji, to pa na podlagi neovrgljivih argumentov, s katerimi bi tudi Italijane prepričali, kako naj bi bila le poprava krivične razmejitve edini možni izhod iz situacije.¹¹⁷ V tem pogledu sta si bila s Čokom zelo oddaljena, saj je ta očitno prišel do spoznanja o brezperspektivnosti in nezadostnosti prepričevanja Italije.

Da bi bolje osvetlili odnos med njima, posezimo ponovno po korespondenci in iz Vilfanovega odgovora na Čermeljevo pismo, kjer se ta zelo ostro izraža o Čoku zaradi svojega nerazrešenega osebnega statusa, vendarle zabeležimo tudi pozitivno in pohvaljujočo Vilfanovo oceno o njem: "*Mička* (Čoka, op. G.B.) *ne smete prestrogo soditi, to se pravi, da glede njega ne smete zapasti v isto napako kakor sem jaz, ki bi mu moral marsikaj zameriti še iz časov pred vojno in med vojno. Razne stvari ga ovirajo -brez njegove krivde- da ne more tako delovati, kakor bi želel. Tožil mi je zbog tega. Vendar ima mnogo sposobnosti in celo napake so takšne, da mu pomagajo do dobrih uspehov. Ker morete z njim sodelovati, mi dovolite, prosim, nasvet, da računa-*

¹¹⁵ AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj, 17. 1. 1931.

¹¹⁶ Podrobneje PIRJEVEC: *Pensiero*; prim. PELIKAN: *J. Vilfan*, str. 68, 69, 72.

¹¹⁷ PELIKAN: *J. Vilfan*, str. 21-23, 30, 42, 43, 95; prim. isti: *J. Vilfan in E. Besednjak v Kongresu*, str. 98.

te z njegovimi napakami varjoč se neprijetnih presenečenj, a tudi incidentov. Vem da me razumete in da mi ne zamerite mojih besed."¹¹⁸

Kaj je Vilfan s tem mislil, ni povsem jasno, postaja pa posredno razvidnejše iz ostale korespondence, ko se večkrat namiguje, da je s Čokom težko komunicirati, saj sploh vedno ne odgovarja na pisma, niti na tista priporočena.¹¹⁹ V tem smislu je zanimiva izmenjava mnenj med Furlanom in Vilfanom o nekaterih Čokovih predlogih finančne narave, ki jih Furlan kritizira.¹²⁰ Vilfan, ki naj bi bil Furlanov najožji prijatelj,¹²¹ je želel umiriti situacijo in tako je prispeval še drugo zanimivo mnenje o Čoku: *"Moje mnenje o njem je: da ima mnogo dobre volje in da ima tudi mnogo budnega smisla za čast in poštenje, a da je tudi - šibak. Hodi po prestrmi poti, nosi pretežko breme. Jaz, ko bi mogel, bi mu rad pomagal, tudi radi tega, ker bi njegov polom ne pomenil samo osebno nesrečo, ne glede na njegovo družino. Razume se, da ostane kar si ti meni pisal in kar sem ti jaz tukaj odgovoril povsem med nama."*¹²² Tudi iz ostale korespondence vidimo, da niso bile vse zadeve med Čokom in Furlanom popolnoma jasne¹²³ in očitno postaja, da se je leta 1934 odnos med njima precej ohladil, saj se tedaj Čokovo ime v bistvu ne pojavlja v Furlanovih pismih,¹²⁴ z razliko od prejšnjega in poznejšega obdobja. Po nekaterih Furlanovih pričevanjih naj bi ostal s Čokom v prijateljskih stikih do začetka druge svetovne vojne, ko se dokončno razideta, po drugih se je njuno prijateljstvo začelo ohlajati že od leta 1930 dalje, vsekakor pa je zanesljiv podatek, da sta se spomladi 1941 dokončno sprla.¹²⁵ Zanimivo je tudi to, kako

¹¹⁸ AINV, AJV, šk.7, Vilfan Čermelju, Dunaj, 2. 4. 1930.

¹¹⁹ Npr. AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Furlanu, Bad Hall, 17. 6. 1930; prim. FERENC: *Zapisniki zaslišanj dr. L. Čermelja*, str. 208.

¹²⁰ AINV, AJV, šk. 7, Furlan Vilfanu, Ljubljana, 3. 8. 1931; Vilfan Furlanu, Bad Hall, 4. 8. 1931.

¹²¹ AS-III, Furlan, str. 9382.

¹²² AINV, AJV, šk 7, Vilfan Furlanu, Bad Hall, 4. 8. 1931.

¹²³ Npr. AINV, AJV, šk. 7, Furlan Vilfanu, Kranj, 27. 4. 1930; Ljubljana 21. 5. 1930.

¹²⁴ AINV, AJV, šk. 8, podrobneje korespondenca Vilfan-Furlan, leto 1934.

¹²⁵ Prim. AS-III, Furlan, XVI-3, str. 9120, pismo Furlana sinu Borutu, 6. 6. 1944; XVII-1, str. 9387, 9388, zapisnik zaslišanja Furlana, 12. 6. 1947; str. 9423, 20. 6. 1947; XVII-2, str. 9438, 21. 6. 1947; XVII-7, str. 9935, Furlanovo pismo ob pomilostitvi, 23. 8. 1947.

je UDBA ocenjevala, da je Furlan deloval v emigrantskem združenju Jugoslavije po Čokovih direktivah.¹²⁶

Na koncu dvajsetih let je Čok vsekakor sodeloval z Vilfanom in mu pošiljal informacije, ki bi mu lahko služile na Kongresu evropskih narodnosti, k temu pa mu je še pošiljal vesti iz časopisnega poročanja o Kongresu. Pošiljal je tudi informacije iz Julijske krajine, na primer o aretacijah, ki jih je sprožila aretacija Vladimirja Gortana (1929),¹²⁷ kar kaže, da je bil Čok dobro seznanjen z dogajanjem, verjetno preko Čermelja. Sploh pa sta si Čok in Vilfan izmenjavala razne novice in pripombe tudi osebne narave, kot je bilo na primer neko zaupno Čokovo svarilo glede obnašanja Vilfanovega sina Jože.¹²⁸

Vilfan je s svoje strani sprva obveščal Čoka o delovanju Kongresa.¹²⁹ Na začetku si je tudi predstavljal, da bi Čok lahko v Ljubljani oziroma v Jugoslaviji seznanjal ljudi z realno situacijo in jim narekoval boljšo taktiko dela, na primer o tem, kako odgovarjati nemškemu vplivu, saj naj bi bili, po Vilfanovem mnenju, direktni napadi nekoristni.¹³⁰ Nekaj časa je celo kazalo, kako si Vilfan želi, da bi ga Čok nasledil in da bi deloval "za stvar", seveda ne zaradi osebnih ugodnosti. Nameraval je tudi nominirati Čoka za člana finančnega odbora Kongresa, kar bi bil ta tudi rad sprejel.¹³¹ Zadeva pa se praktično ni udejanila, ker so prišle vmes druge stvari.

Na začetku leta 1931 je Čok želel od Vilfana izvedeti, kakšne načrte je imel on sam, nato njegov kongresni kolega Besednjak in ostali krščanski-socialci v emigraciji. Besednjaku in Josipu Bitežniku je že bil predlagal, naj bi se dobili, da bi se zmenili o skupnem delovanju v emigraciji, na kar sta pristala.¹³² Vilfan je brez podrobnosti odgovoril, da bo pač nujno sodelovati tudi z Besednjakom za "skupno reč", pri čemer se je seveda skušal zavarovati pred

¹²⁶ AS-III, Furlan, XVII-8, str. 9962, podatki o Furlanu, 16. 9. 1953.

¹²⁷ Npr. AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Ljubljana, 6. 5. 1929; Beograd, 20. 11. 1929; 13. 9. 1931; 21. 9. 1931.

¹²⁸ AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd 30. 5. 1932; Vilfan Čoku, Dunaj 8. 6. 1932; prim. šk. 8, Vilfan Furlanu, Dunaj 2. 2. 1936

¹²⁹ Npr. AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj 14. 6. 1929; 13. 12. 1929; PELIKAN: *J. Vilfan in E. Besednjak v Kongresu*, op. 44 na str. 100, op. 59 na str. 102.

¹³⁰ Npr. AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Zurich, 28. 9. 1929.

¹³¹ AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj 10. 11. 1929; Čok Vilfanu, Beograd, 20. 11. 1929.

¹³² AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd 15. 1. 1931.

morebitnimi sumi, ki so očitno prihajali iz narodno-liberalne strani: "*Govorila sva (z Besednjakom, op. G. B.) že, on in jaz, o njegovem in Bitežnikovem bodočem delu. Odobravam njegove načrte, ki ti bo gotovo o njih govoril. Ne maram o njih pisati, zato pa želim, da bi se posebno midva o njih pomenila. Čermelj al kdo drugi bo pač mislil, da me je Besednjak vsega pridobil za sebe. V resnici sem se pa samo odločil za tisto metodo, ki zagotavlja v sedanjih razmerah sodelovanje, ki se mu ni mogoče ogniti in ki je, prav narobe, potrebno za tisti najboljši uspeh, ki ga je mogoče doseči. V ostalem mislim, da smo danes res vsi za nekoliko, in še za precej let starejši in da se tako lažje vpregamo pod isti jarem za skupno delo.*"¹³³ To pismo med drugim še dodatno potrjuje Vilfanovo in Besednjakovo sodelovanje v tridesetih letih, ki je, kot opisuje zgodovinar dr. Egon Pelikan, potekalo, kljub manjšim zapletom, zelo usklajeno, saj sta pripravila veliko skupnih dokumentov, spomenic, poročil in skrbela za finansiranje tajnih organizacij v Julijski krajini itd.¹³⁴

Verjetno je tičal razlog za tako Čokovo zanimanje v tem, da ne bi ostal izven krogov, kjer se je odločalo, saj je morda začutil, da niso vedno računali na njegovo sodelovanje. Tako avgusta 1931 zasledimo pri Čoku namen, da bi se osebno udeležil naslednjega Kongresa evropskih narodnosti, ki naj bi potekal v Ženevi. Tam bi lahko tudi srečal stare znance in razširil krog poznanstev. Vilfan pa ga je tedaj pregovoril, da naj se Kongresa ne udeleži, češ da njegova prisotnost na njem "*ne bi bila oportuna*". Čok je na to pristal,¹³⁵ ni pa nam jasno, kako je ta odklon sprejel. Vsekakor ga je, kot nekateri drugi, stalno prosil, če bi ga bolj podrobno informiral o Kongresu, o njegovih publikacijah in knjigah, tako da se je Vilfanu že začel porajati sum, ali so Čok in ostali postali skeptični do Kongresa.¹³⁶ To se je v resnici tudi dogajalo in še posebno zaradi tega, ker niso imeli, kot pravilno ugotavlja Pelikan, vpogleda v celotno zakulisje delovanja.¹³⁷ Zelo verjetno pa niti Vilfan in Besednjak nista poznala

¹³³ AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj 17. 1. 1931.

¹³⁴ Npr. PELIKAN: *J. Vilfan*, str. 71-89.

¹³⁵ AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd 12. 8. 1931; Vilfan Čoku, Ljubljana 20. 8. 1931; Čok Vilfanu, Beograd 10. 9. 1931; Vilfan Čoku, Ljubljana 15. 9. 1931.

¹³⁶ Npr. AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd 17. 10. 1931.

¹³⁷ PELIKAN: *J. Vilfan*, str. 75, 83. O kritikah in skeptičnosti emigrantov do Kongresa glej npr. AINV, AJV. šk. 7, Čermelj Vilfanu, Ljubljana, 27. 12. 1934; KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 348, 352, 353; PELIKAN: *J. Vilfan in E. Besednjak v Kongresu*, str. 106, 107.

vsega Čokovega zakulisnega delovanja, ki jima ga ni mogel ali želel razkriti, saj bi le na tak način ohranjal vsaj nekaj moči v svojih rokah.

Situacija se nekoliko spremeni po Čokovi izvolitvi za predsednika Zveze (septembra 1931), ko je očitno pridobil bodisi na moči bodisi na ugledu. Vilfan mu je ob tej priložnosti čestital in mu povedal še svoje mnenje o pomembnosti in nalogah Zveze: *"Meni se dozadeva, da bo treba osredotočiti vse napore za izboljšanje položaja emigrantov v gospodarskem in socialnem oziru. Še to je nadčloveška naloga v teh tako strašno težkih časih."* V svojih besedah ne omenja nikakršnega iredentizma, o katerem pa niti Čok v svojem odgovoru, v katerem močno opozarja na težavno situacijo emigrantov,¹³⁸ ne spregovori. Očitno mu je bilo jasno, da ni še napočil čas odkrite diskusije o iredentizmu z Vilfanom, saj je verjetno poznal njegov negativni odnos do tega.

Čok in Vilfan sta se strinjala, da bi moralo končno priti do nekega skupnega sestanka; prvi si je tega še posebno nadejal, in sicer na takšen način: *"...med nami, da se pogovorimo o položaju in bodočem delu. Mislim, da bi morale k temu sestanku povabiti tudi Dr. Čermelja iz Ljubljane in Dr. Pertota iz Zagreba, ter morda še koga drugega od naše bivše politične organizacije v Trstu. Čeprav smatram, da je pred vsem potreben tak sestanek med nami, mislim, da bi bilo dobro, da pozovemo na tak sestanek tudi Dr. Besednjaka in morda še koga /Doktoriča ?/, tako da bi prvi dan se posvetovali mi med seboj, naslednji dan pa skupaj žnjimi. Kot primerni kraji bi prišli v poštev Ljubljana ali Zagreb. Jaz bi na tem sestanku pred vsem želel informirati o svojem dose-danju delu, odkar sem v Jugoslaviji in o mojih predlogih za bodočnost."*¹³⁹ Čok si je torej želel, da bi se narodno-liberalni tabor ponovno združil oziroma da bi ponovno skupno deloval in se šele nato zbližal z Besednjakovimi kršćanskimi socialci, vsem skupaj pa je nameraval razložiti še svoj način delovanja med emigranti, upajoč seveda, da bi ga podprli.

Ti dve pismi med Vilfanom in Čokom, kot tudi nekatera druga, pa že nakazujeta nekatere porajajoče se težave med njima. Sprva se je Vilfan spraševal, zakaj ni bil povabljen na "ustavodajni" kongres Zveze, nakar pa ga je Čok opozoril, da si je marsikdo želel kaj več izvedeti o Vilfanovem delu v

¹³⁸ AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj, 23. 9. 1931; Čok Vilfanu, Beograd, 29. 9. 1931.

¹³⁹ Ibid.

okviru Kongresa ipd.¹⁴⁰ Očitno sta se oba dotaknila delikatnih in ne povsem razčiščenih argumentov, ponovno pa je nastala med njima neka bolj ohlajena faza, saj je v tistem obdobju (konec 1931 in začetek 1932) Vilfan pisal Furlanu in se mu med drugim tako izpovedal: "*Najina* (s Čokom, op. G. B.) *korespondenca je zelo opešala. S čisto formalne strani nočem preiskovati, kdo izmed naju dveh je temu bolj kriv.*" Vedno slabši pa so bili tudi odnosi med Vilfanom in Čermeljem.¹⁴¹ Vilfanova mirna narava, zaverovanje v nujo dialoga in nena zadnje pripadnost skupnemu ideološkemu taboru, so le uspeli, da se je s Čokom situacija le nekoliko popravila. Kljub izboljšanju odnosov, pa se je Vilfan

Dunaj, 23. sept. 1935. 352

Gospod Dr. Ivan Marija Čok,

Beograd
Bircaninova 20

Dragi Čok,

O vprašanju razpredelitve in grupacije emigrantov iz Julijske Krajine po politični orientaciji sva se še dvakrat razgovarjala. Prvi krat le kratko, ko sem ti priobčil, kar mi je bil B. rekel o stremljenju svojih prijateljev. Drugi krat obšifneje, zadnjič, ko si me vprašal za svet z ozirom na še bolj konkretni B.-ov predlog. Razmišljujoč dalje o vprašanju nisem prišel do nobenega drugega zaključka. Unitarizem predpostavlja posebne pogoje in zahteva posebne ljudi. Če unitarizem ni obveljal v Julijski Krajini vskjub tamkajšnjim posebnim razmeram, obvelja še manj odnosno še teže tostran. O ljudeh pa sploh ni treba govoriti.

Če so na ta način unitaristi prisiljeni

Pismo Josipa Valfana Čoku z dne 23. septembra 1935. (AINV, AJV, škatla 7)

¹⁴⁰ AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 17. 10. 1931.

¹⁴¹ AINV, AJV, šk. 3, Vilfan Furlanu, Dunaj, 8. 1. 1932.

Furlanu še nekajkrat potožil, kot je na primer marca 1932 med drugim zapisal: "*Miček* (Čok, op. G.B.) *se je včeraj zjutraj vrnil. Videla sva se šele enkrat, slučajno, mimogrede.*"¹⁴²

Drugače je bilo z verjetno pravim Čokovim antagonistom, ideološko nasprotnim dr. Engelbertom Besednjakom. Nekajkrat sta sicer sodelovala, kot je bila na primer že omenjena akcija v zvezi z ljubljansko univerzo, stalno pa je bilo med njima neko sumničenje. Besednjak je na primer od Vilfana zahteval, naj bi v pariških razgovorih z italijanskimi antifašisti izločil vse druge njegove ljudi, kot sta bila Čok in Čermelj, ker je bila pač zadeva tajna.¹⁴³ Čok pa je hotel Vilfana prepričati, da je bila Besednjakova namera izdajati neko revijo v emigraciji škodljiva, in se tako izrazil: "*Čeprav ima Besednjak velike zasluge za naša manjšinska vprašanja, vendar mu kot klerikalcu ne zaupam.*"¹⁴⁴

Sčasoma Čoku odnosi niso več ustrezali, kot tudi ne delovanje Kongresa, saj sta Vilfan in Besednjak nadaljevala s svojim delom iz zakulisja, ki ga ostali niso poznali. Septembra 1933 je tako Čok na drugem kongresu Zveze prvič javno kritiziral Kongres, ki se je med tem, kot pravilno ugotavlja dr. Wohinzeva, resneje zamajal, ker so nemški predstavniki podprli Hitlerjevo zmago.¹⁴⁵ Čok je bil kritičen tudi do cerkvenih dostojanstvenikov, ker naj bi z razliko od primorske duhovščine, koketirali s fašizmom. Najpomembnejši del Čokovega govora pa se je dotikal rešitve vprašanja Julijske krajine, saj je želel, da bi to postalo mednarodno vprašanje, pri tem pa naj bi dala svoj doprinos uradna propaganda jugoslovanske države. Omenimo tudi, da so se istega leta, na obletnico rapalske pogodbe, emigranti odzvali na odmeven način, ob tej prilika pa je Čok imel ponovno oster govor proti fašistični Italiji in v prid pravičnejši razmejitvi. Tudi to je povzročilo prav tako ostre odgovore fašističnega časopisja, kar pa je pritegnilo precej pozornosti.¹⁴⁶

Medtem ko iz korespondence med Čokom in Vilfanom ni zaslediti nikakršnega namiga na to prvo javno kritiko Kongresu, je takšen nastop doživel

¹⁴² AINV, AJV, šk. 3, Vilfan Furlanu, Beograd, 7. 3. 1932.

¹⁴³ Pismo Besednjaka Ščeku, 17. 11. 1931, objavljeno v *Korespondenca Virgila Ščeka*, str. 58.

¹⁴⁴ AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 13. 8. 1934.

¹⁴⁵ KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 349; prim. PELIKAN: *J. Wilfan in E. Besednjak v Kongresu*, str. 101.

¹⁴⁶ KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 60-67.

oster odziv s strani Besednjaka. Zavračal je Čokove očitke, da je Kongres brez koristi, in kritiziral, da sta Čok in Zveza dajala brez pooblastila neumestne in nepremišljene izjave o kočljivih zadevah v zvezi s Slovenci v Julijski krajini. Oglejmo si, kar je Besednjak predlagal kot protiukrepe, pri čemer vidimo, kdo naj bi imel prvo besedo v zadevah primorskih Slovencev: "*Drju Čoku ne maram delati krivice. Mogoče je ravnal iz politične lahkomišelnosti. Vendar je škoda, ki jo prizadeva narodni stvari, očitvidna in mi se ji moramo vsekakor upreti. I...I Jaz imam hud sum, da gre tu za premišljeno politiko. Da se zlo preveč ne razpase, predlagam sledeče:*

1) Na merodajnih mestih je treba enkrat za vselej ugotoviti, da je dr. Čok zastopnik emigrantske zveze in pooblaščen, da govori samo v imenu te zveze, nikakor pa ne v imenu našega naroda v Italiji. 2) Njegova dosedanja navada, da pošilja na različna mesta pisma in vloge v imenu naše v Julijski Krajini živeče manjšine, je nedopustna in mora takoj prenehati. 3) V imenu manjšine sme govoriti in posredovati samo, če dobi od slučaja najino izrecno privoljenje in se pri tem drži najinih navodil. 4) Vsak korak, ki ga kjerkoli podvzame v imenu naše v Italiji živeče manjšine brez najinega predhodnega pristanka, je neveljaven in se ne sme upoštevati. 5) Dr. Čok mora tudi tedaj, ko nastopa v javnosti kot predsednik emigrantske zveze, imeti v mislih interese našega naroda v Italiji in ne sme na lastno pest storiti ničesar, kar bi moglo kakorkoli prizadeti našo skupno stvar. Da je to načelo pravilno, dokazujejo najbolj jasno indiskretnost o jadranskem sporazumu in kritika manjšinskih kongresov na občnem zboru v Ljubljani.

*Da se situacija v gornjem smislu razjasni, je potrebno, da pridete semkaj, kjer bova sporazumno nastopila in zahtevala jamstva za bodočnost. Če tega ne storiva, morava računati z vsemi mogočimi presenečenji, ki je boljše, da se jim pravočasno izognemo."*¹⁴⁷

Besednjak in Vilfan sta res govorila s Čokom in mu dala vedeti, da sme nastopati le v imenu Zveze in da nima nikakršnih pooblastil govoriti v imenu manjšine. Čok naj bi sprejel te zahteve,¹⁴⁸ vendarle, kot bomo videli v naslednjem poglavju, je šel kmalu svojo pot.

¹⁴⁷AINV, AJV, šk. 4, Besednjak Vilfanu, Beograd, 12. 10. 1933; prim. PELIKAN: *J. Wilfan in E. Besednjak v Kongresu*, str. 107.

¹⁴⁸PELIKAN: *J. Vilfan*, str. 75, 76.

Višek emigrantske Zveze in največja razhajanja z ostalimi vodilnimi primorskimi Slovenci

Leta 1934 je delovanje emigrantske Zveze doživelo svoj višek. Med drugim so se pomnožila posredovanja na raznih ministrstvih, čeprav ni prišlo do bistvenih izboljšanj statusa emigrantov. Ti so vsekakor z veseljem sprejeli vključitev emigrantskega problema v programe nekaterih političnih skupin, kot tudi skupni dokument komunističnih partij Jugoslavije, Italije in Avstrije o slovenskem nacionalnem vprašanju z možnostjo odcepitve od Italije in ustanovitve Zveze za avtonomijo Julijske krajine. Emigrantska zveza je postajala vedno bolj aktivna glede mejnega vprašanja. Zbližanje na začetku leta 1934 med Jugoslavijo in Bolgarijo je tako naletelo na odobravanje emigrantov, ki so upali, da bi lahko dobili v Bolgarih zaveznike za rešitev jadranskega vprašanja. Zveza je tedaj pripravila brošure v bolgarskem in poljskem jeziku, ki bi jih razdelili na shodih Sokola v Zagrebu in Varšavi, Čok pa je (naivno) upal v jugoslovansko bolgarsko zблиžanje, kar bi odvrnilo vse tuje interese in bi posledično dobro vplivalo na življenje v Julijski krajini.¹⁴⁹

Leta 1934 pa je prišlo tudi do največjih razhajanj med Čokom in voditeljema Kongresa, saj se je Zveza začela vedno bolj postavljati na povsem jasna iredentistična stališča. Uvod v to je bilo eno izmed najbolj zanimivih Čokovih pisem Vilfanu, in sicer 24. aprila 1934, v katerem je tokrat jasno razložil, da je prišel trenutek za čisti iredentizem: *"V nedeljo 22. t. m. je imelo naše emigrantsko društvo "TABOR" v Ljubljani svoj redni občni zbor, na katerega so tudi mene kot predsednika Saveza izrecno povabili. Polno belo dvorano hotela Union sem tudi jaz pozdravil in uporabil to priliko, da sem govoril o našem programu in o aktualnih vprašanjih. Pri tem sem izjavil sledečo misel: ali naj se naše delo in naša borba omeji samo na borbo za takozvane "manjšinske pravice" našega naroda v okvirju mej Italije, ali naj bo naš program iredentističen, z novo označbo "revizionističen". Prišel sem do zaključka, da mora biti naš program in tudi naše delo jasno obeleženo kot čisto iredentistično /revizionistično/ in to toliko iz principijelnih, kolikor tudi iz praktičnih razlogov; praksa zadnjih 15 let nas namreč uči, da pod Italijo, ne*

¹⁴⁹KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 69-73.

samo fašistovsko, nikdar naš narod ne bo doživel, da bi se z njim pravično postopalo ter je vsled tega Italija izgubila moralno pravo, da drži Julijsko Krajino še v svojih rokah. Vem sicer, da je iredentistična formula pri t.zv. "neutralnem" /v resnici v vsakem pogledu saturiranem/ inozemstvu nesimpatična, toda prepričan sem, da nam sedaj v miru more ta nesimpatičnost ravno tako malo škoditi kolikor sicer "simpatična" borba za manjšinska prava koristiti.

To stališče je ne samo moje osebno, nego je tudi stališče kompaktne organizirane emigracije iz Julijske Krajine, ter je bilo kot tako ne samo večkrat sprejeto, ponavljano in potrjeno od direktorija saveza in od naših kongresov ter od raznih sestankov naših posameznih emigrantskih organizacij, temveč ni bilo nikdar nobenega prigovora od nobene strani v emigrantskih vrstah. Zato sem smatral za umestno, da to stališče, ki predstavlja kardinalno točko našega programa, ob tej priliki, ko sem govoril programatično, ponovno poudaril. Zborovalci so moja izvajanja sprejeli z enoglasnim in burnim odobrevanjem."¹⁵⁰ Čok se je torej čutil že dovolj močnega, da je Vilfanu "razkril" pravi cilj vsega delovanja emigracije, pri tem pa je jasno, da se je skliceval na voljo emigrantov, ki so bili kar zadeva iredentizma enotni. Med tem pa s se v Zvezi pojavljale težave interne narave, vendar tedaj niso še ogrožale Čokovega položaja.

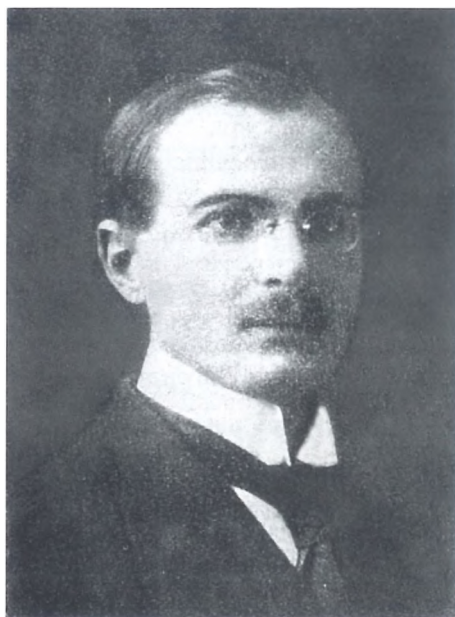
V gornjem pismu je Čok tudi priznaval, da se usmeritev Zveze ni pokrivala z nameni Vilfana: "Po končanem zborovanju sem bil od strani prijateljev opozorjen, da se moja izvajanja nikakor ne krijejo s Tvojimi v Tvojem predavanju, ki si ga pretekli mesec držal v Ljubljani, temveč da se naravnost križajo in so me vprašali, da-li sem morda hotel s Tvojimi izvajanji polemizirati. Odgovoril sem, da Tvojih poznavanj ne poznam !...! Pojasnil sem tudi, da je Tvoje delovanje sicer na drugi bazi nego naše, da je pa tudi to delo v interesu našega naroda pod Italijo in da se torej delo našega emigrantskega Saveza in kongresa evropskih manjšin s stališča interesov našega naroda pod Italijo le spopolnjuje. Gotovo ne more škoditi našemu narodu, ako se mu po prizadevanju Kongresa E. M. priznajo manjšinske pravice, kakor gotovo tudi ni

¹⁵⁰ AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd 24. 4. 1934; dokument uporablja tudi KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 340, 341.

proti intencijam onih, ki delate pri kongresu, ali Julijska Krajina pripada Jugoslaviji. Naši cilji so sicer različni, toda i eni i drugi so v eminentnem interesu našega naroda, ki živi v suženjstvu.

*Smatram za svojo lojalno dolžnost, da Te o tem obvestim takoj in direktno, da ne bi dobil kake drugačne in verjetno netočne in vsekakor neavtentične vesti od druge strani. Ti veš, da smatram, da mora biti naše sodelovanje za dobro našega naroda pod Italijo složno. Jaz se hočem vedno tega principa držati in tam, kjer bi moglo izgledati, da se naše delo vedno ne ujema -morda se tudi v resnici ne, kakor n. pr. v predležem slučaju- hočem vedno poudariti pred prijatelji in vsemi ostalimi faktorji naše skupne cilje in pa to, da se naše delo spopolnjuje. Tako se mora razumeti tudi moje izjave v Ljubljani."*¹⁵¹ Kljub vsemu torej Čok ni hotel pretrgati vezi z Vilfanom, svojega iredentističnega konja pa nikakor ni nameraval umiriti; nekoliko naivno si je tudi želel, da bo "volk sit in koza cela".

Pomemben korak Zveze k odkritemu iredentizmu je bil nato shod v Grosuplju 15. julija 1934, ki ga je organiziralo ljubljansko društvo Tabor in ORJEM iz Kočevja. Čok je v svojem govoru poudaril, da je bila italijanska politika do Balkana popolnoma zgrešena, ponovil je pomembnost jugoslovansko-bolgarskega zbližanja, pomembnost emigrantov v protifašističnem boju in njihovo vlogo v iredentističnem in revolucionarnem smislu. Trdil je dalje, da interesi emigracije niso popolnoma sovpadali z interesi ostalih Jugoslovancev in obžaloval je težavne odnose med ljudmi in oblastmi. Na koncu je še preciziral, da so bili emigranti priprav-

Dr. Ivan Marija Čok, podpredsednik Političnega društva Edinost, načelnik tržaškega odseka. (NŠK, OZ)

¹⁵¹Ibid.

ljeni doseči cilje s kakršnimikoli sredstvi, če bi bilo potrebno tudi s silo. S strani predsednika društva Branibor Ivana Rudolfa (ki je ob koncu tridesetih let zelo tesno sodeloval s Čokom) pa je prišlo do nacionalističnega napada proti vsem Italijanom, ko je nagovarjal, naj bi začeli uporabljati enake metode, kot so jih uporabljali fašisti, t. j. "knjigo in puško". To je bil, kot ugotavlja Aleksej Kalc, tudi edini nacionalistični napad Zveze na italijanski narod.¹⁵²

Omenjeno pismo aprila 1934 pa nam prinaša še en pomembni element za razumevanje tedanjih sporov. Čok je namreč Vilfana tudi obvestil, da je po zaupnih informacijah zvedel za Besednjakov namen o izdajanju nekega časopisa, ki naj bi bil izraz tistih krogov, ki se niso popolnoma strinjali z delovanjem Zveze in pisanjem *Istre*. V tej nameri naj bi bil že domenjen z Vilfanom. Svoje neodobravanje takega načrta je Čok izrazil pisno tudi Besednjaku in omenjal, da so take govorice pustile Momčila (Momčilo Ninčič, minister v številnih jugoslovanskih vladah, op. G. B.) presenečenega. Ker se je stvar očitno zavlekla in je Besednjak čez pol leta nameraval resno z izdajanjem svojega lista, je Čok ponovno pisal Vilfanu in ga na nek način posvaril, da bi bil ta časopis le neko politično orožje "*klerikalcev*" in da bi lahko samostojno delovali oziroma parirali velikemu vplivu Zveze in časopisa *Istra*. Kot smo že brali, je tedaj Čok zapisal, da Besednjaku ni zaupal, saj se je spraševal, zakaj je vso zadevo skrival pred njim in pred Zvezo, "*čeprav je še pred nekaj meseci izjavljal, da bi smatral kot svojo osnovno lojalno dolžnost, da le v sporazumu z nami /oziroma z menoj kot eksponentom naših emigrantskih organizacij/ pokrene korake, ki se tičejo naših skupnih interesov? Nobene potrebe pa ni, da izdaja tako za naš emigrantski pokret enostransko-politično in zato škodljivo revijo.*" Čok je tudi posvaril Vilfana, da bi ga morda Besednjak želel pridobiti za ta načrt.¹⁵³

Možnost tiskanja lastne revije s strani krščanskih socialcev je tedaj spadala v širši kontekst, saj je že nekaj časa prihajalo vedno bolj na dan, da so si Besednjakovi krščansko socialni krogi želeli vedno več avtonomije v emi-

¹⁵²KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 74, 75; prim. KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 340.

¹⁵³AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd 24. 4. 1934; Čok Besednjaku, Beograd, 24. 4. 1934; Čok Vilfanu, Beograd, 13. 8. 1934.

grantski Zvezi, v kateri so bili na začetku enakovredno vključeni kot narodno liberalni, kateri pa so v resnici držali vse vajeti v svojih rokah, tudi zaradi dejstva številčne premoči. Večinoma so bili krščanski socialci v emigraciji zelo šibki in so se združevali okoli Sedejeve družine, s katero so zahtevali od jugoslovanskega Zunanjega ministrstva, da dodeli tudi njim sredstva iz socialne pomoči, kot jih je bila deležna Zveza.

Končno je Vilfan odgovoril Čoku glede Besednjakovega načrta, in sicer najprej nevtravno in umirjeno, da ni pač nič vedel o tem, da pa si je v vsakem primeru želel sporazumnih dogovorov. Konec 1934 pa je Čoku priznal, da ne bo sodeloval pri novem časopisu, vendar da se mu zdi stvar v redu in da bo sam napisal nekaj za prvo številko.¹⁵⁴

Vilfan je torej tedaj potegnil z Besednjakom, saj moramo upoštevati, da je pred tem pismom 2. septembra 1934 potekal v Mariboru tretji kongres Zveze, ki je, kot pravilno ocenjuje dr. M. Kacin-Wohinz, dokončno sankcioniral njeno iredentistično orientacijo, ki je bila za Vilfana in ostale nesprejemljiva. Na tej najbolj organizirani in obiskani manifestaciji Zveze je bil izpostavljen, bolj kot kdaj koli prej, jasen namen glede vprašanja Julijske krajine. Čokov referat je še posebno opozarjal, da je iredentizem Italije v Julijski krajini le začetek imperialističnega načrta ter da ji je bila Francija v napoto, medtem ko naj bi bila Anglija v še kar dobrih odnosih, nato da je bila Jugoslavija kot prej Avstro-Ogrska v napoto Italiji. Ponovno je Čok napadel katoliško Cerkev, češ da je popolnoma klonila fašističnemu pritisku. Dalje je še zatrdil, da je Italija s svojim nastopanjem popolnoma izgubila vsako moralno pravico, da bi še nadalje držala Julijsko krajino, zato je bilo treba postaviti pravične meje, zahodno od Soče, na etnični meji med slovanskim in latinskim svetom. Reakcije na kongres so bile večinoma negativne. *Delo*, glasilo italijanskih in jugoslovanskih komunistov, je označilo kongres kot inštrument beograjske notranje in zunanje politike in da je bilo delovanje meščanskih politikov v škodo slovenskemu ljudstvu. Italijanska država je uradno protestirala s pomočjo bučne propagande. Ostro nasprotovanje so izrazili tudi italijanski protifašisti okoli Giustizia e

¹⁵⁴ AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Bad Hall, 16. 8. 1934; Dunaj, 31. 8. 1934; Ljubljana, 19. 12. 1934.

libertà, seveda tudi Vilfan in Besednjak, Sedejeva družina pa je protestirala, da Zveza ni imela pravice govoriti v njenem imenu.¹⁵⁵

Vse to ni ustavilo Čoka, nasprotno, 20. decembra 1934 je razposlal okrožnico s strogo zaupnimi navodili vsem predsednikom društev včlanjenih v Zvezo, da bi ti še bolj okrepili protiitalijansko propagando. Društva iz Jesenic, Škofje Loke, Ljubljane in Sušaka, ki so delovala ob takratni meji, so morala poskrbeti za propagando v notranjosti Italije in to z razglaševanjem novice, da se približuje dan osvoboditve vseh "*iredentističnih bratov*" ("*fratelli irredenti*"). V njej je Čok silno napadal Italijo in Mussolinija, ki ga je prikazal kot vzrok vsega gorja in krivca za umor kralja Aleksandra. Omenil je tudi, da so italijanski protifašisti v emigraciji soglašali z emigranti iz Julijske krajine. Zaradi vsega tega so tržaški orožniki predlagali maksimalne ukrepe pri nadziranju emigrantov.¹⁵⁶

Izboljšanje odnosov z ostalimi vodilnimi primorskimi Slovenci

Odnosi med Čokovo Zvezo in ostalimi primorskimi Slovenci so z mariborskim kongresom 1934 dosegli najnižjo točko. Spor se je vlekel nekaj mesecev, nato je prišlo na začetku naslednjega leta do zbližanja. V literaturi beremo, da je prišlo januarja 1935 do dogovora med dr. Vilfanom in dr. Besednjakom na eni strani in Zvezo oziroma dr. Čokom na drugi; s tem dogovorom so se obvezali, da bodo obdržali stike, se medsebojno informirali, sproti reševali nesporazume in skupno sprejemali resolucije.

Jeseni 1936 so nato krščanski socialci dosegli pariteto v vodstvu emigracije. Razmerje med manjšinskimi organizacijami v tujini, v Jugoslaviji in v Julijski krajini pa so še bolj uskladili, ko so oblikovali neko skupno posvetovalno telo v obliki tajnega odbora, v katerem sta bila kot legalna zastopnika manjšine Josip Vilfan in Engelbert Besednjak, Zvezo sta zastopala

¹⁵⁵KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 76-87; prim. KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 341; VOVKO: *Delovanje "Zveze jugoslovanskih emigrantov iz JK"*, str. 86-96.

¹⁵⁶AS-III, CC RR Gorica, str. 207.

Ivan Marija Čok in Mirko Vratović, krščanske socialce pa Josip Bitežnik in Ante Marčac.¹⁵⁷

Kazalo je torej, da je končno prišlo do medsebojnega zbližanja, vendar, kot je razvidno iz dokumentacije, je bilo v resnici še veliko težav, tako da bi težko govorili o resničnem izboljšanju odnosov. Primernejše bi bilo reči, da so vedno hujše razmere prisilile razne vodilne osebnosti, da so iskali in končno dobili neko obliko skupne poti. Govora o prvem dogovoru in dalje sporazumu je bilo sicer že nekaj časa, stalno pa se je pojavljalo veliko medsebojnih sumničenj, pri čemer je Čok večkrat protestiral, da so Zvezo puščali premalo blizu. Zanimiv je naslednji primer:

V času italijanskega približevanja Jugoslaviji, v začetku 1935, ko je prišla na dan možnost dogovarjanja o ureditvi manjšinskega vprašanja in sta Vilfan in Besednjak pripravila spomenico za jugoslovansko vlado z določenimi predlogi, sta oba tudi obiskala emigrantske organizacije in jih pripravila, da bi ob začetku pogajanj z brzojavkami prisili jugoslovansko vlado, naj zahteva od sogovornika obveznost o izboljšanju ravnanja do slovenske manjšine.¹⁵⁸ O omenjeni spomenici je 5. februarja 1935 Vilfan informiral Čoka in mu med drugim povedal naslednje mnenje: *"Z vašega stališča nimajo pravzaprav te zahteve nobenega praktičnega smisla. Zato se tudi nisem o njih podrobneje s teboj posvetoval. Dobro pa bo le, da se o njih na merodajnem mestu poučiš, ker se bom morda morali z ozirom na našo skupno kooperacijo še z njimi pečati."* V odgovoru 27. februarja je bil seveda Čok oster, ker nista upoštevala Zveze pri oblikovanju zahtev in ker Besednjak pri izročitvi spomenice v Beogradu ni Čoka o tem niti obvestil. Čok se je nazadnje močno obregnil na zgornji citat: *"Kako da te zahteve nimajo za nas nobenega praktičnega smisla, se vprašam. To mi res ne gre v glavo. Nasprotno, ako pride do pregovorov in potem do sporazuma in je interes našega naroda tam doli, da se izforsira, da se bo smatralo njegovo vprašanje kot ena kardinalna točka sporazuma, potem smatram, da je prav historičen moment v borbi za prava naše manjšine v Julijski Krajini, v katerem moramo vsi njeni sinovi napeti vse svoje moči, da dosežemo kar največ mogoče. Da je naša emigrantska organizacija v stanu in*

¹⁵⁷KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 341, 342; tudi PELIKAN: *J. Vilfan*, str. 76, 77.

¹⁵⁸KACIN-WOHINZ: *Ciano-Stojadinovičevemu sporazumu na rob*, str. 471.

torej tudi poklicana, da stopi v tem pogledu v akcijo, ne more biti nobenega dvoma. /.../ Vsa tukajšnja javnost, pa tudi merodajni, nas smatrajo kot poklicane, da v teh vprašanjih rečemo svojo besedo. /.../ Ne zameri te odkrite besede; ampak smatram, da je potrebno, da smo si iskreni, ker le tako bo mogoče pravo in uspešno sodelovanje."

Vilfan je na začetku marca kot običajno začel miriti duhove in med drugim tako komentiral Besednjakovo odločitev, da ni obvestil Čoka o sporazumu, kar je nakazovalo njune medsebojne osebne zamere: *"Da bi bilo vmes tudi neko hoteno omalovaževanje, se mi ne zdi verjetno. Če gre sploh za namero, bi jo jaz prej pripisoval neki otročji želji po revanši, ker je mož (Besednjak, op. G. B.) zelo občutljiv in se mi je večkrat pritoževal, da si ga pustil čakati, ali podobno."* Vsekakor Vilfan ni tu razložil, zakaj nista upoštevala Zveze pri sestavi spomenice. Čok pa je Vilfana in Besednjaka obvestil o sklepu Zveze, naj se oba, ali pa vsaj eden izmed njiju, udeležita naslednje seje direktorija 13. maja, na kateri bodo diskutirali o omenjeni zadevi. Vilfan je 8. aprila 1935 v odgovoru opozoril Čoka na nekatere njegove neprevidne poteze (*"Ne pošiljam rad takih pisem po navadni poti, ker sem prepričan, da jih prebirajo. Zato prosim tudi tebe, da mi dopisov s takšno vsebino ne pošiljaš po pošti. Če so priporočeni, gotovo še manj uhajajo nepoklicani pozornosti."*) in ponovil, da mu je šlo vedno za sporazumevanje le v najožjem krogu in ne na tako široko ravni kot je emigrantska Zveza, ker bi se drugače lahko na tak način zadeva nevarno razširila. Osebno bi mu sicer kasneje vse razložil. Dne 19. aprila je nato Vilfan še enkrat Čoku pismeno razložil, kako je nastala spomenica, kako sta pač z Besednjakom dobro sodelovala in kako je bilo tudi potrebno, da se je ohranila neka avtonomija njunega dela, zaradi česar ne namerava na sejo Zveze.¹⁵⁹

Med Vilfanovimi papirji ni zaslediti Čokovega odgovora na ti dve zadnji pismi. So pa zanimiva tri njegova kratka pisma Vilfanu, v katerih ga le

¹⁵⁹AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj 5. 2. 1935; Čok Vilfanu, Beograd, 27. 2. 1935; Vilfan Čoku, Dunaj, 9. 3. 1935; Čok Vilfanu in Besednjaku, Beograd, 4. 4. 1935; Vilfan Čoku, Dunaj, 8. 4. 1935; 19. 4. 1935.

obvešča, kdaj naj bi potekala seja "Saveznega direktorija", ki pa je bila dvakrat odložena in je bila nazadnje določena za 11. avgust.¹⁶⁰

Emigrantsko društvo Branibor je nato marca 1935 tajno širilo med emigranti neko okrožnico, ki naj bi pošiljali brzojavke jugoslovanski vladi, da ne bi pozabila na vprašanje manjšine. Emigrantski vodilni krogi pa so uvideli nevarnost italijanskih pasti in maja 1935 opozorili jugoslovansko vlado o italijanskih namenih kratenja pravic Slovencev v Julijski krajini. Poudarili so takšen način pariranja italijanski zvijačnosti: jugoslovanska stran lahko uspe le, če uporablja enake metode v odnosu do italijanske manjšine.¹⁶¹

Italijanski napad na Etiopijo 3. oktobra 1935 in vojna leto pozneje sta začasno prekinila meddržavna pogajanja in seveda nekoliko umirila medsebojne spore vodilnih Primorcev, tako da je prihajalo do ponovnih zbližanj vodilnih. S skupnimi močmi so želeli vplivati na najvišje kroge v Jugoslaviji, na primer pri Korošču, Stojadinoviću idr.¹⁶² Vseh težav pa vendar niso uspeli odpraviti. Med Čokom in Vilfanom so se namreč pojavljala trenja zaradi poročanja *Istre* v zvezi s Kongresom narodnosti.¹⁶³ Vilfan pa se je tudi potožil Furlanu, da je imel premalo stikov s Čokom in Čermeljem, saj si je zelo želel, da bi z njima uredil odnose: "*Kar se Lava (Čermelja, op. G. B.) tiče, sem že večkrat poskusil da jih vzpostavim (stike, op. G.B.), pa se ni posrečilo. Z Mičetom (Čokom, op. G.B.) jih nisem nikdar pretrgal. Koliko pa je dobre volje na njuni strani za vzdrževanje stikov in zlasti ono posredniško vlogo, pa lahko sam presojaš.*". Odnose s Čokom sta nekako uredila šele 1940, tedaj pa je bilo Vilfanovo delovanje že na koncu svoje dolge poti.¹⁶⁴

Grozeče bližanje črnih oblakov je primorske predstavnike vedno bolj treznilo in pojavljali so se predlogi o skupnem sestajanju in učinkovitejšem usklaje-

¹⁶⁰ AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 12. 4. 1935; 6. 5. 1935; 19. 7. 1935.

¹⁶¹ KACIN-WOHINZ: *Ciano-Stojadinovićevemu sporazumu na rob*, str. 471, 472.

¹⁶² Npr. AINV, AJV, šk. 4, Furlan Vilfanu, Ljubljana, 11. 10. 1935; 4. 11. 1935; 23. 11. 1935; Vilfan Korošču, Beograd, 21. 1. 1936; šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 30. 1. 1936.

¹⁶³ AINV, AJV, šk. 4, Vilfan uredništvu *Istre*; Dunaj, 12. 9. 1936; šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj, 13. 9. 1936; Čok Vilfanu, Beograd, 23. 9. 1936.

¹⁶⁴ AINV, AJV, šk. 8, Vilfan Furlanu, Dunaj, 15. 4. 1937; glej tudi: Furlan Vilfanu, Ljubljana, 13. 4. 1937; Vilfan Furlanu, Dunaj, 11. 5. 1937; 7. 6. 1937; šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 1. 4. 1940; 12. 6. 1940; Vilfan Čoku, Beograd, 16. 6. 1940.

Beograd, 5. oktobra 1938.

229

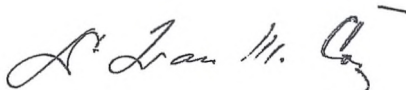
Dragi Vilfan !

Eksekutiva našega Saveza je mišljenja, da nam zadnji dogodki v svetu in njihovi refleksi na vprašanje naše manjšine nalagajo, da svoje dosedanje delo prilagodimo novim razmeram. Zato naj bi se čim prej vršil ožji sestanek v Ljubljani, na katerega bi poleg zastopnikov našega Saveza in Sedejeve + mi smo tu v tem pogledu v kontaktu z Marčacem in dr. Berce-
tom - prišla tudi Vi dva, Ti in Engelbert, kateremu pišem istočasno, ter tudi zastopniki obeh struj od tam doli. Cilj sestanku bi bil premotriti današnjo situacijo s stališča naših interesov ter utrditi smernice in taktiko za bodočnost. Sestanek naj bi se vršil okoli 20. t. m. Jaz se jutri pačjem v Ljubljano, da od tam stopim v zvezo z našimi tam doli.

Prosim Te, da mi sporočiš svoje mnenje in stališče v tem pogledu ter da mi priližno rečeš datum, ki bi Ti za to stvar najbolj odgovarjal.

Z iskrenimi pozdravi

Tvoj

Čokovo pismo Vilfanu, z dne 5. oktobra 1938, o pripravi povezav političnih sil v emigraciji. (AINV, AJV, škatla 7)

vanju delovanja.¹⁶⁵ Minilo je očitno še nekaj časa, dokler ni oktobra 1938 Čok pisal Vilfanu (in podobno Besednjaku): "Eksekutiva našega Saveza je mišljenja, da nam zadnji dogodki v svetu in njihovi refleksi na vprašanje naše manjšine nalagajo, da svoje dosedanje delo prilagodimo novim razmeram: Zato naj bi se čim prej vršil ožji sestanek v Ljubljani, na katerega bi poleg zastopnikov Saveza in Sedejeve + /.../ prišla tudi Vi dva, Ti in Engelbert, kateremu pišem istočasno, ter zastopniki obeh struj od tam doli. Cilj sestanka bi bil premotriti današnjo situacijo s stališča naših interesov ter utrditi smernice in taktiko za

¹⁶⁵Npr. AINV, AJV, šk. 4, Vilfan Draganu Miličeviću, Beč, 30. 11. 1937; 3. 1. 1938.

bodočnost."¹⁶⁶ Prvotni predlog datuma takšnega sestanka je bil 20. oktober, zapisnik pa nosi datum 11. november, ravno na dan, ko je Vilfan pisal Čoku, da se strinja s predlogom.¹⁶⁷ Tako Vilfan ni prisostoval srečanju, ki so se ga udeležili v bistvu glavni predstavniki primorskih Slovencev, brez komunistov (nekakšen predhodnik Narodnega sveta Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini): Engelbert Besednjak, Rado Bednařik, Josip Bitežnik, Lavo Čermelj, Andrej Čok, Ivan Marija Čok, Ante Iveša, Josip Kosovel, Stipe Lovrenčić, Albert Rejec, Mirko Vratović, Anton Vuk, Frane Tončič. Iz zapisnika, ki je na žalost zelo skop, vidimo, da je Čok posebno poudaril vprašanje, ali se interesi slovenske manjšine krijejo s splošnimi interesi Jugoslavije.¹⁶⁸ Ne vemo sicer, kako so na sestanku obravnavali to vprašanje. Že to, da ga je Čok izpostavil, pa kaže na premalo posluha jugoslovanske politike do Slovencev zunaj meja države matičnega naroda, in da se je Čok tega zavedal.

Zaton emigrantske Zveze

Krščansko-socialni del emigracije je stalno pridobival na veljavi in se približeval omenjeni pariteti z narodno-liberalci. To je Čoka močno skrbelo, ker si je še vedno želel, da bi emigrantska društva nastopala enotno in se ne bi politično ločevala. To so bili tudi pogoji, ki jih je Beograd zahteval. Tako ne bi namreč prihajalo do kritik jugoslovanske notranje politike, kar je posredno vplivalo na dejstvo, da je Čok ves čas obstoja emigrantske Zveze obdržal njeno predsedovanje. Kljub temu se je Vilfan vedno bolj zavedal, da ni bilo moč obdržati enotnega političnega gledanja v emigraciji, kar je Čoku jasno povedal: *"Razmišljujoč dalje o vprašanju nisem prišel do nobenega drugega zaključka. Unitarizem predpostavlja posebne pogoje in zahteva posebne ljudi. Če unitarizem ni obveljal v Julijski Krajini vključno tamkajšnjim posebnim razmeram, obvelja še manj odnosno še teže tostran."*¹⁶⁹

Jasno, da je imel Vilfan prav: ne bo mogoče se izogniti politični diferenciaciji v emigraciji. Da bi očitno prehitela nasprotnike, je emigrantska Zveza

¹⁶⁶ AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 5. 10. 1938.

¹⁶⁷ AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj, 11. 11. 1938.

¹⁶⁸ AINV, AJV, šk. 4.

¹⁶⁹ AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj, 23. 9. 1935.

sama predlagala, naj bi se na seji zveznega emigrantskega direktorija 20. oktobra 1935 govorilo ravno o tistih novih emigrantskih organizacijah z jasno določenim političnim stališčem. Na tej seji ali na kakšni podobni pa Besednjak ni maral prisostvovati, Vilfan pa je ponavljal, da ni bilo druge možnosti, kot ta, da bi uvedli pluralno politično opredeljenost emigrantov. Le na taki realistični podlagi bi delovali za skupne cilje.¹⁷⁰ Verjetno je bil to zadnji resen poskus Čokove Zveze, da bi obdržala politično "nevtralnost".

Omenili smo že namen krščanskih socialcev o izdajanju svojega emigrantskega časopisa, in da se je za to leta 1934 Vilfan opredelil nekako pozitivno, tudi zaradi tedanjega spora s Čokom. Junija 1936 pa je bila situacija očitno spremenjena, saj je Čoka opozoril o namenih Sedejeve družine: *"V tej zvezi te opozarjam, da postane morda kmalu spet aktualno isto vprašanje, ki je že enkrat dalo povoda razpravljanju in vznemirljivosti. Krogi, ki se organizirajo v Sedejevi družini, bodo, prej ali slej hoteli izdajati svoj časopis."*¹⁷¹ Novembra 1936 se je nato pritožil Čoku, da ni bil obveščen o sestavi nekega odbora, ki bi služil sodelovanju med Zvezo in Sedejevo družino.¹⁷² Namesto jasnega odgovora na to vprašanje je Čok razlagal, da je želel Besednjak s svojo maloštevilno Sedejevo družino postati enakovreden Zvezi in ustvariti bipolarnost, kljub sledečemu številčnemu nesorazmerju: *"Nas je organiziranih 12 tisoč, njih morda nekaj 100 ljudi! O delu da niti ne govorim."*¹⁷³

Nasprotovanja vodstva emigrantske Zveze in razni nesporazumi¹⁷⁴ niso nazadnje mogli ustaviti Besednjaka. Krščansko-socilana struja je postala Zvezi enakovreden partner, Sedejeva družina pa se je nazadnje še odcepila. Šla je ločeno od Zveze in je zbirala večinoma goriške emigrante ter se udeleževala le na kulturno-socialnem področju, ne da bi se vmešavala v dnevno politiko jugoslovanskih strank.¹⁷⁵ Po Rejčevem pripovedovanju naj bi Anton Korošec

¹⁷⁰AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 14. 10. 1935; vabilo na sejo Zveze z dnevnim redom, Beograd, 12. 10. 1935; Vilfan Čoku, Dunaj, 18. 10. 1935.

¹⁷¹AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj, 28. 6. 1936.

¹⁷²AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj, 13. 11. 1936.

¹⁷³AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 19. 11. 1936.

¹⁷⁴Npr. AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj, 3. 11. 1937; Čok Vilfanu, Beograd, 5. 11. 1937.

¹⁷⁵KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem*, str. 335; ista: *Tržaška in goriška "Edinost"*, str. 30; prim. še AS-III, TIGR, str. 6a; *Domovina, kje si?*, str. 49.

pritisikal na zunanje ministrstvo, ki je nakazovalo vedno večje zneske Sedejevi družini.¹⁷⁶

Na vse to dogajanje in merjenje moči je vplivalo dejstvo, da so se pojavljale vedno večje težave v sami emigrantski Zvezi, ki so Čoku jemale tisto moč, ki jo je gotovo imel do tedaj. Po kongresu 1934 se je namreč za emigrantsko Zvezo začel zaton. Ne smemo namreč pozabiti, da je atentat na kralja Aleksandra v Marseillu 9. oktobra 1934 pomenil hud udarec za Čoka, ker je tako izgubil pomembnega zaveznika, kot tudi, da je rasla notranja opozicija. Mlada struja je vedno bolj težila k samoodločbi narodov, kar je bilo v nasprotju s Čokovim "klasičnim" načinom iredentizma. Začasno je mlada struja tudi prevzela urejanje *Istre* in širila progresistične ideje. Čoka so kritizirali in mu v glavnem očitali stalno predsedovanje Zvezi, da je poskušal kandidirati za parlament in da je vodil prosrbsko politiko kolonij v Bistrenici. Zaradi zbližanja z Italijo so nato jugoslovanske oblasti vedno bolj ovirale delovanje emigrantov.

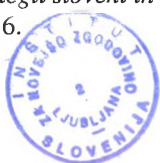
Kljub težavam, ali pa verjetno ravno zaradi teh, je Čok 22. aprila 1936 prišel v Ljubljano, kjer se je, kot je poročalo italijansko notranje ministrstvo, srečal s kakšnimi petdesetimi predstavniki "*iredentističnih združenj Slovenije*" ("*socioetà irredentiste della Slovenia*"). Z njimi je nameraval učinkoviteje koordinirati delo. Še posebno se je tedaj kazala nevarnost italijanske mobilizacije slovenskih fantov za vojno v Afriki. Zato je Čok predlagal, da bi oškodovanim družinam nudili materialno pomoč. Tedaj je namreč veliko družin slovenskih mobilizirancev pripravilo glasne demonstracije, ki so se pogostoma sprevrgle v incidente in aretacije.¹⁷⁷ Nadalje bi morala društva med seboj bolj sodelovati, da bi pridobila novo članstvo. Aktivneje bi morali sodelovati pri iskanju informacij in učinkovitejša bi morala biti propaganda kjerkoli so živeli Slovenci pod tujo oblastjo. Skrbno naj bi še nadzorovali družine, katerih člani so se prostovoljno javili za italijansko vojsko kot "*volontari dalmati*".¹⁷⁸

Naslednji kongres Zveze je bil 4. oktobra 1936 v Zagrebu, na katerem je bil Čok sicer manj zgovoren, a je vseeno opozoril, da bi Julijska krajina v primeru

¹⁷⁶Domovina, kje si?, str. 61.

¹⁷⁷Npr. KACIN-WOHINZ, PIRJEVEC: *Storia degli sloveni in Italia*, str. 66.

¹⁷⁸AS-III, Kvestura Gorica, str. 1929, 14. 5. 1936.

vojne največ trpela, zato bi bilo potrebno biti pripravljeni.¹⁷⁹ Jugoslovansko Ministrstvo za notranje zadeve pa mu je prepovedalo obravnavati zunanjo politiko in vsakršno zunanjo manifestacijo.¹⁸⁰ Že pred kongresom je Čok slutil intrige notranje opozicije, čeprav ne preveč nevarne, saj je imel na svoji strani Vratovića, ki so ga sicer nekateri želeli postaviti njemu v opozicijo. Pripravljen je tudi sprejeti zmerno popustljivost v pogajanju z opozicijo, *"seveda, ako ne bom izzvan od nasprotne strani. Le, če bi se mi hotelo atakirati čast in poštenje, kakor se zakulisno že danes dela v veliki meri, se bom zakadil kot ris."*¹⁸¹

Zadnji kongres leta 1937 v Slavonskem Brodu ni imel širšega odziva, Čok pa je vseeno ohranil vodstvo. Mladi so se vedno bolj oddaljevali, še posebno po paktu Ciano-Stojadinović (25. marca 1937). Čeprav je Čok nadaljeval s provladno politiko, je tudi brž ugotovil, da zbližanje Stojadinovića Italiji ne bo pomagalo situaciji v Julijski krajini.¹⁸² Kot je poročal Vilfanu, se je na tem kongresu ponovno pojavila neka opozicija z anonimnimi pismimi, ki naj bi delovala v resnici bolj kot predhodna intriga, saj se pozneje dejansko na kongresu ni pojavila, medtem ko je neka druga, do tedaj nepoznana opozicija, med diskusijo vnašala samo nepristojne pripombe. Vsi mladi, ki so jo sestavljali, pa so se na koncu kongresa privatno opravičili Čoku.¹⁸³

Leta 1937 je prišlo do dokončnega razkola med starejšo in mlajšo strujo v emigrantski Zvezi, ki je postala dejansko neaktivna, saj se je gibanje nadaljevalo le med mladimi v posameznih društvih, kjer se je vedno bolj kazala protidržavna kritika. Po sporazumu Cvetković-Maček sta obe struji prišli do odkritega nasprotovanja. Stari struji je le še uspelo zamenjati urednike *Istre*. Leta 1939 pa je tudi prišlo do poskusov pobotanja, a zaman. Zveza je z drugimi povezanimi organizacijami in časopisom *Istra* delovala do septembra 1940, ko jih je jugoslovanska vlada pod pritiskom Italije vse skupaj ukinila. Mladi so se nato večinoma povezali v ilegalo s komunisti, drugi, posebno vodilni iz Zveze so še bolj sodelovali s TIGR-om in britanskimi tajnimi službami v znanih sabotažnih akcijah v Avstriji in Italiji.

¹⁷⁹KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 93.

¹⁸⁰AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 12. 9. 1936.

¹⁸¹AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 10. 9. 1936.

¹⁸²KACIN-WOHINZ, Milica: *Ciano-Stojadinovićevemu sporazumu na rob*, str. 477.

¹⁸³AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd 5. 11. 1937.

Začetek vojne vihre je nakazoval, da se ji niti Jugoslavija ne bo mogla izogniti. Tedaj je seveda med emigranti zavladal strah pred njenimi posledicami, ki pa je po drugi strani prinašala tudi edinstveno priložnost, da bi se rešili fašističnega jarma.

Priprave na vojno in iskanje podpore v luči pravičnejše razmejitve Julijske krajine

Zahodne države, še posebno Britanci, so gojile določene simpatije do Mussolinija in imele načrte z njim, saj so si želele njegovo nevtralnost, da ne bi prešel na Hitlerjevo stran,¹⁸⁴ kar pa še ne pomeni, da so mu slepo verjele, saj je bil preveč nepredvidljiv, in so zato morale že predhodno misliti, kako bi se mu lahko postavile po robu v primeru nevarnih zavezništov in vojaških avantur. Take možnosti so postajale vedno bolj aktualne od marca 1936 dalje, ko se je Italija nagibala k sodelovanju z Nemčijo. Tako sodelovanje se je vedno bolj krepilo in aprila 1937 celo kazalo, da se pripravljata na najsilnejša dejanja, kot je bilo bombardiranje Guernice. Kljub takim dogodkom so zahodne diplomacije ostajale zaverovane v nujnost (in možnost) razorožitve,¹⁸⁵ kar pa ni izključilo možnosti, da so centri obveščevalnih služb, se pravi načrtovalci v ozadju, najverjetneje jemali vpoštev vse variante razvoja in možne politično-strateške protiukrepe. Kljub temu, da pred vojno Angleži in ostali zahodni zavezniki res niso mislili na premikanje slovenskih zahodnih mej, pa je bilo ravno zaradi tega za primorske Slovence nujno, da so zahodnjake informirali o realnem stanju v Julijski krajini in jih skušali prepričati o tedanji krivični razmejitvi.

Ne glede na to, v kolikšni meri jim je to uspelo, ostaja vsekakor gotovo dejstvo, da so imeli zahodni zavezniki precejšnje interese na tem območju, zato

¹⁸³ AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd 5. 11. 1937.

¹⁸⁴ Nekateri zgodovinarji celo pravijo, da je jeseni 1939 Mussolini obvestil Churchilla o Hitlerjevih namelih, npr. intervju z znanim britanskim zgodovinarjem Denisom Mackom Smithom, v: *Corriere della Sera*, 1. 9. 1999; podrobneje o odnosih npr. LAMB: *Mussolini and the British*.

¹⁸⁵ Npr. VODOPIVEC: *Trideseta leta*, str. 12, 13.

je bilo nujno s slovenske strani pridobivati njihove simpatije. Videli smo že, da se je Čok tega dobro zavedal in šel skupno s Čermeljem v to smer.

V iskanju podpore za meje na Primorskem se je Čok lahko zanesel na svoja poznanstva med zahodnimi zavezniki. Še najbolj se jih je spominjal Rejec, ko je pripovedoval, da je pač Čok že od mirovne konference 1919 dalje vzpostavil stike z nekaterimi Francozi. Ti stiki so bili prekinjeni med Čokovim bivanjem v Trstu, v emigraciji pa so se obnovili, čeprav niso bili toliko pomembni, saj se z njimi Čok ni hvalil, kot je bilo pri njem običaj. Med letoma 1929-1941 je bil tudi kakih 4 do 5 krat v Franciji, večkrat je zahajal v Ženevo na zasedanja Društva narodov, poznal je veliko tujih diplomatov v Beogradu, s Češke, Poljske in iz Bolgarije, zlasti dobro naj bi poznal ljudi na francoskem veleposlaništvu, z angleškimi pa naj bi se spoznal šele v letih pred vojno. Na sovjetskem poslaništvu v Sofiji je na primer, sicer brez uspeha, interveniral za primorskega komunista nekdanjega poslanca v italijanskem parlamentu Jožeta Srebrniča in druge primorske emigrante-komuniste v jugoslovanskih zaporih, da bi lahko emigrirali v Sovjetsko zvezo. S poznavanjem nekaterih pro-jugoslovanskih krogov je nato Čok spravil nekaj člankov v francoski tisk. Stalno je poskušal britanske novinarje, ki so prihajali v Beograd, seznaniti s problemom Primorske in Istre. Nekaj let pred vojno je bil tudi v Londonu, kjer se mu je posrečilo, da je imel predavanje o jugoslovanski manjšini v Julijski krajini. Do vojne so bile vsekakor njegove zveze z Britanci bolj šibke, je zapisal Rejec,¹⁸⁶ iz dokumentov, ki jih hranijo v Londonu pa je jasno, da je imel precej zvez z britanskimi tajnimi službami, vsaj od leta 1938 dalje, kar pa si bomo ogledali kasneje.

Furlan in Rejec sta tudi omenjala, da naj bi bil Čok povezan z masonerijo, vendar nič dejanskega ne izvemo iz njunih pričevanj; zato pa bi bilo potrebno nadaljnje raziskovanje v tej smeri. Furlan je medtem kaj več povedal o Čokovih poznavstvih z Britanci v Jugoslaviji, katere je UDBA sumila, da so delali za britansko tajno službo Intelligence Service, pri tem pa je treba reči, da

¹⁸⁶ *Domovina, kje si?* str. 49, 50, 58, 67; REJEC, ČERNAČ, VADNJAL: *Pričevanja*, str. 41, 72, 73.

sam Furlan ni bil gotov, ali je Čok začel sodelovati z Britanci pred vojno ali šele pozneje.¹⁸⁷

Čermelj se je tudi spominjal, da sta bila s Čokom leta 1937 v angleški prestolnici, kjer sta imela priložnost informirati Britance o Primorski. Pravnik in novinar dr. Branko Vrčon pa je na povojnem zaslišanju govoril, da sta ta dva bila v Londonu leta 1940, in sicer: *"Za ta odhod velja polna Čokova samoiniciativnost v okviru "Saveza emigrantskih društev" in morda samo z informiranjem zunanjega ministrstva, konkretno pom. ministra Smiljaniča, s katerim je bil dr. Čok v zelo dobrih odnosih."*¹⁸⁸ Ni jasno, ali sta bila Čok in Čermelj enkrat ali dvakrat v angleški prestolnici, pomembno pa je, da sta tam bila in da sta poročala o primorskem položaju. Poleg tega je Čermelj na začetku leta 1941 poslal v London neko posebno spomenico, ki je opisovala nevzdržno stanje na Primorskem, in so jo Angleži z zanimanjem sprejeli ter uporabili v protitalijanski propagandi po radiu BBC.¹⁸⁹

Čok se je očitno tudi že dobro zavedal, da britanske simpatije do Mussolinija ne bodo prav dolgo trajale in da se bo situacija prej ali slej spremenila, takrat pa bi nastopil ugoden trenutek za Slovence, za kar pa se je bilo potrebno predhodno pripraviti. Glede na razvoj splošnega konteksta mednarodne dinamike bi lahko rekli, da je Čokovo delovanje imelo nek smisel, saj so se na predvečer okupacije Jugoslavije zahodni zavezniki vedno bolj zavedali krivičnosti dotedanje razmejitve, in so gledali na povojno Jugoslavijo v luči naslednjega širšega konteksta: najpomembnejša naloga je bila dobiti učinkovit način, s katerim bi za vselej zaježili nevarnost nemškega imperializma. Posebno med Britanci se je prvi dve leti okupacije Jugoslavije tako pojavljala zamisel o neki srednjeevropski konfederaciji, ki bi delovala ravno kot preprečitev ponovnega nemškega ekspanzionizma. Kot piše italijanski zgodovinar De Robertis, so Britanci predvidevali, da bi poleg Nemčije tudi Italija predstavljala

¹⁸⁷AS-III, Furlan, XVII-7, str. 9928, 9935-9939, Furlanovo pismo ob pomilostitvi, 23. 8. 1947; REJEC, ČERNAČ, VADNJAL: *Pričevanja*, str. 73.

¹⁸⁸Prim.: AS-III, Furlan, XVII-3, zaslišanja prič, zapisnik zaslišanja Branka Vrčona, 21. 7. 1947; ČERMELJ: *Med prvim in drugim*, str. 75-77; isti: *Slovenci in Hrvatje*, str. 6; *Domovina, kje si?*, str. 49, 50; KALC: *L'emigrazione slovena e croata*, str. 38.

¹⁸⁹BIBER: *Britanska in ameriška*, str. 433, 434; PIRJEVEC, Jože: *Trst v slovenski politični misli*, str. 66; isti: *Dr. Lavu Čermelju v spomin*, v: PD, 7. 10. 1999.

problem in nasprotovala Ligi narodov. Tako so predlagali dve glavni varianti tamponske konfederacije v srednji Evropi, ki sta med drugim različno obravnavali slovenske zahodne meje: I. če bi konfederacijo sestavljale le balkanske države, bi Italiji, ki pa bi medtem morala vzpostaviti demokratično vlado, v luči izboljšanja medsebojnih odnosov, dopustili, da ohrani Trst in ozemlje 10 milj od Gorice do Pulja; II. če bi v konfederacijo vstopili še Avstrija in Češkoslovaška, bi ji morali nuditi dovolj garancij za preživetje, tako da bi se meja na zahodu premaknila skoraj do črte, kamor je segala italijansko-avstrijska meja leta 1915, Jugoslavija pa bi v tem primeru dobila Trst in primorsko obalo, razen Tržiča in Gradiščanske (Gradisca), s čimer pa bi se seveda zamerili Italijanom.¹⁹⁰ Po zavezniških uspehih v Severni Afriki se je potem situacija začela spreminjati, saj je postajalo vedno bolj aktualno zavezniško izkrcanje na Apeninskem polotoku, in pojavljala se je možnost, da bi Italija končala vojno pred Nemčijo. Zaradi tega je postajala tudi vedno bolj zanimiva za zahodne zaveznike, ki si niso očitno mogli privoščiti, da bi se ji zamerili na račun prevelikih ozemeljskih odstopanj.

Ni rečeno, da je Čok poznal ali sploh predvideval ta britanska načrtovanja, je pa zanimivo, kako je želel že septembra 1936 prepričati Vilfana, naj bi preselil Kongres evropskih narodnosti v britansko prestolnico: *"Glede predloga, da se Vaš bodoči kongres skliče v Londonu, sem jaz mnenja, da bi ta predlog trebalo sprejeti, ker danes gotovo nikjer ni teren za vprašanja, ki jih terjate Vi na Vaših kongresih, tako ugoden kot na Angleškem. Izven diskusije pa je, da bi bilo največje važnosti za vprašanje manjšin, ako bi se vspelo za-interesarati angleško javnost zanj, in to v smislu idej, ki jih propagira kongres, kateremu stojiš Ti na čelu. Sicer so se odlični Angleži /lord Dickinson, sir Napier in dr./ že doslej že zelo zanimali za vprašanje manjšin in Vaš kongres, vendar ni dvoma, da bi se mnogo koristilo popularizaciji kongresa in vprašanja manjšin, ako bi se kongres vršil v Londonu, in to v času, ko je tamošnje prebivalstvo za take stvari tako sprejemljivo, kakor je baš sedaj slučaj. Najbolje bi sploh bilo, ako bi se Vaš kongres kar za stalno tja preselil. Prav gotovo pa bi bilo od največje važnosti za našo manjšino pod Italijo -ön morda*

¹⁹⁰DE ROBERTIS: *La frontiera orientale italiana*, str. 39-42.

*tudi za Tebe osebno- ako bi se vsaj Ti preselil v London. Nobeden ne more s sigurnostjo znati, kako se bodo razvijali v bodočnosti odnošaji med Anglijo in It. Vse kaže na to, da se bodo razvijali v pravcu, ki bo stvaril vgoden teren za propagando za našo manjšino na Angl. Bilo bi zares od neprecenljive vrednosti, ako bi baš z ozirom na te perspektive v bližnji bodočnosti imel v Londonu svoj sedež in razvijal svoje delovanje najpoznanji in najavtoritativnji predstavnik našega naroda pod Italijo. Mi moramo vršiti vlogo, ki jo je za časa svetovne vojne vršil v pogledu bodoče Jugoslavije "Jugoslovenski odbor", kateri je tudi končno izbral sebi sedež v Londonu. To ni slučaj, ampak je logično, da se prenese središče delovanja v središče svetovne politike. Vem, da Ti ne bi bil tam samo predstavnik Julijske Krajine, ampak predsednik kongresa, vendar bi Ti kot oseba in baš kot bivši poslanec iz Julijske Krajine koristil ne samo stvari kongresa, nego tudi našega naroda tam doli. Seveda bo treba vzeti v poštev tudi težkoče, ki so s tem zvezane in ki meni niso popolnoma poznane. Toda, ako se le kako dajo premostiti, moje je mišljenje, da Ti to napravi."*¹⁹¹

Vilfan je na to odgovoril, da se bodo o tem še pomenili, marca 1937 pa je Čoku sporočil, da so na skupni seji kongresnega zbora in sveta določili sklicanje letnega kongresa ravno v Londonu, in sicer od 7. do 9. julija. V glavnem naj bi informirali angleško javnost o zahtevah Primorcev. Vilfan je še dodal, da so se na splošno nasprotja v Kongresu zelo zaostрила.¹⁹² Predzadnji manjšinski kongres je res bil v Londonu, sedež Kongresa evropskih narodnosti pa je ostajal na Dunaju.

Začetki sodelovanja z britanskimi tajnimi službami

Ko se je splošna situacija v Evropi vedno bolj zaostrovala zaradi nemškega odkritega in nekaznovanega širjenja in ker se je Jugoslavija začela nevarno približevati silam osi, se je emigrantska Zveza preventivno povezala preko jugoslovanske protiobveščevalne službe UJKE z britanskimi in francoskimi tajnimi službami, katerim je obljubljala svojo in pomoč TIGR-a. V zameno je pričakovala obljube, da bi po vojni prišlo do ugodne razmejitve v Julijski kraji-

¹⁹¹ AINV, AJV, šk. 7, Čok Vilfanu, Beograd, 10. 9. 1936.

¹⁹² AINV, AJV, šk. 7, Vilfan Čoku, Dunaj, 8. 10. 1936; 14. 3. 1937.

ni. Tedaj so zahodni zavezniki z veseljem sprejeli ponudbo o sodelovanju, njihove obljube primorskim Slovincem pa so bile le načelne narave: povojna razmejitev bo za Slovence ugodnejša kot tista leta 1920.

Sodelovanje se je razvijalo v treh smereh:

1. V sodelovanju z obveščevalno mrežo, ki jo je ustvaril TIGR, so Čok in sodelavci pošiljali Britancem in Francozom veliko pomembnih informacij, ki se niso omejevale le na italijanski teritorij, temveč tudi, s pomočjo koroških Slovencev, na Avstrijo in južno Nemčijo.
2. V Jugoslaviji so tiskali protifašistično propagandno gradivo in ga potem razdeljevali po Italiji in južni Nemčiji.
3. Za Britance je bila najpomembnejša naloga teh slovenskih sodelavcev, da so bili angažirani pri sabotажah na strateških objektih v Italiji in Avstriji, na donavsko-balkanski liniji, ki je povezovala izjemno pomembno območje nemškega gospodarstva.

Nalogo kontaktirati uporne skupine sta najprej imeli britanski agenciji za posebne operacije, sekcija "D", ki je spadala pod tajno službo Secret Intelligence Service in je preiskovala vsako možnost napadov na potencialne sovražnike brez uporabe vojaških sil, in sekcija Military Intelligence Research Branch, ki je spadala pod Vojno ministrstvo in jo v stroki poznamo kot M.I.(R.), ki je imela nalogo raziskati nove tehnike nerednega vojskovanja; ome-nimo še posebno organizacijo, ki so ji pravili Electra House, ki se je bavila s tajno propagando. Od leta 1938 je "centralna" britanska obveščevalna služba dodelila sekciji "D" in M.I.(R.) nalogo delovati na Balkanu, in sicer ustvariti probritansko vzdušje, odvrniti zbližanje Jugoslavije s silami osi, še posebno z Nemčijo, če bi bilo potrebno speljati državni udar in pripraviti osnove za vojno sabotažo in odporniško gibanje.

Kot pozneje sekcija Special operations 2 (SO2) oziroma naslednica znamenita Special Operations Executive (SOE) je tudi sekcija "D" delovala po celi Evropi. Po padcu Francije je sekcija "D" doživela hud udarec v zahodni Evropi, saj ni tu preživela nobena njena skupina. Drugače je bilo na Balkanu, čeprav je diplomatski pritisk Nemčije na jugoslovanske oblasti ošibil njene pozicije. Eden izmed največjih problemov sekcije "D" na Balkanu pa je med tem predstavljala njena vpletenost v lokalne politične spletke, saj so bili njeni predstavniki (še posebno Julius Hanau, ki je bil zadolžen za Jugoslavijo) pre-

pričani, da je njihova prava naloga politično delovanje, čeravno so bile za London prioritarne sabotaže.¹⁹³ Tako nevšečnost so deloma odpravili z zamenjavo vodstva na Balkanu, ko se je izkazal še posebno D/HY-Tom Masterson,¹⁹⁴ kljub vsemu pa je imela politična vpletenost akterjev sekcije "D" in naslednic SO2 in SOE stalno svojo težo v nadaljnjem medvojnem obdobju.

Politična vpletenost prvih voditeljev sekcije "D" pa je po drugi strani pripomogla, da so bili postavljeni v Jugoslaviji solidni temelji za nadaljnje delovanje, še posebno v Srbiji, med tem je bila situacija na Hrvaškem nenaklonjena. Po prihodu v Ljubljano britanskega funkcionarja tajne službe (ki je deloval navzven kot profesor angleščine na ljubljanski univerzi) A. C. Lawrensona so postali tudi v Sloveniji ugodni pogoji za širjenje mreže sekcije "D". Začelo se je sodelovanje te sekcije z raznimi slovenskimi organizacijami, ki so jih Britanci ocenjevali kot nacionalistične, hkrati pa kot progresivne. Slovenci so dobili precej eksploziva in drugega materiala, da so uspešno izvedli nekaj pomembnih akcij na železniških progah v slovenskih krajih Koroške, in to še pred vstopom Jugoslavije v vojno,¹⁹⁵ kar že poznamo iz podrobnih raziskav zgodovinarja dr. Toneta Ferenca.¹⁹⁶ Novembra 1939 si je nato Jugoslovanski generalštab želel, da bi imeli Britanci preko sekcije M.I.(R.) neko stalno misijo v Jugoslaviji, vendar je načrt odpadel. Kot je zapisal britanski funkcionar W. J. M. Mackenzie v do pred kratkim tajni zgodovini SOE, pa je imela sekcija vsekakor nekaj zelo dobrih uspehov, ki so bili brezdvomno boljši od onih iz sekcije "D".¹⁹⁷

Leta 1940 je prišlo do reorganizacije posebnih britanskih služb, sam Churchill pa je ustanovil novo organizacijo Special Operations Executive (SOE), ki se je do 4. septembra 1941 imenovala SO2. Združila je sekciji "D" in M.I.(R.) in je dobila nalogo koordinirati upor v zasedenih deželah. Sekcijo, ki se je med tem bavila s tajno propagando so preimenovali v Special Operations 1 (SO1), dalje pa je postala Political Warfare Executive (PWE) in je odgo-

¹⁹³PRO CAB 102/649, *History SOE*, MACKENZIE, str. 14-18, 29-40; HS 7/3, History 3, D section, *Early history to September 1940*.

¹⁹⁴Npr. PRO HS 5/938, Y/5, D/H20-John Bennet CD-u, Jeruzalem, 6. 6. 1941.

¹⁹⁵PRO CAB 102/649, *History SOE*, MACKENZIE, str. 37.

¹⁹⁶FERENC: *Akcije*.

¹⁹⁷PRO CAB 102/649, *History SOE*, MACKENZIE, str. 71, 81, 82.

varjala Zunanjemu ministrstvu. Nazadnje sekcijo Special Operations 3 (SO3), ki naj bi prevzela nadzor nad načrtovanjem, pa so kmalu ukinili.

Za nas najbolj zanimiva SO2 je imela na začetku zelo malo agentov v zasedenih državah. Še najboljše je bilo ravno na Balkanu. V Turčiji je bil glavni štab SO2 za Balkan, v Jugoslaviji pa je organizacija imela 9 britanskih in 3 srbske agente, kar je Mackenzie tako ocenil: "*Res naša najboljša organizacija*" ("*Definitely the best of our organizatios*"). V Italiji medtem ni deloval noben agent SO2, razen "*Slovenskih iredentistov iz Istre*" ("*except for Slovene Irredentists in Istria*"),¹⁹⁸ kar je bilo mišljeno za TIGR in sorodne slovenske organizacije.

Ko govorimo o tajni službi SOE in njenih predhodnicah, moramo tudi opozoriti na komplicirano dogajanje okoli nje. Še posebno na začetku so bila namreč razmerja moči med samimi angleškimi tajnimi službami zelo otežkočena. SOE oziroma predhodnica SO2 je bila kot najnovejša tajna služba tarča marsikatere kritike "starejših kolegov" ali pa sorodnih kot na primer SO1. Na začetku je imela številne težave, ki so šle od sumničenj, nevoščljivosti in skepticizma pri ostalih "kolegih", do napetih odnosov z zunanjim ministrom Anthony Edenom in z britanskim vojaškim generalnim štabom, tako, da je bila do konca vojne podrejena le-temu, čeprav je pridobivala sčasoma vedno več ugleda, vpliva in moči. Sam Churchill je bil na začetku skeptičen glede njene učinkovitosti. Po februarju 1942 pa se je situacija precej razjasnila, ker je prišlo do zamenjav na vodilih mestih, vendar so ostali odnosi med SOE in na primer Zunanjim ministrstvom vedno napeti. Ker je bila služba SOE na začetku tarča marsikatere kritike obveščevalnih kolegov, je bila avtomatično tudi premalo verodostojna, tako da mnjenja nekaterih njenih častnikov niso naletela vedno na odziv in odobravanje. Tudi tehničnih težav je bilo veliko, saj je službi primanjkovalo materialnih sredstev, kot na primer dejstvo, da ni imela do začetka leta 1942 lastnih komunikacijskih kanalov in sistema šifriranja, ali pa da je še leta 1943 imela na voljo samo štiri stare bombnike, ki so zanjo prevažali blago in s katerimi je lahko občasno pošiljala na okupirana ozemlja manjše misije.¹⁹⁹

¹⁹⁸PRO CAB 102/649, *History SOE*, MACKENZIE, str. 129; podrobneje npr. PRO ADM 223/481, *S.O.2. Operations*, 19. 4. 1941.

¹⁹⁹Podrobneje PRO CAB 102/649-102/652, *History SOE*, MACKENZIE; HS 5/966, *An Account of S.O.E. Operations in Yugoslavia*; HS 7/1; HS 7/200; HS 7/201; HS 7/211-7/234; HS 7/266-

Kot razlaga ekonomist dr. Aleksander Bajt v svoji obsežni reviziji druge svetovne vojne v Jugoslaviji, pa je sama SOE imela različna gledanja in očitno različne interese v zvezi z dogajanjem v Jugoslaviji: center v Londonu je na splošno podpiral poglavarja četnikov Dražo Mihailovića, odsek v Kairu pa je bil prosovjetski, kar naj bi pripomoglo, da so se Britanci nazadnje odločil za podporo partizanom Josipa Broza-Tita.²⁰⁰ Okoli tega so se v zadnjih letih pojavljale številne interpretacije in tudi špekulacije: da so infiltracije agentov sovjetske tajne službe Narodnyi Kommissariat Gosudarstvennoi Bezopastnosti (NKGB) odločilno vplivale na izbiro zahodnjakov, da so odvzeli pomoč Mihailoviću in jo dali Titu. Kakorkoli že, pa eden izmed najboljših britanskih poznavalcev zgodovine tajnih služb Cristopher Andrew razkriva realno vpletenost sovjetskih tajnih služb v delovanje SOE in ostalih tajnih, obveščevalnih in varnostnih služb Britancev.²⁰¹

Za slovenske ilegalne organizacije je SO2 in nato SOE večkrat uporabljala ime "*Čokova organizacija*" ("*Cok's organizazion*"), "*slovenska patriotska organizacija*" ("*Slovene Patriotic Organization*") ali pa kar "*naša slovenska organizacija*" ("*our Slovene organization*"). Stiki so bili zelo tesni s TIGR-om in ostalimi narodnoobrambnimi društvi, kot je bil na primer Branibor Ivana Rudolfa, z Julijem Felaherjem, ki je predstavljal koroške Slovence, z Milkom Brezigarjem in mlajšim bratom Alberta Rejca Maksom. Teren je bil že pred napadom na Jugoslavijo zelo dobro pripravljen, tako da, kot ugotavlja dr. Pirjevec, so bile še pred okupacijo razmere zrele za odporniško gibanje, kar pa so pozneje znali izvrstno izrabiti le komunisti.²⁰²

Kot primer dobrega sodelovanja lahko omenimo, da so Angleži na začetku marca 1941 pisali iz izvlečkov raznih telegramov, da je "*naša slovenska*

7/273; BIBER: *Tito-Churchill*, uvod Vladimirja Velebita, str. XXIV-XXXVI; STAFFORD: *Churchill & Secret Service*; isti: *Secret Agent*; FOOT: *SOE*. Z navedbo ostale najpomembnejše angleške specializirane literature: *SOE Operations in the Balkans*, str. 2-4, 32-36, 44; SUSSI: *Slovenija in VB*, str. 19-24; prim.: BIBER: *Zavezniške in sovjetske misije*, str. 94.

²⁰⁰BAJT: *Bermanov dosje*, str. 537-564.

²⁰¹Npr. ANDREW, MITROKHIN: *The Mitrochin Archive*, str. 117-120, 167; *The Security S.*, uvod C. Andrew, str. 18-23.

²⁰²PIRJEVEC, Jože: *Globoke korenine upora*, v: PD, 20. 7. 2000, isti: *Treba je bilo le stegniti roko...*, v: PD, 10. 8. 2000; isti: *Britanska tajna organizacija*; avtor najverjetneje omenja poročilo PRO HS 7/4, History 3A, D section, *Slovene Organization*; vredno pa je, da si v istem fasciklu ogledamo tudi poročilo *Yugoslavia, Organization and Sundry Operations*; prim. *SOE Operations in the Balkans*, str. 32.

organizacija" nekaj mesecev "obdelovala" naftne in druge železniške vagone sil osi, ki so potovali v smeri Nemčije, Italije, Bolgarije in Madžarske. Delo je bilo opravljeno še posebno na mejnih okrajih Rakek, Jesenice, Maribor in Ljubljana. Okvirna statistika kaže, da je bilo "obdelanih" 13.834 vagonov, od teh 5.215 nemških, 5.193 italijanskih, 1.448 bolgarskih, 278 madžarskih, 1.700 pa brez specifikacije. Nadaljnje delovanje se je usmerilo na kraj Velika Kikinda ob jugoslovansko-madžarski meji in na Niš, kjer je bilo "obdelanih" v času med 2. in 26. februarjem 60 naftnih vozil za Italijo in 35 za Bolgarijo.²⁰³

Tajna britanska organizacija je že pred vojno imela pri "*Čokovi organizaciji*" in pri "*Brancovi organizaciji*" (organizaciji Milka Brezigarja slovenskih iredentistov, ki je vključevala tudi nekaj čeških beguncev in Hrvatov)²⁰⁴ tajni radijski oddajnik in sprejemnik, tako da bi bilo v primeru okupacije mogoče vzdrževati radijske zveze s Slovenijo in Hrvaško. Obe omenjeni organizaciji sta tudi dobivali razstrelivo, orožje in ustrezne naprave, tajna skladišča so bila v Ljubljani, Zagrebu, Dubrovniku, Nišu in Skopju. Ob izbruhu vojne bi prišle na vrsto razne sabotaže, obe organizaciji pa sta celo zatrjevali, da sta sposobni začeti z gverilo, kar pa so Britanci ocenili, da ne bi imela dobrih rezultatov.²⁰⁵

Nemčija in Italija sta takoj odločno reagirali na sabotaže. Nemške obveščevalne službe so prišle na sled krivcem. Tako so Nemci zadevo prikazali jugoslovanski vladi, ki je morala kloniti pred zahtevo po zatrtju in aretaciji odgovornih. Čoka so tako 7. julija 1940 v Ljubljani aretirali in nemudoma zaprli v beograjski zapor "Glavnjačo". Istočasno je moral minister Cvetković ukiniti obveščevalno službo UJKO. Kalc pravilno ocenjuje,²⁰⁶ da je bila tedaj v vladni koaliciji Slovenska ljudska stranka (SLS) z Miho Krekom, kar naj bi pozneje vplivalo na Čokova medvojna nasprotovanja katoliškim predstavnikom v begunski vladi.

Namesto da bi Čoku sodili, so ga premestili v srbski kraj Arandjelovac in v Mataruško Banjo. Obdobje njegove internacije nam je v bistvu nepoznano,

²⁰³PRO HS 5/928 (AD1/XX/865), A/D1-B.Sweet-Escott Jebbu, 5. 3. 1941.

²⁰⁴Npr. PRO HS 5/965, Nero-D/H4-T. J. Glanville, *Report on S.O.2. activities in North western Yugoslavia*, 27, 9. 1941, str. 41, dokument uporablja tudi BIBER: *Utrinki iz arhiva SOE*, str. 148.

²⁰⁵BIBER: *Utrinki iz arhiva SOE*, str. 146, 147; deloma je zanimiva tudi str. 150.

²⁰⁶KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 192.

vendar je bilo le na prvi pogled nepomembno prehodno, saj se je ravno tedaj zblížal s prof. Ivanom Rudolfom. Podobno sta bila preganjana s strani jugoslovanskih oblasti in postala do Čokove smrti zelo dobra sodelavca v borbi za rešitev primorskega vprašanja.

Kljub vsemu ni prišlo do popolnega zatrtja sabotaž. Italijanska tajna fašistična policija Opera vigilanza repressione fascista (OVRA) je prišla kaj kmalu na sled organizaciji in aretirala številne pomembne osebnosti in z zaslišanji izvedela marsikaj. Sledil je znani drugi tržaški proces, na katerem bi morali soditi tudi Čoku in še nekaterim, a so bili ti nedosegljivi. Med procesom so večkrat omenjali Čoka, še posebno v zvezi z nekim dokumentom Vrhovnega štaba jugoslovanske vojske, ki so ga pripisovali ravno njemu. Ta dokument je vseboval nek načrt uporabe Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine v primeru vojne z Italijo. Priložen je bil še seznam 86 intelektualcev iz emigracije. Do pred kratkim ni bilo še povsem jasno, ali je bil ravno Čok avtor tega dokumenta ali pa kdo drug iz Ljubljane, ki bi ga verjetno dal Čoku, da bi ga nato izročil dalje jugoslovanski vojski.²⁰⁷ Tedanja mnenja o Čoku v zvezi s tem seznamom niso bila nič kaj prizanesljiva, tako je na primer v svojem dolgem poročilu emigrantski vladi o začetku okupacije menil ban Marko Natlačen in seveda kvarno vplival na že itak negativno mnenje o Čoku pri vodilnih SLS-a.²⁰⁸

Sedaj imamo na razpolago zapisnike Rejčevega zaslišanja, ki je o tem dokumentu v zvezi s Čokom in v splošnem kontekstu volje emigrantov, da bi v primeru vojne med Italijo in Jugoslavijo odločno šli vsi v boj, zapisal: *"Sestavili smo seznam emigrantov, ki bi v primeru vojne prišli v poštev, ali kot poznavalci dežele ali kot strokovne osebe za pomembne naloge v zvezi z vojaškimi vprašanji. Ta seznam smo napravili zaradi konspirativnega značaja akcije brez vednosti tistih oseb. Pri umiku je generalštab 1941. leta uničil vse pomembnejše dokumente, ne pa tega spiska. Nemci so ga našli in ga predali Italijanom, ki so ga izkoristili pri drugem tržaškem procesu."*²⁰⁹

²⁰⁷Podrobneje o tem dokumentu, KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 139-144 in priloga št. 9; kopija dokumenta v: AS-III, S.I.M., str. 1-6.

²⁰⁸AS-II, Cankar, 9-IX, dolgo Natlačenovo poročilo o začetku okupacije Slovenije, str. 15; prim. AS-III, Furlan, XVII-1, str. 9429, zapisnik zaslišanja Furlana, 20. 6. 1947; XVII-2, str. 9491, 3. 7. 1947.

²⁰⁹REJEC, ČERNAČ, VADNJAL: *Pričevanja*, str. 70; podobno *Domovina, kje si?*, str. 52, 53.

"BAZOVICA"

-3-

20.12.1941.

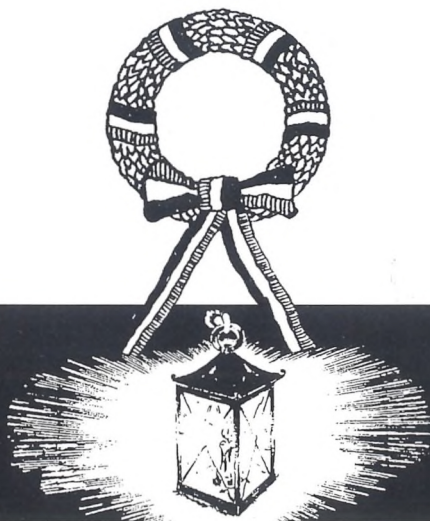
ZA SLAVO IN ČAST
SLOVENSKE
IN
JUGOSLOVANSKE DOMOVINE
SO OMAHNILI V NAROČJE SMRTI
POD SVINCEM FAŠISTOVSKIH STRAHOPETCEV

VIKTOR BOBEK
IVAN IVANČIČ
IVAN VADNJAL
JOŠIP TOMAŽIČ
SIMON KOS

ZA NJHOVO SMRT OBTOŽUJE SLOVENSKI NAROD
VSE ITALIJANE KI BODO DAJALI
ODGOVOR KO UDARI NAŠA URA

MEDOLŽNA SLOVENSKA KRI BO MAŠČEVANA

DO POSLEDNJE KAPLJICE

JUGOSLOVENSKI ODBOR IZ ITALIJE

Bazovica, 20. decembra 1941. Prikaz žrtev drugega tržaškega procesa.

Imamo vsekakor še nekatere druge zelo zanimive namige o sodelovanju Slovencev z britanskimi tajnimi službami. Poleg ponavljajočih se, a večkrat nepotrjenih resnic o sodelovanju TIGR-a in drugih organizacij z britanskimi tajnimi službami, je tu na primer zanimiv podatek, ki nam ga daje dr. M. Kacin-Wohinz: "*Septembra 1938 je bil pripravljen v Kobaridu atentat na Mussolinija, ki pa ni bil izveden, po nekaterih virih ga je preprečila angleška politika, da ne bi prišlo do uničenja njene informativne mreže na Primorskem.*"²¹⁰ Tudi Tomaž Sussi v svoji zelo dobri diplomski nalogi (po skrbnem brskanju britanskih virov) piše, kako so Slovenci na Primorskem in še posebno na Tržaškem tesno sedelovali z SO2²¹¹ itd. Dodajmo še, da je pred vojno Rudolf organiziral vdor v italijanski konzulat v Ljubljani, od koder so tigrovci odnesli obsežno dokumentacijo in jo predali zavezniškim obveščevalnim službam.²¹² SO2 je nato pred okupacijo podpirala tudi nacionalistične organizacije, kot so bili četniki in Narodna odbrana; te so imele kontakte tudi s podobnimi slovenskimi organizacijami²¹³ itd.

Med elaborati OZNE/UDBE beremo tudi, kako je tržaški del Intelligence Servisa (IS), še posebno po porazu Francije poleti 1940, celo prevzel nalogo organiziranja IS v Italiji, kar mu je do neke mere tudi uspelo. Med drugim naj bi bil s tem centrom tesno povezan drzni britanski napad na italijansko vojno ladjevje v Tarantu, uspela naj bi tudi akcija eksplozije velikega vojaškega skladišča v Neaplju. V tržaškem centru IS so delovali Slovenci, ki so nadaljevali z obveščevalno službo med vojno v skupini Jožeta Golca (poznan kot "Jojo") in so očitno uspeli posredovati precizne informacije zahodnim zaveznikom, ki so jih za to tudi pohvalili.²¹⁴ V svojih rekonstrukcijah je OZNA/UDBA nato ocenjevala, da je britanska obveščevalna služba že pred vojno izpodrinila francoske pozicije in močno utrdila svoj položaj na območju strateške važnosti.

²¹⁰KACIN-WOHINZ: *Zgodovinski oris*, str. 23.; npr. ista: *Tigr*, str. 14; prim. TUTA: *Cena za svobodo*, str. 65, 66, 69, 73-77.

²¹¹SUSSI: *Slovenija in VB*, str. 21, 25, 26.

²¹²RUDOLF: *Xolotl*, str. 54.

²¹³PRO HS 5/928, *Report by colonel George Taylor and mr. T. S. Masterson on certain S.O.2. activities in Yugoslavia*, začetek aprila 1941 (dokument uporablja tudi BIBER: *Utrinki iz arhiva SOE*, str. 147); prim. *SOE Operations in the Balkans*, str. 32.

²¹⁴Npr. AS-III, Angleška OS, str. 345-371; prim. MAGANJA: *Trieste 1945-1949*, str. 71. 72.

Svoje agente oziroma vplive naj bi imela marsikje, na primer v vseh narodno-obrambnih organizacijah, v vodstvu TIGR-a pa naj bi jih bilo 9 agentov²¹⁵ itd.

Seveda je bilo takšno ocenjevanje jugoslovanskih povojnih komunističnih oblasti posledica takratne splošne anglofobije, ki je marsikomu naprtila greh reakcionarnosti. Vsekakor bi bila tu nujna širša razjasnitev, saj je jasno, da so britanske tajne službe sodelovale s primorsko (in širšo) slovensko ilegalo. Vprašanje pa je, koliko je bilo tu res reakcionarnega s strani teh Slovencev. Jasno je, da še vedno ostajajo odprta vprašanja okrog vloge in stremljenj pri medsebojni pomoči v obveščevalnem delu. Ali je to dajalo kaj upanja primorskim Slovencem? Kot piše Rejčeva žena Tatjana, so na zaslišanjih s povojno OZNO/UDBO tigrovski voditelji svoje, tedaj nič kaj popularno sodelovanje z britansko tajno službo IS, utemeljevali s tem, da bi Slovencem v Italiji kot protiuslugo Britanci po vojni priznali pravico plebiscita za priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji.²¹⁶ Iz nekega britanskega dokumenta vidimo, da je ravno Rejec junija 1940 v Beogradu prvi postavil takšno vprašanje pomembnemu polkovniku bodoče SOE D/H2-Williamu Baileyu, a brez dokončnega odgovora.²¹⁷ Še pred vojno je tudi Čok pričakoval, da bi mu v zameno za sodelovanje Britanci dali formalno obljubo o povojni priključitvi Julijske krajine in Koroške k Jugoslaviji, ali pa vsaj obljubo o povojnem plebiscitu,²¹⁸ a zaman. Britanci in ostali zahodni zavezniki namreč niso želeli dati Slovencem nobene konkretnije obljube o ponovni pravičnejši razmejitvi, kar so, kot bomo videli kasneje, stalno ponavljali med drugo svetovno vojno.

²¹⁵AS-III, Angleška OS, str. 271, 285, 326, 327; glej tudi npr.: Legije, str. 16, 17.

²¹⁶Tako Tatjana Rejec, v: *Domovina, kje si?*, str. 183.

²¹⁷PRO HS 5/875, DH2/JU/872, memorandum: *Dr. Ivan Chok*, D/H2-Bailey, 20. 11. 1941.

²¹⁸Npr.: PAIR, o. 4, pismo Čoka Gavriloviću v Moskvo, Ankara 15. 4. 1941; PRO HS 5/875, DH2/JU/872, memorandum: *Dr. Ivan Chok*, D/H2-Bailey, 20. 11. 1941.

DRUGA SVETOVNA VOJNA

Že pred napadom in razkositvijo Jugoslavije je bil Čok v emigraciji, kjer je ostal vsa leta okupacije: najprej je šel na Bližnji vzhod, nato v Egipt, v London, v ZDA, vrnil se je v Egipt, od koder je šel ponovno v London. Povsod je deloval v korist priključitve Julijske krajine k Jugoslaviji.

Da bi mu lažje sledili in sploh razumeli pravo naravnost njegovega delovanja, si bomo na kratko ogledali širši kontekst, in sicer njegove odnose z jugoslovansko vlado v emigraciji, z zahodnimi zavezniki in medsebojne spore z ostalimi slovenskimi voditelji.

Načrti jugoslovanske begunske vlade, vloga Čoka in primorskih somišljenikov

V predvojni Jugoslaviji je bilo veliko razhajanj med različnimi južnoslovanskimi narodi, še posebno zaradi nerešenega vprašanja ureditve države: na eni strani so bili Srbi, ki so si želeli centralistično državo, na drugi pa še posebno Hrvati, ki so si zahtevali čimveč avtonomije. Niti vladi Cvetković-Maček avgusta 1939, ki je narodom dajala veliko avtonomije, ni uspelo preseči srbsko-hrvaškega antagonizma, ki je tako usodno zaznamoval medvojno dogajanje na tleh Jugoslavije. Zaradi strateško geopolitične pozicije Jugoslavije so se bodisi članice osi (Nemčija in Italija, nato še Madžarska, Romunija in Bolgarija, ki so pristopile k trojnemu paktu) bodisi zahodni zavezniki močno zanimali za njeno opredelitev. Že v času vlade Milana Stojadinovića (1935-1939) se je Jugoslavija zunanjepolitično in gospodarsko povezovala s fašistično Italijo in nacistično Nemčijo, silam osi pa je nazadnje uspelo prepričati Jugoslavijo, da je 25. marca 1941 podpisala prijateljski pakt. Reakcija ljudi je takoj pokazala, da so bili temu sila nasprotni, Britancem pa je že po dveh dneh uspelo, s pomočjo agentov SO2 in tistih jugoslovanskih generalov, ki so se zavzemali za naslonitev na zahodne zaveznike, izvesti državni udar. Za novega

premiera so postavili prozahodnega generala Dušana Simovića, še nepolnoletni kralj Peter II. pa je nadomestil princa Pavla,²¹⁹ ki je zasedal kraljevo mesto od leta 1934. Hitlerju in Mussoliniju je ta poteza prekrižala račune, saj jima je pomenila poleg izgube strateškega območja še prvi poskus upora njuni nepremagljivosti, zato je prišlo 6. aprila 1941 do napada na Jugoslavijo. 17. aprila so nemške, italijanske, madžarske in bolgarske čete zasedle in razkosale Jugoslavijo.

Ob napadu na Jugoslavijo je jugoslovanska vlada zbežala v emigracijo, kjer je ostala vsa štiri leta okupacije. Od tam je skušala prepričevati vse protihitlerjanske zaveznike, da naj bi prišlo po vojni do ponovne vzpostavitve monarhije in revizije slovenskih zahodnih meja. Najbolj se je naslanjala na Britance in Američane, ki pa v vojnem času niso kazali pripravljenosti za obveze o mejah, obljubljali so le razumevanje pri povojnih pogajanjih. Zahodni zavezniki so tudi upali na monarhijo, ker bi zagotavljala povojni vpliv Zahoda na Jugoslavijo. Nekaj let je šlo delovanje v to smer, nato so dogodki prisilili zahodne zaveznike, da so sprejeli Tita in polagoma zapustili Jugoslovansko begunsko vlado. V tej vladi ni pa bilo enotnosti zaradi stalnih sporov med srbskimi in hrvaškimi predstavniki. Za slovenske težave, še posebno za problem povojnih razmejitev, so se tako v bistvu konkretnije zavzemali le Slovenci, ki tudi sami niso nastopali enotno, saj je prihajalo med njimi do ideoloških in osebnih delitev, pa tudi do razhajanj zaradi različnih konceptov o bodoči ureditvi.

Med Slovenci v emigraciji so bili predstavniki uradne Slovenske ljudske stranke Miha Krek, Alojzij Kuhar, Franc Snoj in Franc Gabrovšek, ki so uradno delovali v begunski vladi. V emigraciji so bili še aktivni SLS-ovski disidenti Juraj Koce in Izidor Cankar (bratranec pisatelja Ivana), nato Bogomil Vošnjak in Ivan Kern, liberalno usmerjeni Ivan Marija Čok, Boris Furlan, Anton Novačan, Ivan Rudolf, Ciril Kosmač, Slavko Klemenčič itd. Vsak izmed teh je na svoj način skušal senzibilizirati javnost o hudem položaju slovenskega naroda.

²¹⁹Npr. PRO CAB 102/649, *History SOE*, MACKENZIE, str. 150-163; HINSLEY: *British Intelligence*, str. 70, 71; BIBER: *Utrinki iz arhiva SOE*, str. 145, 149, 150.

Jeruzalem, dne 21.5.1941.

562/1/2

Gospod minister !

Kakor je predvideno se bo vlada delila. Večina vlade, med njimi tudi minister dr. Krek, gre v London. Pozneje, preko Amerike, bi šel v London tudi še dr. Kuhar.

V Kanado in v USA bi šli posebni delegaciji ministrov. V delegaciji za USA bi zastopal Slovence min. Snoj. V Ameriko bo šel tudi g. rav. Gabrovšek in univ. prof. dr. Furlan.

Kam gresta dr. Cok in prof. Rudolf še ni definitivno določeno, vsaj eden od njiju bo ostal tu pri našem tukajšnjem "propagandnem uradu". Kaj več Slovencev pa za enkrat ni v emigraciji, vsaj javili se nam do danes še niso.

O odhodu vlade Vas bomo takoj obvestili ali ter Vas prosimo, da boste od tega obvestila dalje event. sporočila za min. dr. Kreka pošiljali potem našega poslanstva v Londonu, za našo delegacijo v Ameriki pa potem našega poslanstva v Vašingtonu na naslov min. Snoja.

Po poročilih, ki jih imamo je Slovenija razdeljena na dvoje in sicer jo deli Sava. Vse na levem bregu Save je anektirala Nemčija, vse na desnem bregu skupaj z Ljubljano pa Italija. Italija je ustanovila posebno provinco "Lubiana" s posebnim statutom ki predvideva malo avtonomijo. Statut prilagamo. Nemčija je štajerski del Slovenije pripojila v Gau Graz, kranjski del Slovenije pa v Gau Klagenfurt. Nemčija uradno negira slovenski značaj teh pokrajin.

Izdali smo proglas vsem Slovencem. Nekaj izvodov tega proglasa prilagamo ter prosimo, da ga razmnožite ter dostavite vsem Slovencem v Južni Ameriki. Lepo prosimo, da na oba gornja naslova sporočite na kak način bomo lahko najhitreje in najsigurnije obveščali o vsem potrebnim Slovence v Južni Ameriki.

Prilagamo "promemoria" z zemljevidom, ki smo ga izročili kr. vladi. To smo smatrali za potrebno storiti že sedaj radi obiskov, ki bodo storjeni tako v Londonu kakor v Vašingtonu v najkrajšem času.

Kakor smo Vas že obvestili v svojem prvem dopisu se je le malenkosten del naše armade rešil. Nujno je potrebno, da si ustvarimo vsaj malo armado, prdvsem avijacijo. V Ameriko bo odšla posebna delegacija z namenom da za avijacijo zbira prostovoljce, kakor to delajo tudi Poljaki in Čači. Ali je tozaadevno pričakovati kaj uspehov v Južni Ameriki med našimi rojakami? Ti prostovoljci bi se vežbali v Kanadi in bi se pozneje uporabili prvenstvo v boju za osvoboditev naše domovine. Sporočite tudi glede tega svoje mnenje.

Ko bo naša delegacija prišla v Amerika - predvidoma v dveh mesecih - bo zelo potreben sestanek in osebni razgovor. Po simo stavite predlog glede tega.

Lepo Vas pozdravljamo in z zanimanjem pričakujemo Vaših sporočil.

Začasno slovensko narodno
vodstvo.

Gospod
dr. Izidor Cankar,
poslanik
Buenos Aires.

Pismo Začasnega slovenskega narodnega vodstva iz Jeruzalema ministru Izidorju Cankarju, z dne 21. maja 1941. (AS-II, Cankar, 6-I-4)

Za boljše razumevanje Čokovega delovanja in primorskih somišljenikov v emigraciji nam bo pomagalo to, da se spomnimo na načrte jugoslovanske begunske vlade:

1. Povečanje diplomatskih odnosov z zavezniki, da bi od njih pridobili solidarnost in zagotovila za ponovno obnovo. Skupno bi pri tem sodelovali na vojaškem področju, saj se je del jugoslovanske vojske nahajal na Bližnjem vzhodu.
2. Delovanje na propagandnem področju, še posebno med emigranti v ZDA. S tem bi tudi zakrili odgovornosti za kapitulacijo.
3. Z ostanki jugoslovanske vojske in z zbiranjem prostovoljcev so nameravali formirati novo vojsko.

Kaže, da je begunska vlada prvenstveno nameravala z novo vojsko prispevati k zmagi nad silami osi, da bi lahko tako uspešneje sodelovala pri povojnih pogajanjih in bi z njeno pomočjo ponovno vzpostavila monarhijo. Poleg tega pa naj bi oblikovanje neke vojske v emigraciji predstavljalo tudi dodatno potezo pri zavzetju slovenskih meja, čeprav se še posebno srbski del emigracije za to ni najbolj potrudil. Pri izvajanju teh načrtov so se namreč pojavljala nesoglasja, še posebno zaradi tega, ker so srbski oficirji nameravali delovati preveč avtoritativno, Slovenci pa so se temu upirali. Po nekaterih informacijah naj bi se za tako vojsko zanimal vojni minister general Bogoljub Ilić in nekateri višji oficirji, drugi pa pišejo, da sta se za to močno ogrevala srbski diplomat Kostantin Fotić in general Petar Živković,²²⁰ medtem ko je Ivan Rudolf pisal, da je bil Ilić nasproten zbiranju ujetnikov, ker so bili ti večinoma Slovenci in Hrvati, Srbov pa med njimi skorajda ni bilo.²²¹

Vsekakor je treba opozoriti na dejstvo, da so bila pričakovanja višja od realnih rezultatov. Med samimi Slovenci v emigraciji so obstajale zamisli, kot je razlagal Krek, podobne načrtom emigrantske vlade, in sicer v tem, da bi bilo treba takoj pripraviti vsaj nekaj vojaških enot in s tem dokazati, da se tudi Slovenci upirajo Hitlerju in Mussoliniju. Ali Čok ali Rudolf naj bi zato že kmalu po okupaciji ostala v Jeruzalemu v propagandnem uradu, je menil

²²⁰Prim. AS-III, Furlan, XVII-1, str. 9363, zaslišanje Furlana 30. 5. 1947; MARIĆ: *Kralj Peter*, str. 115.

²²¹PAIR, o. 8, poročilo Rudolfa Dragu Marušiču, Srednji vzhod, 21. 5. 1944.

Krek.²²² Rudolf je res ostal na Bližnjem vzhodu, še največ časa v Egiptu, kot je sicer ostala tudi jugoslovanska vojska, glavni štab in Vojno ministrstvo, medtem ko se je Čok, kot tudi begunska vlada, preselil v London.

Tudi Franc Snoj je pisal o pomembnosti zbiranja in o potrebi, da bi dobili skupino prostovoljcev za neko "primorsko legijo", ker bi tako lahko zahodni zavezniki legitimirali boj Primorcev za meje. To je postajalo še toliko posebno aktualno, saj je tedaj nekaj podobnega z nasprotnimi nameni nameraval grof Sforza z Italijani. Na to so opozarjali tudi Slovenci iz Kaira in so že avgusta 1941 prosili svojo vlado, naj ukrene vse, kar je v njeni moči, da olajša prestop slovenskih primorskih fantov iz britanskega ujetništva (prisilno so namreč služili v italijanski vojski in so jih veliko zajeli britanski vojaki, še največ v Afriki) v jugoslovansko vojsko v emigraciji, ker so jih Italijani, kljub temu, da so bili protifašisti, po britanskih taboriščih že "*perfidno*" vabili v svoje vrste.²²³ Snoj je tudi poudarjal velik pomen zbiranja prostovoljcev v ZDA in pri tem tudi upal, da bi Izidor Cankar pripomogel k podobnemu zbiranju v Argentini: "*Nastopila je doba, ko bo treba od besed k dejanjem. Hitra in uspela akcija sedaj nam lahko definitivno in pozitivno reši vprašanje Primorske.*" Cankar je takoj odgovoril, da je zaradi daljnosežnih političnih ciljev zamisel o primorski legiji odlična.²²⁴

Načrte jugoslovanske begunske vlade so Britanci konec junija 1941 načelno podprli,²²⁵ zato pa je bilo seveda potrebno dobiti dovolj novih vojakov oziroma prostovoljcev. Tu pa so se pričele težave. Nekaj časa je bilo govora o tem, da bi lahko dobili prostovoljce in jih urili na primer v Kanadi, a že avgusta 1942 se je Cankar o tem izredno skeptično izrazil: "*Za organizacijo prostovoljcev se ni doslej prav nič storilo. V Kanadi trenirajo prav vse združene nacije svoje letalce, le Jugoslavije ni med njimi ...*" Eden izmed razlogov za neuspeh je bilo delovanje neprimernih častnikov, ki bi morali stvar peljati naprej, saj niso bili Slovenci, temveč večinoma Srbi, ki se niso za slovenske zadeve kaj bolj zanimali. Leto pozneje je Cankar razočarano poročal, da je bila

²²² AS-II, Cankar, 6-I-4, Krek Cankarju, 5. in 21. 5. 1941.

²²³ PAIR, o. 4, Miran Rybář M. Smiljaniću, Kairo 14. 8. 1941; Iliću, Kairo 21. 8. 1941.

²²⁴ AS-II, Cankar, 6-I-7, Snoj Cankarju, 7. in 20. 3. 1942.

²²⁵ KRIZMAN: *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943*, str. 158.

vojaška četa v Kanadi razpuščena. K temu se je še vrnil konec septembra 1943: *"Da se je naša vojna misija razpustila, je brez dvoma velika sramota. Mi smo edina nacija, ki smo tukaj to storili in smo seveda vzbudili zelo veliko in prav neprijetno presenečenje nad tem dejanjem svojega vojnega napora. Nabiranje naše vojske bi bilo treba za vsako ceno nadaljevati, a seveda z drugimi ljudmi."*²²⁶

Če je prvotni poskus iskanja prostovoljcev med ameriškimi in kanadskimi Jugoslovani (kot je delno uspelo med prvo svetovno vojno) klavrno propadel, pa so bili slovenski primorski narodnjaki z Rudolfom in Čokom na čelu uspešnejši pri iskanju ljudi med ujetniki zaveznikov, še posebno v Afriki. Med temi je bilo namreč precej Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine, ki so bili prisiljeno mobilizirani v italijansko vojsko, ki je doživela polom v Afriki. Bili so tudi najbolj motivirani in, kot se je izkazalo, najbolj primerni, da bi šli osvobajati domovino.

V dogovoru z vlado in Britanci sta Čok in Rudolf obiskala taborišča za ujetnike v Egiptu, kjer sta zbrala nekaj stotin mladih prostovoljcev. Prve so vključili v specialno enoto Kraljevi gardni bataljon, ki je 20. julija 1941 prisegel kralju Petru II. in ki naj bi potem po načrtih postal cela divizija, kar pa se ni uresničilo. Od takrat naprej je zbiranje opravljal Rudolf, ki je v naslednjih mesecih prepotoval veliko afriških taborišč (v Palestini, Egiptu, Abesiniji, Eritreji itd.),²²⁷ medtem ko je Čok nadaljeval s posredovanji pri angleških in ameriških oblasteh. Kot član vodilnih primorskih narodnjakov se je Miran Rybář avgusta 1941 podal iskat slovenske ujetnike v Aleksandrijo, nato v Sudan, Kenijo²²⁸ in oktobra 1941 celo v Indijo,²²⁹ vendar brez večjih uspehov, saj jih je nabral le 28. Kasneje se je leta 1942 odpravil v Afriko, kjer tudi ni imel večjih uspehov.²³⁰ Vsekakor ni še znano skupno število slovenskih primorskih fantov, ki so jih Rudolf, Čok in somišljeniki uspeli premestiti iz

²²⁶ AS-II, Cankar, 6-I-9, Cankar Kreku, 23. 8. 1942; 6-II-9, 23. 8. 1943; 25. 9. 1943.

²²⁷ Npr.: PAIR, o. 4, JOI Iliću, Jeruzalem 3. 6. 1941.

²²⁸ Npr.: PAIR, o. 4, Rybář Iliću, Kairo 12. in 21. 8. 1941.

²²⁹ Podrobneje: PRO HS 5/912, 23. 10. 1941, 6., 8., 13., 14., 17., 20. in 26. 11. 1941, 24. 12. 1941; HS 5/913, 1., 9., 14. in 22. 1. 1942; AS-III, Kraljeva emigrantska vlada, str. 129-134.

²³⁰ PAIR, o. 8, poročilo Rudolfa Marušiču, Srednji vzhod, 21. 5. 1944.

britanskega ujetništva, gotovo pa je, da moramo računati na več sto Slovencev, če ne celo kaj več.

Skratka, formiranju jugoslovanske vojske v emigraciji je na začetku marsikdo v vladi dal velik pomen, toda nihče ni resno delal na tem, razen slovenskih primorskih narodnjakov. Seveda so ti imeli tudi največ interesov pri tem, saj bi to lahko pripomoglo k priključitvi Primorske k Jugoslaviji. Pomembno je tudi poudariti zavzetost, ki so jo slovenski primorski narodnjaki že zelo zgodaj namenili zbiranju prostovoljcev.

S pričetkom četništva sta se zmanjšala prvotna vloga in pomen jugoslovanske vojske v emigraciji. Zbiranje se je kljub temu nadaljevalo, saj se slovenski primorski narodnjaki niso odrekli ideji, da bi z vojsko v emigraciji pripomogli k povojni razmejitvi, postajalo pa je tudi vedno bolj aktualna potreba, da bi te nekdanje ujetnike uporabili Britanci, ker so v okviru načrtovanj delovanja SOE rabili primerne ljudi, ki bi jih izvežbali in potem poslali z vojaškimi misijami v Jugoslavijo. Prvi kandidati, ki so jih Britanci dobili (še posebno med jugoslovanskimi emigranti iz Kanade), niso namreč izpolnili pričakovanj, zato so postajali primorski Slovenci toliko bolj primerni. Tu pa sta prišla najbolj do izraza ravno Rudolf in Čok, čeprav kaže, da so bila med njima tudi določena nesoglasja glede sodelovanja s SOE.

Ko so Angleži marca 1942 nameravali v okviru SOE vtihotapiti svoje obveščevalce v Slovenijo, je dva kandidata Stanislava Simčiča in Alojza Černigoja izbral ravno Rudolf,²³¹ ki je nato tako zapisal svoje poglede na sodelovanje z zavezniki: *"Odbor (Jugoslovanski odbor iz Italije, op. G. B.) se je zavedal v polni meri zavezniške pomoči, ki bo potrebna za naše osvobojenje. Zato je vse svoje razpoložljive moči stavil zaveznikom na razpolago. Pripravili smo nekaj ekip slovenskih vojakov-Primorcev, jih v posebnih tečajih izvežbali za specialno službo in zopet moram povedati, da je zasluga Odbora in neomejena požrtvovalnost slovenskih fantov v mesecu marcu 1943 rodila prve sadove potrpežljivega dela in postavila zvezke z N.O.V. v Sloveniji."*²³² Bilo nam je že znano, da je 18. marca 1943 prišlo do prvega spusta britanske misije k NOV Slovenije. Skupino so sestavljali trije primorski Slovenci, ki so prej bili

²³¹BIBER: *Utrinki iz arhiva SOE*, str. 150, 151.

²³²PAIR, o. 8, 21. 5. 1944.

vojaki italijanske vojske in so jih Britanci ujeli in s pomočjo Rudolfa izurili. Istočasno pa se je z istim letalom spustila skupina treh drugih padalcev k slovenskim četnikom majorja Karla Novaka, ki so mu, po podatkih italijanske varnostne službe, prinesli radiooddajnik.²³³

Jugoslovanski odbor iz Italije

Čok in ostali slovenski primorski narodnjaki so bili člani Jugoslovanskega odbora iz Italije, o katerem premalo vemo in katerega delovanje je bilo do pred kratkim prikazano preveč ohlapno. V literaturi se večinoma o tem odboru in o njegovih stikih s prekomorskimi brigadami kaže neka negativna naravnost, ki sicer temelji na poenostavljenih sodbah, češ da je bil ta, s Čokom in Rudolfom na čelu, le promonarhičen, promihailovičevski ter da je bila njegova dejavnost nasploh škodljiva, ker si je želel ponovne vzpostavitve predvojne Jugoslavije z izkoriščanjem vojske iz emigracije in da je pozneje hvalil NOB le zaradi oportunitizma itd.²³⁴

Kot se je Zveza emigrantskih društev, se je tudi Jugoslovanski odbor iz Italije proglašal za edinega predstavnika jugoslovanske manjšine iz Julijske krajine, kar pa ni ustrezalo mnogim Slovencem v emigraciji, ki si niso mogli pojasniti, od kot je ta črpal pristojnosti za svojo legitimacijo. Mnogi so domnevali, da je odbor nastal, z namenom da bi samemu Čoku zagotavljal uradni naziv in mu dajal moč, ki mu jo le tak položaj lahko ponudi.

V resnici je Jugoslovanski odbor iz Italije nastal na iniciativo predstavnikov nekdanjih političnih organizacij Slovencev in Hrvatov iz Italije, ki so se na začetku leta 1940 zmenili z Zvezo emigrantov, da ustanovijo vzporedni komite, ki bi, v primeru da bi se vojna razširila na Jugoslavijo, predstavljal interese primorskih in istrskih Slovencev ter Hrvatov v inozemstvu. Odbor je sestavljalo 24 članov, ki so bili razdeljeni na dve skupini: 12 znanih osebnosti

²³³Podrobneje npr. BIBER: *Utrinki iz arhiva SOE*, str. 151, 152; CUZZI: *L'occupazione italiana*, str. 118; DOBRILA: *Prvi stik*, str. 185-209.

²³⁴Npr.: BABIČ, LUŠTEK: *Tankisti prekomorci*, str. 16-21; KLUN: *Prekomorci v NOB*, str. 12, 640, 900; isti: *Domovina*, str. 79-81; *Prekomorci*, str. 361, 362; VILHAR: *K zapiskom o Z.*

je bilo iz Julijske krajine, drugih 12 pa je bilo emigrantov. Domenjeno je bilo tudi, da bi v primeru onemogočenega delovanja ene izmed skupin, druga polnopravno nadaljevala z delovanjem. Rudolfov sin Saša piše, da je odbor nastal že v ilegali v Beogradu in sicer v času pred okupacijo Jugoslavije. V času njegove internacije v Arandjelovacu so Čoka izvolili za predsednika, Rudolfa pa za tajnika.²³⁵ Verjetno ne bomo nikoli zvedeli točnega datuma ustanovitve tega odbora, jasno pa je, da je do tega prišlo, ker so očitno pričakovali najhujše, in sicer okupacijo.

Zaradi aretacij v Julijski krajini, ki jih je izvedla italijanska policija poleti 1940, (ki so 2.-14. decembra 1941 privedle do drugega tržaškega procesa), je odbor izgubil člane, ki so bili tedaj v Julijski krajini. Preostali člani so tako prevzeli iniciativo in 8. februarja 1941 izbrali Čoka za predsednika odbora ter ga pooblastili, da vodi politično akcijo za priključitev Primorske in Istre k Jugoslaviji. Namen odbora je bil prevzeti funkcijo Jugoslovanskega odbora, ki je podobno deloval v času prve svetovne vojne v emigraciji, da bi združil Slovence, Srbe in Hrvate v eno samo jugoslovansko državo. Jugoslovanski odbor iz Italije si je na predvečer okupacije zastavil cilj, da bi tak program izvršil do konca, skupno s Slovenci in Hrvati iz Julijske krajine.

Omenjeno pooblastilo je bilo za nekatere podpisnike sporno, Albert Rejec pa je kljub vsemu zatrjeval, da je imelo polno veljavo.²³⁶ Čok je tako imel stalno s sabo pooblastilo s podpisi vodilnih emigrantov, na podlagi katerega je deloval brez odstopanj z iskanjem marsikaterih podpore, tako da je Furlan celo menil, da je bilo njegovo delovanje še preveč "*forsirano*".²³⁷

Do pred kratkim je večinoma veljalo mnenje, da je Jugoslovanski odbor iz Italije začel aktivno delovati šele v drugi polovici leta 1941. V nekem dokumentu iz Rudolfove zapuščine pa beremo, da je Čok izrekel pozdrave kralju Petru in njegovemu nacionalnemu proglasu po puču 27. marca v imenu Jugoslovancev iz Italije in tudi Koroške, in sicer že naslednjega dne, 28. marca

Jelinčiču; VILHAR, KLUN: *Narodno-osvobodilni boj*, str. 118-144; ista.: *Primorci in Istrani*, str. 245-253.

²³⁵ RUDOLF: *Xolotl*, str. 55, 56; prim. tudi: *Prof. I. Rudolf*, str. 28.

²³⁶ *Domovina, kje si?*, str. 54, 262-268; KALC: *L'emigrazione slovena e croata*, str. 46, 47.

²³⁷ AS-III, Furlan, XVII-2, str. 9491, zaslišanje Furlana, 3. 7. 1947.

1941 iz Instambula.²³⁸ Nekateri drugi dokumenti iz omenjene zapuščine dodatno dokazujejo, da je odbor deloval že zelo zgodaj, saj je več dopisov pošiljal od začetka aprila 1941 dalje.

Iz dolgega in izčrpnega poročila Rudolfa Dragu Marušiču maja 1944. leta izvemo, da je še pred vojno v Beogradu eksekutiva odbora dala Čoku in Rudolfu takšna navodila: "*Dr. Čok naj bi opravljal politično delo v vseh oblikah, ki mu bodo na razpolago, jaz pa naj bi se v prvi vrsti posvetil nabiranju prostovoljcev, Slovencev in Hrvatov med italijanskimi ujetniki, ki so bili v rokah zaveznikov. Že v Beogradu sem vzdrževal tesne stike z angleškimi prijatelji, ki so v začetku decembra 1940 posredovali pri generalu Wavellu, da bi dovolil našemu Odboru regrutacijo prostovoljcev med svojimi ujetniki. V načelu smo takrat prijeli zadovoljiv odgovor.*" Ob Simovičevem puču 27. marca sta Čok in Rudolf, ko sta bila že v emigraciji, zaprosila eksekutivo za nova navodila. Ta se je 30. marca sestala v Beogradu in sporočila preko Bertija (Alberta Rejca, op. G. B.), naj ostaneta na mestu in nadaljujeta z izvršitvijo navodil.²³⁹

Jugoslovanski odbor iz Italije je za dosego končnega cilja, se pravi priključitve Julijske krajine k Jugoslaviji, že od vsega začetka deloval na treh področjih, in sicer I) političnem, II) propagandnem in III) vojaškem.

I) Politično si je prizadeval, da bi postalo vprašanje cele Julijske krajine splošen problem Jugoslavije oziroma, da bi begunska vlada brez slehernega obotavljanja sprejela v svoj program deklaracijo, ki bi osvoboditev vseh Jugoslovanov izpod Italije priznala za enega izmed njenih vojnih ciljev in odbor potrdila kot legitimnega in legalnega predstavnika Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine. Odbor je hotel delovati v skladu z zunanjo politiko begunske vlade, zato si je želel, da bi ga vlada priznala,²⁴⁰ čeprav, kot bomo videli kasneje, vladi ni bil na začetku omogočen nadzor pri zbiranju prostovoljcev, ki ga je odbor že nameraval opravljati v dogovoru z Britanci.

²³⁸ PAIR, o. 4, 28. 3. 1941.

²³⁹ PAIR, o. 8, 21. 5. 1944.

²⁴⁰ Npr.: PAIR, o. 4, JOI Simoviću Jeruzalem 10. 5. 1941; 14. 5. 1941.

JUGOSLOVENSKI ODBOR IZ ITALIJE
COMMITTEE OF THE JUGOSLAVS OF ITALY
COMITÉ YOUGOSLAVE D'ITALIE

Br.22/41

Jerusalim, dne 22 maja 1941 g.

Gospodine Ministre,

Čast nam je izvestiti Vas, gospodine Ministre, da smo sa prijateljske engleske strane doznali da je Vrhovna komanda engleskih trupa, se, Bliski istok u Kairu principiijelno dovolila da se italijanski zarobljenici jugoslovenske narodnosti prikupljaju kao dobrovoljci za jugoslovensko vojsku.

Na temelju toga, pre no što bi pristupili radu oko organizacije, mi Vas, gospodine Ministre, molimo da izvolite preduzeti potrebno kako bi Kraljevska Vlada u pogledu tih dobrovoljaca zaključila sledeće:

1. Da se donese posebna uredba Ministarskog saveta, na temelju koje svaki jugoslovenski dobrovoljac automatski dobija jugoslovensko podanstvo;
2. Da se proširi važenje zakona i uredaba u prilog dobrovoljcima iz prvog svetskog rata i na ove sadašnje dobrovoljce.

U uverenju, gospodine Ministre, da će Ministarski savet usvojiti ove naše sugestije u interesu stvari, molimo da izvolite primiti i ovom prilikom uverenje o našem dubokom poštovanju.

Pretsednik:

L. Ivan M. Co

Gen. sekretar:

[Signature]

*upravnici uprave
 od Marka [illegible] [illegible]
 Gen. sekretar*

Gospodinu

g-nu Bogoljubu I l i ć u

Armijском generalu,

Ministru vojske i mornarice,

Jerusalim

Pismo Jugoslovanskega odbora iz Italije, delujočega v Jeruzalemu, z dne 22. maja 1941, naslovljeno na ministra Vojske in mornarice Jugoslavije. (PAIR, ovoj 4)

Poglejmo, kako je vladi razlagal svoje načrte: *"Naš zadatak ovde mi sebi predstavljamo tako da zasiguramo politički rezultat svoga rada t.j. da posle pobedonosnog rata pripadnu Jugoslaviji sve one jugoslovenske zemlje koje su nam posle prvog svetskog rata otele Italija i Austrija /Trst, Istra, Gorica, Koruška/. U tu svrhu nameravamo razviti potrebnu propagandu u celom inostranstvu, a pored toga želja nam je okupiti pod jugoslovenskom zastavom sve one Jugoslovene koji nisu jugoslovenski građani i koji žele u tom otsudnom momentu borbe Jugoslovena na život i smrt doprineti svojom borbom i žrtvama konačnoj pobedi. Mi smo u tu svrhu već stupili u vezu sa pretsatvnicama Velike Britanije i opravdano se nadamo uspehu."*²⁴¹ Oglejmo si tudi sklepe, sprejete na seji 7. junija 1941 v Jeruzalemu, pod katerimi so se lastnoročno podpisali Ivan Marija Čok, Ivan Rudolf, Miran Rybář, Josip Mohorovičić in Dragovan Šepić: *"1) Razširitev zahodnih meja Jugoslavije napram Italiji zahteva neobhodno pomoč in podporo celotne jugoslovanske vlade. 1.../ 2) Posebni stiki, posvetovanja in sodelovanja s slovenskimi in hrvaškimi člani vlade so potrebni tudi zato, ker naša stvar še specifično zadeva Slovence in Hrvate; 3) Zavedajoč se, da je akcija Jugoslovanskega Odbora iz Italije narodna, koristna in v teh časih potrebna, pričakuje Jugoslovanski odbor iz Italije, da bo jugoslovanska vlada priznala ta odbor kot zastopnika narodnih teženj in interesov Slovencev in Hrvatov v Istri, Trstu in na Goriškem in da se bo z njim posvetovala v vseh vprašanjih, ki se nanašajo na Istro, Trst in Goriško."*²⁴²

V iskanju podpore je med vojno Čok večkrat spomnil visoke britanske funkcionarje in častnike, da so primorski Slovenci kot nagrado za koristno sodelovanje z britanskimi tajnimi službami zahtevali edinole ozemeljske obljube. Britanci so bili sicer prepričani v Čokovo lojalnost in pretekle zasluge, niso pa nikoli dajali nikakršnih obljub, tudi zaradi dejstva, ker ni bil član begunske vlade, saj so se izogibali priznanju individualnih skupin. Ali si je tudi zaradi tega Čok tako možno prizadeval vstopiti v vlado, kar so mu nekateri očitali, da je iskal osebne koristi?

²⁴¹PAIR, o. 4, JOI Simoviću, 5. 4. 1941; pismo objavljeno: BOBAN: *Hrvatska u diplomatskim izveštajima*, knj. 2, str. 20-22; prim. o. 4, Čok Gavriloviću v Moskvo, Ankara, 15. 4. 1941.

²⁴²PAIR, o. 8, 7. 6. 1941; tudi v srbo-hrvaščini AS-III, Kraljeva emigrantska vlada, str. 143.

Kaže, da Čokovo iskanje podpore za primorsko vprašanje ni poznalo ideoloških pregrad. Poleg stalnega nagovarjanja zahodnih zaveznikov se je namreč obračal tudi proti "rdečemu" vzhodu. Če je slovenska "klerikalna" stran upala edinole v zahodne zaveznike, ker je (naivno) pričakovala, da bodo zasedli Slovenijo in preprečili komunistični režim, se je nasplošno med liberalci (kot na primer pri Borisu Furlanu, Vladimir Rybářju in nekaterih bivši predstavniki SLS, kot je bil na primer Izidorja Cankar, ki so gledali širše na zadeve),²⁴³ začenjala kazati kot boljša varianta pomoč Sovjetske zveze. V tej smeri nam dr. Jože Pirjevec razkriva, kako je Čok upal v pomoč Rusije, čeprav je veljalo splošno mnenje, da je bil "anglofil": februarja 1943 je predlagal sovjetskemu veleposlaništvu v Washingtonu, da bi sovjetske oblasti sprejele v Rdečo armado nekatere Slovence, maja pa je pisal direktno Stalinu s prošnjo, naj poda javno izjavo v korist slovenskim mejam na zahodu. Kljub temu, da ni dobil odgovora, je novembra 1943 pisal priznanemu primorskemu komunističnemu voditelju Ivanu Regentu v Moskvo in mu razlagal, da je videl edino rešitev v podpori Rusije, poleg tega pa mu je še ponujal korespondenco in medsebojno sodelovanje.²⁴⁴

Britanci so vsekakor že 17. januarja 1942 prestregli neko pismo, ki je bilo naslovljeno na Čoka v Kairo. Neznani pisec, ki ni bil informiran o Čokovi izselitvi iz Kaira, ga je želel informirati, da so bile med Slovenci, in to ne le samo pri tistih s socialističnimi idejami, velike simpatije do Moskve. Dobro organizirana boljševiška propaganda naj bi zato imela veliko uspeha med ljudmi, to dejstvo pa bi morali jemati resno v poštev.²⁴⁵ Iz nekega Čokovega pisma diplomatu Milanu Gavriloviću aprila 1941 v sovjetsko prestolnico pa vidimo, da si je že tedaj želel in morda tudi imel veze z Sovjetsko zvezo preko poslaništva v Sofiji, hkrati pa se je zavedal, da je zadeva delikatna, saj je z Britanci vsekakor hotel ohraniti dobre odnose.²⁴⁶ Želel je tudi odpotovati v

²⁴³Npr. AS-III, Furlan, XVI-1, str. 8728, Furlan Regentu, 24. 7. 1942; AS-II, Cankar, 6-II-9, Cankar Kreku, 3. 1. 1944; 6-II-20, Rybář Cankarju 23. 2. 1944; CANKAR: *Londonski dnevnik*, str. 12, 26, 38, 39 itd.

²⁴⁴PIRJEVEC: *Trst v slovenski politični misli*, str. 75, 76.

²⁴⁵PRO HS 5/913, 17. 1. 1942.

²⁴⁶PAIR, o. 4, pismo Čoka Gavriloviću v Moskvo, Ankara 15. 4. 1941.

Sovjetsko zvezo, kjer bi nadaljeval s svojo propagando za Primorsko,²⁴⁷ ne poznamo pa natančnega vzroka, zakaj mu to ni uspelo.

Tudi Boris Furlan je razlagal, kako je imel Čok v ZDA neko predavanje, na katerem je kot običajno govoril o priključitvi Trsta k Jugoslaviji in pri tem tudi poudarjal vlogo Sovjetske zveze.²⁴⁸ Dodajmo pa še nasprotno mnenje Branka Vrčona med povojnim zaslišanjem pred UDBO, in sicer, kako naj bi ob začetku vojne Čok ne računal na Ruse v borbi za priključitev Primorske k Jugoslaviji.²⁴⁹ Na nekem drugem mestu v udbovskih zaporih pa je Vrčon med tem zapisal nekaj zanimivih podatkov, ki bi lahko služili nadaljnjemu raziskovanju predvojnih odnosov med Čokom in predstavniki Sovjetske zveze: "*Dr. Čok je imel že pred vojno dobre zveze z Rusi. V Beogradu je navezal stike s sovjetskim poslanikom Plotnikovom. Ob priliki razstave jugoslovanske knjige v Bolgariji je obiskal tamkajšnjega sovj. poslanika, menda Lavrentijeva in preko njega je baje dobil tudi zvezo s poslanikom v Ankari - Vinogradovljem.*"²⁵⁰

Nenazadnje so na začetku pogajanj o načinu sodelovanja med SOE in jugoslovansko begunsko vlado nekateri upali, da bi pritegnili k (so)delovanju tudi Sovjete. Član jugoslovanske vlade in sodelavec SOE "Brother" je celo septembra 1941 odpotoval v Moskvo, kjer naj bi pomagal koordinirati delo, čeprav mu je to SOE kaj kmalu skušala, sicer brezuspešno, preprečiti.²⁵¹ Deloma je nato med vojno res potekalo neko sodelovanje med britanskimi in sovjetskimi tajnimi službami, tudi na območju Jugoslavije.

II) Propagandno delovanje je bilo seveda tesno povezano s političnimi cilji. Člani Jugoslovanskega odbora iz Italije so že spomladi 1941 iz Bližnjega vzhoda začeli z živahno propagando za Julijsko krajino. Osnova za propagando

²⁴⁷BOBAN: *Hrvatska u diplomatskim izveštajima*, knj. 2, str. 20.

²⁴⁸AS-III, Furlan, XVII-2, str. 9491, zaslišanje Furlana 3. 7. 1947.

²⁴⁹AS-III, Furlan, XVII-3, zaslišanja prič, zapisnik zaslišanja Branka Vrčona 21. 7. 1947.

²⁵⁰AS-III, Vrčon, str. 277, zapiski Branka Vrčona v zaporih OZNE/UDBE. Vrčon je bil po vojni zaprt, obsojen na "božičnem procesu" na smrt, marca 1946 pomiloščen na 20 let strogega zapora, 1953 pa pogojno izpuščen, npr. PSBL, sn. 17, str. 276. Zahvaljujem se Andreju Vrčonu, ki mi je prijazno posredoval kopijo dokumenta.

²⁵¹PRO HS 5/904, memorandum: *S.O.E. relationship and work with Jugoslavs from 26th april 1941 till 1st march 1942 with summary of past and present operations and suggestions for future work*, avtor D/H20-John Bennet, marec 1941, str. 5-8, 12, 14.

delo, kot je razlagal Furlan, jim je bila znana Čermeljeva knjiga *Life-and-Death Struggle of a national minority*. Njihova propaganda je imela namen objavljati članke v časopisju, brošure in knjige v podkrepitev ozemeljskih zahtev,²⁵² kot tudi predvajati govore in sporočila po radiu. O tem delovanju je na povojnem zaslišanju pri UDBI Furlan tako odgovoril na naslednje vprašanje "Ali je bila propaganda za Primorsko kot delu komiteta (mišljen Jugoslovanski odbor iz Italije, op. G. B.) specialno poudarjena propaganda za priključitev Trsta po končani vojni?": "To je samo po sebi razumljivo in mislim, da se ni posebej poudarjalo. Kolikor jaz vem, se ni niti poudarjalo, kaj je pogoj priključitve ali naslonitev na zapad ali na vzhod. Po vsem lahko sklepam, da so Angleži vedeli za to akcijo in tudi z njo soglašali, ker bi jo drugače prepovedali."²⁵³

V Kairu je odbor začel izdajati glasilo *Bazovica*, ki ga je urejal prof. Ivan Rudolf. Izhajala je od 30. septembra 1941 do 19. novembra 1944, ko je izšla zadnja 135. številka. Britanci so list večkrat cenzurirali, imela je tudi občasne težave z jugoslovansko begunsko vlado. Časopis je nosil zgovoren naslov, ki je spominjal na bazoviške žrtve iz leta 1930, in je nekajkrat objavil zemljevide celotnega slovenskega etničnega ozemlja, ki naj bi kmalu postalo del Jugoslavije, in s tem dajal jasen vpogled v svoje cilje. Ko so postajali protifašistični Italijani z grofom Sforzo na čelu vedno bolj aktivni pri propagandi med zahodnimi zavezniki, in to z namenom, da bi po vojni ohraniti rapalsko mejo, se je na slovenski strani pričela protipropaganda, ki jo je Rudolf že novembra 1941 odločno in spretno vodil, s tem da je na straneh *Bazovice* opozarjal na nezanesljivost italijanskih obljub, čeprav so prihajale iz protifašističnih krogov.

Rudolfov časopis je nekaj časa namigoval na simpatije do Mihailovića, vendar ne vedno na liniji z begunsko vlado. Rudolf si je prizadeval, da bi člani vlade sodelovali v *Bazovici*, kljub vabilom pa je večino tekstov napisalo ali preuredilo samo uredništvo (pribl. 85%),²⁵⁴ ki je poleg vsega tudi čakalo na navodila, kako naj bi po Sloveniji z letali trosili propagandne letake.²⁵⁵

²⁵²Čok je objavil nekaj odmevnih člankov in brošur, ki jih bomo srečali pozneje. Seznam npr. ZWITTER: *Bibliografija o problemu JK in Trsta*, str. 268-270.

²⁵³AS-III, Furlan, XVII-1, str. 9388, zaslišanje Furlana 12. 6. 1947; str. 9394, 9395, zaslišanje 13. 6. 1947.

²⁵⁴*Bazovica*, 8. 11. 1943: *Prispevki gradiva za "Bazovico"*.

²⁵⁵AS-II, Cankar, 6-I-4, Krek Cankarju, London 24. 1. 1942; *Pismo g. Ivana Rudolfa iz Kaira*.

Bazovico so slovenski vojaki na Bližnjem vzhodu zelo radi prebirali, kar je potrjeno v njihovih pričevanjih,²⁵⁶ saj je imela tudi pomemben vzgojni pomen za te primorske fante, ker jim je bila vsaka tiskana beseda še kako dobrodošla po letih prisilne kulturne suše. Iz pričevanj je še razvidno, da so pogostoma posegali po zvezkih revije *Štorska knjižica*, ki jo je prav tako urejal Rudolf, in sicer med letoma 1942-1945, ko je izšlo skupno 23 števk.

Skoraj istočasno se je Rudolf začel oglaševati preko valov britanske radijske postaje za Srednji vzhod, ki je oddajala iz Jeruzalema. Tudi Čok se je med vojno stalno javljal preko raznih angleških radijskih postaj, kar so mu njegovi politični nasprotniki večkrat zamerili, ker se vsebina njegovih govorov ni ujemala z njihovimi pričakovanji. Britanci so se tega dobro zavedali, vendar kaže, da jih ni pretirano motilo.²⁵⁷ Franc Gabrovšek je zato na primer v pismu patru Kazimirju Zakrajšku zatrjeval, da so vsi delali složno, "*razen Čoka seveda, ki govori po svoje v svoj radio v angleški službi, da upamo trdno na srečen konec ...*".²⁵⁸ Vsekakor je treba povedati, da so Britanci skrbno nadzorovali bodisi eno bodisi drugo stran radijskega poročanja.

III) Pred vojno je bilo večkrat govora, kako naj bi se v primeru vojne z Italijo emigranti iz Julijske krajine vključili v borbo. Ker je bilo veliko primorskih Slovencev, ki niso bili jugoslovanski državljani in torej tudi ne vojni obvezniki, so od začetka leta 1941 emigrantske organizacije v Jugoslaviji pripravljale vojaške organizacije prostovoljcev. Kot je zapisal v zaporih OZNE/UDBE eden izmed voditeljev zbiranja prostovoljcev Branko Vrčon, je direktiva o formiranju nekega korpusa primorskih prostovoljcev prišla iz Beograda. Predsedniki emigrantskih društev iz vseh slovenskih mest so se nato sestali pri Dragu Marušiču, da bi uskladili mobilizacijo. Voditelji zbiranja so bili primorski Slovenci, in sicer poleg Marušiča in Vrčona še Ivo Sancin in Lavo Čermelj. Ob

²⁵⁶Podrobneje zelo zanimiva serija, ki jo vodi JEVNIKAR, Ivo: *Iz arhivov in predalov*, v: *Mladika*, XXXIX, 1995; XLI, 1997; XLII, 1998; XLIII, 1999; XLIV, 2000; *Z Bazovico v srcu*.

²⁵⁷Npr. PRO FO 898/158, Kuhar Ralphu Murrayu, 3. 4. 1942; R. Murray Kuharju, 4. 4. 1942; *Memorandum on the effect of the B.B.C. emmissions in Slovenia*, neadtiran, vsekakor pred 8. 9. 1943. Del Čokovih govorov v PAIR, mapa ČOK-5-Čok govori na BBC. Veliko Čokovih govorov je bilo natisnjenih v *Bazovici*, saj jih je Čok redno pošiljal Rudolfu po pošti.

²⁵⁸AS-II, Cankar, 6-I-2, Gabrovšek Zakrajšku, London, 16. 11. 1941.

napadu na Jugoslavijo 6. aprila 1941 je bila takoj ustanovljena Soška legija, ki pa ni zmogla učinkovito braniti domovine pred okupatorji.²⁵⁹ Tudi Rejec je pisal o nalogi, ki jo je imel pri organiziranju emigrantskih prostovoljcev za jugoslovansko vojsko po 27. marcu 1941, a je zaradi hitrega zloma Jugoslavije ni mogel izpeljati.²⁶⁰

Skupna organizacija emigrantov v Beogradu je Jugoslovanskemu odboru iz Italije dala nalogo zbiranja prostovoljcev v emigraciji za neko primorsko legijo. To je bilo dogovorjeno z Britanci, ki so ji tudi obljubili finansiranje te legije, vendar pod pogojem, da deluje pod njihovim nadzorstvom.²⁶¹ Poleg tega pa so z Britanci že sklenili sodelovanje za posebne naloge (najverjetneje za SOE), o katerih pa niso poročali jugoslovanski vladi in njenim vojaškim krogom, temveč le jugoslovanskemu veleposlaniku v Moskvi Milanu Gavriloviću.²⁶²

V emigraciji je torej na začetku obstajal dvojni načrt zbiranja prostovoljcev: prvo je potekalo v organizaciji slovenskih primorskih narodnjakov, ki so bili že pred vojno odločeni, da izpeljejo zbiranje pod direktnim nadzorom Britancev, s katerimi so že nekaj časa sodelovali; drugo pa je načrtovala sama jugoslovanska begunska vlada, ki je konec maja 1941 obvestila predstavnike emigracije (med temi tudi Kreka, Snoja, Čoka in Rudolfa), da je svoj sedež prenesla v London in da bi bilo treba iz italijanskih ujetnikov jugoslovanske narodnosti ustanoviti jedro bataljona prostovoljcev na Bližnjem vzhodu. Nastala naj bi tako majhna armada, ki bi delovala v bližini domovine skupno z Britanci. Njen glavni cilj pa je bila osvoboditev domovine.²⁶³ V nasprotju z begunsko vlado pa je Čokova organizacija, ki so jo sami Britanci imenovali "*Slovensko iredentistično društvo*" ("*Slovene Irredentist Society*"),²⁶⁴ ni načrtovala le osvoboditev Jugoslavije, temveč tudi osvoboditev Primorske in Istre.

²⁵⁹AS-III, Vrčon, str. 277, zapiski Branka Vrčona v zaporih OZNE/UDBE; ČERMELJ: *Soška legija*; isti: *Ob tržaškem procesu 1941*, str. 14-20.

²⁶⁰REJEC, ČERNAČ, VADNJAL: *Pričevanja*, str. 44.

²⁶¹Npr.: PAIR, o. 4, JOI vojaškemu odposlancu Kr. Jugoslavije polkovniku Milanu Prosenu, Mersin 20. 4. 1941; Čok Gavriloviću v Moskvo, Ankara 15. 4. 1941; Čok ambasadorju Kr. Jugoslavije v Ankari Iliji Šumekoviću, Ankara 18. 4. 1941.

²⁶²PAIR, o. 4, Čok Gavriloviću v Moskvo, Ankara 15. 4. 1941.

²⁶³RIUDOLF: *Xolotl*, str. 58.

²⁶⁴PRO HS 5/965, *Some Notes on Yugoslav Politics since 27th march*, 1941, 10. 6. 1941.

Treba pa je reči, da so se načrti obeh zbiranj spremenili, saj se je v naslednjih letih velika večina nekdanjih ujetnikov pridružila partizanskemu gibanju v obliki prekomorskih brigad, ki so pravtako dale svoj pomemben doprinos k osvoboditvi izpod okupatorja. V začetku januarja 1944 je sicer Čok te slovenske vojake na Bližnjem vzhodu tudi pozval, da naj se pridružijo Titu, vendar je kasneje moral to preklicati, kar bomo spoznali kasneje.

Jugoslovanski odbor iz Italije si je prizadeval, da bi ga begunska vlada in Britanci priznali in mu dali nalogo zbiranja,²⁶⁵ tako da bi dobil uradno priznanje in pomembno funkcijo v luči boja za meje. Vlada je res kmalu začela sodelovati z odborom pri zbiranju prostovoljcev in ugodila njegovim željam v zvezi s tem, da bi bili nekateri oficirji prosti službovanja v jugoslovanski vojski in tako na razpolago odboru, kot na primer rezervni poročnik Miran Rybář in navadni vojak Anton Knez.²⁶⁶ Vendar kaže, da vlada ni upoštevala njegovih akcij za povojno razmejitve.²⁶⁷ Na to je najverjetneje vplivalo Rudolfovo in Čokovo brezkompromisno poudarjanje priključitve Julijske krajine k Jugoslaviji, kar je predstavljalo le preveč obvezujoč cilj za prosrbsko vlado, ki je že mežikala Italijanom.

Čok si je zaman stalno prizadeval, da bi si kot predsednik odbora pridobil splošno priznanje predstavnika vseh Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine. Begunska vlada ga je sicer delno podpirala, sam pa je bil do nje nezaupljiv, tako da je prihajalo do številnih nizkih udarcev do Čoka in odbora, še posebno s strani predstavnikov SLS. Tudi Rudolf je tako na primer že novembra 1941 izrazil nejevoljo do slovenske radijske postaje v Londonu, ki med prenosom slovenskega koncerta iz Kaira ni bila omenila, da je bil prav Jugoslovanski odbor iz Italije njegov organizator.²⁶⁸

Odbor je torej na začetku hotel in tudi uspel sodelovati z begunsko vlado. Skladno z njeno politiko je zato šla avtomatično podpora tedaj priznanemu odporu Draže Mihailovića, ki si je s četništvom prizadeval za ponovno

²⁶⁵PAIR, o. 4, JOI Prosenu, Mersin, 20. 4. 1941.

²⁶⁶Npr.: PAIR, o. 4, JOI jugoslovankemu konzulu v Jeruzalem, Jeruzalem 24. 5. 1941; JOI Iliću, Jeruzalem 25. 5. 1941; o. 3, Ministrstvo vojske in mornarice Kraljevine Jugoslavije JOI-u, Jeruzalem 31. 5. 1941.

²⁶⁷RUDOLF: *Xolotl*, str. 79.

²⁶⁸PRO HS 5/875, SOE/650, Kairo, 14. 11. 1941; HS 7/222, str. 1990, 1991.

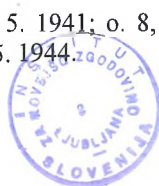
vzpostavitev monarhije po končani vojni. V tej luči je bilo Čokovo in Rudolfovo delovanje blizu slovenskim protirevolucionarnim krogom v domovini, kot je to bila Slovenska zaveza, ki je predstavljala vrhovni politični organ slovenskih protirevolucionarnih strank in skupin.²⁶⁹ Postopno uveljavljanje partizanskega gibanja pa je vedno bolj vplivalo na oddaljevanje odbora od četništva in begunske vlade, in to še posebno zaradi dejstva, da se mu je Tito začel kazati kot najprimernejši zaveznik v luči njegovega najvažnejšega cilja: priključitev Primorske in Istre k Jugoslaviji. Spremembo v naravnosti simpatij do Tita najprej zasledimo pri Čoku, nekoliko pozneje pa tudi pri Rudolfu. Zanimiva pa je tu Rudolfova razlaga, kako bi uporabili zbrane vojake: *"Povedati moram namreč, da sem sam osebno v imenu Odbora že meseca maja 1943 izjavil svečano komandantu jugoslovanskih trup, da se naš bataljon nikoli ne bo boril v vrstah Draže Mihajlovića. Povedal sem mu, da naše fante zbira-mo samo za osvoboditev Julijske Krajine in zato, da bi imeli pri mirovni konferenci v rokah adut, s katerim bi dokazali, da je ta zemlja naša. Polk. Dimitrije Putnik, takratni komandant, je to akceptiral. Podobno sem izjavil tudi Angležem, ki so moje stališče odobrili."* Rudolf je še razlagal, da ni nasprotoval vstopu v partizane, bil pa je prepričan, da bi bilo dosti bolje, če bi slovenski vojaki na Bližnjem vzhodu vstopili kot prvi bataljon narodnoosvobodilne partizanske vojske v 8. zavezniško armado, kar bi napravilo zelo dober vtis na Britance.²⁷⁰ To pa je bilo tisto področje, kjer se Čok in Rudolf nista najbolj ujemala.

Oglejmo si še, kdo so bili člani vodstva odbora v emigraciji. V glavnem sta bila najbolj aktivna Čok in Rudolf, z njima je dobro sodeloval Miran Rybář. Boris Furlan se je v odboru pojavil le na začetku, čeprav nekateri neupravičeno podaljšujejo njegovo delovanje v zvezi z odborom. Od istrskih Hrvatov moramo omeniti še Dragovana Šepića in Josipa Mohorovičića.²⁷¹ Čok in Rudolf sta izmed vseh teh tudi največ skupaj delovala in si veliko dopisovala, medtem ko z ostalimi, razen z Rybářem, nista veliko sodelovala. Leta 1944 so se odboru

²⁶⁹Podrobneje nekaj podatkov: VODUŠEK-STARIČ: *"Dosje" Mačkovšek*; npr. tudi izvlečki iz mape o Mačkovšku, AS-III, Besednjak, str. 39.

²⁷⁰PAIR, o. 8, 21. 5. 1944.

²⁷¹Npr.: PAIR, o. 4, JOI Ninčiču, Jeruzalem 22. 5. 1941; o. 8, zapisnik seje JOI, 5. in 7. 6. 1941; o. 5, 8. 5. 1941; o. 6, 17. 4. 1941; o. 8, 21. 5. 1944.

pridružili še znani primorski Slovenec Karel Ferluga in nekateri drugi primorski intelektualci.²⁷²

Sk. 20 ~

S K L E P

"Jugoslovanskega Odbora iz Italije", sprejet na seji dne
7. junija 1941 v Jeruzalemu:

"Jugoslovanski Odbor iz Italije smatra, da je vprašanje Istre, Trsta in Goriške (Julijske Krajine) splošni problem Jugoslavije. Jugoslovanski Odbor iz Italije se zaveda, da to vprašanje še prav posebno zanima Slovence in Hrvate, ker v teh krajih živi slovenski in hrvaški element. Na podlagi teh ugotovitev je Jugoslovanski Odbor iz Italije sklenil to-le:

1) Razširitev zahodnih meja Jugoslavije napram Italiji zahteva potrebno pomoč in podporo celotne jugoslovanske vlade. Bližji stik s predsedstvom vlade in zunanjim ministristvom je vse-kakor potreben zaradi mednarodnega značaja akcije za Istro, Trst in Goriško;

2) Posebni stiki, posvetovanja in sodelovanje s slovenskimi in hrvaškimi člani vlade so potrebni tudi zato, ker naša stvar še specifično zadeva Slovence in Hrvate;

3) Zavedajoč se, da je akcija Jugoslovanskega Odbora iz Italije narodna, koristna in v teh časih potrebna, pričakuje Jugoslovanski odbor iz Italije, da bo jugoslovanska vlada priznala ta odbor kot zastopnika narodnih teženj in interesov Slovencev in Hrvatov v Istri, Trstu in na Goriškem in da se bo z njim posvetovala v vseh vprašanjih, ki se nanašajo na Istro, Trst in Goriško."

V Jeruzalemu dne 8. junija 1941.

Predsednik:

St. L. H. G.

Tajnik:

[Signature]

Člani odbora:

[Signatures of committee members]

Sklepi Jugoslovanskega odbora iz Italije z dne 7. junija 1941 v Jeruzalemu. (PAIR, ovoj 8)

²⁷²RUDOLF: *Xolotl*, str. 70, 71.

Kljub dobro zastavljenemu delu, se je večina vodilnih članov kmalu začela oddaljevati. Furlan se je tako že po nekaj dneh umaknil, ker je bil prepričan, da je bilo mesto odbora na Bližnjem vzhodu nestrateško. Čok pa je ostale člane odbora prepričeval, da je bilo mesto njihovega sedeža postranska zadeva, saj se je propaganda za priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji, v katero so vlagali večino svojega truda, uspešno širila v svet.²⁷³ Res je, da bi bila verjetno London ali Washington primernejši lokaciji, od koder bi se dalo največ vplivati na zaveznike in dobiti največ koristnih informacij, vendar je Kairo kaj kmalu postal glavna referenčna točka in zbirališče za vse informacije v zvezi z Jugoslavijo. Kot vemo, sta si tudi glavna akterja odbora Čok in Rudolf razdelila delo: prvi je večinoma deloval po ZDA in v Londonu, drugi pa je ostajal v centru v Kairu. Pri tem je treba omeniti, da si je Čok jeseni 1941 zelo želel, da bi mu Rudolf sledil v London, vendar so Britanci zanj menili, da je bila njegova prisotnost v Kairu pri pripravi izjemno pomembne vojaške misije Henna veliko bolj koristna. Čok je kljub temu predlagal, da bi v Kairu Rudolfa zamenjal Rybář, vendar so Britanci ostajali na svojem in so mu mislili poslati v London nekega slovenskega oficirja Omerso, ki pa so ga nazadnje zadržali v Kairu.²⁷⁴

Pomembno sodelovanje s Special Operations Executive (SOE)

Čokova emigracija ob začetku druge svetovne vojne je bila že začasa njegovega življenja ovita v skrivnostno tančico, saj si že njegovi sodobniki niso bili na jasnem, kdaj se je ta pravzaprav začela. Iz korespondence v Rudolfovi zapuščini je razvidno, da sta bila Čok in Rudolf, z razliko od večine ostalih članov emigrantske vlade in vodilnih jugoslovanskih politikov, v trenutku agresije na Jugoslavijo aprila 1941 že približno mesec dni v inozemstvu. S pomočjo britanskih tajnih služb sta namreč 5. marca 1941 zbežala iz konfinacije v Srbiji. Od 9. marca do prve polovice aprila sta se nahajala v Carigradu, od tam

²⁷³ AS-III, Furlan, XVII-1, str. 9394, zaslišanje Furlana 13. 6. 1947; str. 9938, prepis Furlanovega pisma ob pomilostitvi, 23. 8. 1947.

²⁷⁴ PRO HS 5/875, SOE/15, v Kairo, 7. 11. 1941; SOE/650, Kairo, 14. 11. 1941; SOE/752, 15. 11. 1941; DH2/JU/872, *Dr. Ivan Chok*, o pogovoru 18. 11. 1941 D/H2-Baileya s Čokom, 20. 11. 1941; SOE/423, Kairo, 22. 11. 1941; SOE/685, Kairo, 25. 11. 1941; HS 7/222, str. 1991, 2116, 2117, 2062.

sta šla v Ankaro in 1. maja še v Jeruzalem, junija ali julija pa v Kairo. Tja se jima je 4. aprila pridružila tudi Čokova žena Marica s tremi otroki (Sava Ivan 12 let, Ljubica 17 in Marica 19).²⁷⁵

Nekateri Slovenci v emigraciji so pisali, da je Čok odšel kasneje. Krek je na primer trdil, da so Čoku in Furlanu Britanci naročili, naj odpotujeta v inozemstvo 23. marca 1941, se pravi dva dni pred podpisom pakta s silami osi.²⁷⁶ Zanimivo je še to, da je še sam Furlan pričeval, kako je bil 23. marca v Beogradu pri Čoku. Na vprašanje o interesih, ki naj bi jih Čok imel pri begu iz domovine, je Furlan UDBI tako odgovoril: "*Kolikor poznam Čoka, je to na-pravil verjetno iz svoje lastne ambicije. Jasno pa je, da kdorkoli je šel v tistem času s politično mislijo v emigracijo, je moral dobiti odobril od Angležev.*"²⁷⁷ Kljub Furlanovemu pričevanju, pa je UDBA v svojih referatih zapisala, da sta Čok in Rudolf odpotovala iz Beograda že 10. januarja 1941,²⁷⁸ kar nam daje slutiti, da še sama ni imela popolnega pregleda nad Čokovim delovanjem. Dodajmo še, da v komentarju k dnevniku Franca Gabrovška zasledimo, kako je sta Čok in Rudolf z angleškimi potnimi listi in angleškim denarjem še pred pučem odpotovala iz Beograda preko Turčije v Jeruzalem, kjer sta se srečala z vlado.²⁷⁹ Branko Vrčon je med drugim komentiral, da je v inozemstvo šel najprej Čok, šele nato je odpotoval Furlan.²⁸⁰ Čokov sin Sava in deloma eden izmed britanskih dokumentov pa nam nudita še en zanimiv podatek, in sicer, da so prvotno v primeru okupacije namenili Rejca v inozemstvo k Čoku, kar pa je odklonil, ker je bil prepričan, da je veliko bolj koristen v Jugoslaviji. Na njegovo mesto je zato bil izbran Rudolf.²⁸¹

²⁷⁵Npr. PAIR, o. 4, JOI Dušanu Simoviću, Carigrad, 5. 5. 1941; pismo objavljeno: BOBAN: *Hrvatska u diplomatskim izveštajima*, knj. 2, str. 20-22; PAIR, o. 4., JOI Milanu Gavriloviću, Ankara, 15. 4. 1941; JOI Bogoljubu Iliću, Jeruzalem, 25. 5. 1941; o. 8, poročilo Rudolfa Marušiču, Srednji vzhod, 21. 5. 1944; mapa Čok, o. 1, pismo iz Beograda, 15. 3. 1941 itd.

²⁷⁶Npr. AS-II, Cankar, 6-I-4, Krek Cankarju, Jeruzalem, 5. 5. 1941; SNOJ: *Spomini* št. 5, 22. 4. 1998.

²⁷⁷AS-III, Furlan, XVII-1, str. 9391, zapisniki zaslišanja Furlana, 12. 6. 1947; XVII-2, str. 9546, zapisnik zaslišanja, 26. 3. 1948.

²⁷⁸AS-III, Angleška OS, str. 324.

²⁷⁹ARNEŽ: *Gabrovškov dnevnik*, str. 8.

²⁸⁰AS-III, Furlan, XVII-3, zaslišanja prič, zapisnik zaslišanja Branka Vrčona 21. 7. 1947.

²⁸¹Korespondenca S. Čok-I. Jevnikar, Atlanta, 30. 1. 1998; PRO HS 7/4, History 3A, D section, *Future Activities*, avtor William Bailey.

Očitno je, da nam lahko to neskladje datumov potrjuje neko pomembnejše dejstvo, in sicer to, da sta Čok in Rudolf dobro sodelovala z Britanci, a tudi z jugoslovansko vlado, do katere pa nista bila zadolžena in torej tudi ne direktno odvisna. Niti njun zgoden beg iz Jugoslavije ni bil koordiniran z begom ostalih "*pomembnih Jugoslovanov, ki so simpatizerji zaveznikov*" ("*prominent Yugoslavs who are sympathisers with the Allied cause*"), ki ga je načrtovala SO2. Ta organizacija je namreč upoštevala možnost, da bi po izpeljanem puču 27. marca 1941 po potrebi evakuirala nekaj pomembnih oseb,²⁸² kar se je dejansko tudi zgodilo z nekaterimi vidnimi predstavniki.

Smiselno je torej vprašanje, zakaj sta bila Čok in Rudolf že skoraj mesec dni pred začetkom vojne zunaj Jugoslavije. Verjetno je na to tudi vplivalo dejstvo, da je bila njuna situacija v Jugoslaviji težavna (internacija v Arandjelovcu za Čoka, skrivanje Rudolfa v Beogradu) in v primeru zaostritve ali vojne celo nevarna. Kot pa je iz britanskih dokumentov razvidno, postaja vedno bolj jasno, da sta bila oba za SO2 izjemno zanimiva in to še bolj kot ostali emigranti, saj je bilo zanje neizmerno pomembno, da bi imela sebi čim bližje primerne ljudi, ki bi zanje delovali kot ščit pred vedno večjimi težavami Velike Britanije, ki je v uporih Nemčiji doživljala najhujše čase. Po zasedbi Jugoslavije se je nato izkazalo, da je puč pravzaprav le deloma uspel in ni rešil situacije, saj se Jugoslavija ni utegnila učinkovito upreti (pre)moči sil osi, ki so jo nemudoma zasedle. Ta je, posebno za Nemce, predstavljala dodatno strateško pridobitev za svoje pretežno gospodarske interese na Balkanu. To je seveda še dodatno zaostriло položaj Velike Britanije, ki je očitno morala pomisliti na učinkovitejše protiukrepe. Možnost za to se je pokazala v spodbudi upora v okupiranih državah, kar bi sile osi prisililo k širši razkropitvi po Evropi.

Ponavadi se pri udejanjanju lokalnih uporov pravilno poudarja vlogo in pomen SO2 oziroma SOE. Kljub njenim stalnim težavam in kontroverznostim, je zanimivo njeno mnenje o možnosti upora v Jugoslaviji na začetku avgusta 1941, ki se je v precejšnji meri skladalo z mnenji ostalih britanskih tajnih služb

²⁸²PRO HS 5/928, brzojavka S.O.2., Beograd, 10. 3. 1941 (ta dokument uporablja tudi BIBER: *Utrinki iz arhiva SOE*, str. 149); AD1/JU/910, A/D1-B. Sweet-Escott Jebbu, 15. 3. 1941; 17. 3. 1941; SC/1821/34, Jebb FO-u, 19. 3. 1941; R 2829/2751/G, FO Jebbu, 23. 3. 1941; HS 5/871, S.O.2. FO-u, 29. 3. 1941.

in vojaških sil. Polkovnik SO2 D/H2-William Bailey je namreč prejel brzojavko z navodilom, da naj trenutno ne organizirajo ali spodbujajo splošnega upora, saj bi ta verjetno propadel. Okupatorji bi ga namreč krvavo zatrli, kar bi sprožilo nezaželeno posledico, da se v prihodnosti ne bi dalo več organizirati kaj podobnega niti na ravni gverile ali sabotaže. Treba je bilo pa spodbujati formiranje majhnih band, pravzaprav neke vrste peto kolono, ki bi jo okupatorji težko zatrli. Za to pa je bilo potrebno odposlati nekoga, ki bi vzpostavil kontakte z voditelji teh band, katere bi nadzorovalo ravno vodstvo v okviru SO2 na Bližnjem vzhodu. Takega mnenja so bili tudi nekateri ostali funkcionarji SO2, še posebno D/H20-John Bennet.²⁸³ Iz drugih dokumentov je razvidno, da je med Britanci na začetku vladala precejšnja skepsa glede možnosti upora v Jugoslaviji. O neprimernosti prenačelnega upora so bili prepričani že na samem vrhu britanskih vojaških sil Chiefs of Staff (COS), dogodki pa so se naglo spreminjali in prisilili Britance in ostale zahodne zaveznike k prilagoditvi. Oktobra 1941 je London sporočil v Kairo, da je sam jugoslovanski kralj prosil Churchilla za pomoč gverilcem v domovini (tedaj so bili sicer že aktivni četniki, bilo pa je tudi nekaj drugih gibanj, seveda poleg začetkov partizanstva), kar je spodbudilo odločitev za pomoč upornikom z vsemi sredstvi.²⁸⁴

Ne glede na takšen ali drugačen način delovanja pa je bilo za Britance nujno, da imajo dobre in varne kanale, preko katerih bi lahko komunicirali s skupinami na zasedem območju. Pri tem je prišla upoštevanje SO2 oziroma SOE, za katero sta na območju Slovenije delovala predvsem Čok in Rudolf. Njuna vloga je bila toliko bolj pomembna, ker so na začetku Britanci imeli velike težave pri koordinaciji dela z jugoslovansko begunsko vlado, saj so se med njenimi člani od njihovega odhoda iz Jugoslavije "*domala nemudoma*" ("*almost immediately*") začeli spori. SOE jih je morala najprej prepričati o izjemni pomembnosti propagandnega dela, vzpostavljanja komunikacijskih kanalov z domovino in izurjenja primerne osebe, ki bi za to poskrbela. Marsikaj je britanski službi uspelo šele po 4. juniju 1941 z imenovanjem sodelavca "Monkey"-Jovana Djonovića kot odgovornega člana begunske vlade za Bližnji

²⁸³PRO HS 5/874, SO2/446, telegram, Instambul, 9. 8. 1941; HS 7/219, str. 1331, 1341, 1349.

²⁸⁴PRO HS 5/912, COS/4667, telegram v Kairo, 16. 10. 1941; prim. HS 5/874, telegram s splošnimi dorektivami za SOE, 16. 8. 1941; SO2/651, D/HY-Masterson, Kairo, 28. 9. 1941.

vzhod, vendar so se kljub temu težave nadaljevale, ker je Djoniviću vlada preklicala dovoljenje. Med člani begunske vlade pa so se med tem ustvarile tri struje, ki so ponujale različne rešitve glede sodelovanja s SOE. Nazadnje se je SOE konec septembra 1941 domenila z generalom Bogoljubom Ilićem, kar pa ni preprečilo, da so se odnosi z njim konec leta močno skrhali.²⁸⁵ Za to je bila kriva tudi nepazljivost nekaterih članov vlade, ki pri komuniciranju z domovino niso uvažali varnostnih ukrepov pri radijskem oddajanju.²⁸⁶

Medtem pa je bilo delo s Čokom in Rudolfom že nadaljevano. Krek je na primer tako komentiral prisotnost Čoka, Rudolfa in Furlana v Jeruzalemu v začetku begunstva: *"Te so Angleži "evakuirali" par mesecev pred polomom. Kot svojo garnituro za slučaj, da gre Jugoslavija z osiščem."* Bil je tudi prepričan, da so bili naslednji Čokovi premiki in ostalih pod taktirko Britancev.²⁸⁷ Že 3. avgusta 1941 je namreč glavni direktor SO2 v Kairu in zadnji predstavnik te službe v Beogradu D/HY-Tom Materson dobil sporočilo od njihovega pomembnega sodelavca D/H72-Hugha Seatona Watsona, da je ta v dolgem pogovoru s Čokom izvedel za dragocene podatke in imena, kako bi ponovno vzpostavili komunikacije z Jugoslavijo. Čok je tudi ocenjeval možnost slovenskega oddajanja po radiu za sorodno SO1 kot dragoceno pomoč. Med tem je Watson opozoril, da so jugoslovanski vladni krogi priporočali, naj bi Čoka

Tesni sodelavec Ivana Marije Čoka Ivan Rudolf v Kairu 1943, organizator prostovoljcev v Afriki. (PAIR, ovoj 1)

²⁸⁵PRO HS 5/904, memorandum: *S.O.E. relationship and work with Yugoslavs from 26th april 1941 till 1st march 1942 with summary of past and present operations and suggestions for future work*, avtor D/H20-John Bennet, marec 1941; WO 193/629, 12. 3. 1942, kronološki pregled od začetka 1942, kako se je razvijala komplicirana politična situacija v vodstvu jugoslovanske vojske.

²⁸⁶PRO HS 5/904, SOE/761, Kairo, 2. 2. 1942.

²⁸⁷AS-II, Cankar, 6-I-4, Krek Cankarju 9. 8. 1941; dodano, da je Cankar prejel 11. 3. 1942.

premestili v London, na koncu pa je še menil, da bi morali dati Čoku izjemno nujno prioriteto, ker je "*ekstremno uporaben bodisi za SO1 in SO2*".²⁸⁸ Britanci so tudi nameravali vprašati Čoka, ali bi ta lahko prišel v kontakt s "*slovenskimi patrioti*", ker so bili prepričani, da bi sam pri tem lahko veliko pripomogel s svojimi "*briljantnimi*" idejami.²⁸⁹ Čok je v resnici kaj kmalu dosegel sporazum s polkovnikom Baileyem (D/H2), da bo Rudolf ostal v Kairu na razpolago službi SOE, čeprav si je pozneje želel, da bi ga Rudolf dohitel v Londonu.²⁹⁰

Iz Jugoslavije so prihajale spodbudne vesti, da se nekaj skupin vendarle upira, kljub veliki zmedi zaradi okupacije. Slovenci so namreč z nekaterimi akcijami začeli že zelo zgodaj. O tem jim je poročala organizacija Milka Brezigarja, ki je nosila tajno ime "*Branco*" in jim je med drugim pisala, kako brata Andjelinović pripravljata načrt sabotaže, ki naj bi jo izvršili v Splitu. Za člane te organizacije, kot tudi za člane Čokove organizacije, bi bilo zato potrebno poskrbeti za pobeg s podmornico.²⁹¹ Tudi o Čokovi organizaciji v Sloveniji so pri SO2 kmalu izvedeli, da je "*izjemno aktivna*" ("*extremely active*") in da si želi stikov z zavezniki, ker so ljudje verjeli vanjo. V Kairo so poročali, da Slovenci na splošno potrebujejo denar in tudi direktiv za prihodnje delovanje (še posebno Čokova organizacija).²⁹²

V prvi polovici avgusta 1941 se je Čok preselil v London. Umaknil se je iz Kaira, ki je bil center vojaško-obveščevalnega dogajanja za Jugoslavijo, in je na tak način celotno breme zbiranja prostovoljcev prepustil Rudolfu. V angleški prestolnici je deloval na političnem področju, ostajal pa je v kontaktih z Rudolfom in s SOE, na katero se je obračal, ko so sodelavci ostajali dalj časa v zatišju, ker ni bilo najboljših pogojev komuniciranja. Od Čoka in Rudolfa je SOE tudi večkrat prejemale mnenja o politični situaciji v jugoslovanski be-gunski vladi, še posebno v zvezi s pomembnimi zadevami, kot je bila operacija

²⁸⁸PRO HS 5/874, SO2/151, 3. 8. 1941; HS 7/219, str. 1314.

²⁸⁹PRO HS 5/965, Nero-D/H4-T. J. Glanville, *Report on S.O.2. activities in North western Jugoslavia*, 27. 9. 1941, str. 41, 44; dokument uporablja tudi BIBER: *Utrinki iz arhiva SOE*, str. 148.

²⁹⁰PRO HS 5/875, SOE/15, v Kairo, 7. 11. 1941; SOE/650, Kairo, 14. 11. 1941; SOE/752, 15. 11. 1941; DH2/JU/872, *Dr. Ivan Chok*, o pogovoru 18. 11. 1941 D/H2-Baileya s Čokom, 20. 11. 1941; SOE/423, Kairo, 22. 11. 1941; SOE/685, Kairo, 25. 11. 1941.

²⁹¹PRO HS 5/874, SO2/169, Instambul, 8. 8. 1941; HS 7/219, str. 1361.

²⁹²PRO HS 5/912, 14. 8. 1941.

Henna s Stanislavom Rapotcem na čelu,²⁹³ o katerem je D/H20-John Bennett pisal, da je član Čokove organizacije.²⁹⁴ SOE je namreč jeseni 1941 nameravala priti v stik s Slovenijo ravno preko te misije, ki je med drugim morala vzpostaviti stik s "*Čokovo organizacijo*".²⁹⁵ Kot se je potem še zgodilo s drugimi podobnimi misijami,²⁹⁶ se ji taka naloga ni posrečila.

Čok si je tudi sam želel, da bi prišel v stik s sodelavci iz Jugoslavije, tako z nekim "*Blondiejem*", nato z "*Brancom*"-Milko Brezigar in Rejcem, ter še z nekaterimi drugimi, za katere je upal, da ga bodo dohiteli v Londonu. O prvem so v Kairu določili, da ostane v domovini, o drugem so sporočili, da je bil aretiran, edinole Rejca, za katerega so pravilno ugotovili, da se nahaja v Beogradu, so nameravali evakuirati iz Jugoslavije, saj so menili, da bi jim lahko posredoval informacije o gibanju na Slovenskem.²⁹⁷ V emigracijo je nato Čok vabil tudi Branka Vrčona in Lava Čermelja, in sicer še predno je zapustil Jugoslavijo, da bi skupaj delali propagando za Primorsko,²⁹⁸ vendar mu to ni uspelo.

Čok je tudi močno upal, da bi SOE prišla v stik z Vinkom Vrhuncem, ki je novembra 1941 odpotoval v Švico, da bi v imenu liberalnih krogov vzpostavil stik z jugoslovansko begunsko vlado v Londonu. S sabo naj bi imel informacije, ki so bile, kot je ocenjevala SOE, zanje zelo pomembne. Moral pa se je vrniti v Slovenijo, kjer so ga Italijani aretirali in zaprli.²⁹⁹ V Londonu so tako iz

²⁹³PRO HS 5/874, SO2/700, v Kairo za D/HY-Mastersona, 29. 9. 1941; HS 5/912, beležka D/H20-Bennet, nedatirano; HS 5/875, SOE/650, Kairo, 14. 11. 1941; SOE/752, 15. 11. 1941; HS 5/905, SOE/365, Kairo želi podrobnejše informacije, pripisano "*Cok*", 18. 6. 1942; HS 7/221, str. 1647, 1820; HS 7/222, str. 1990.

²⁹⁴PRO HS 7/219, str. 1375.

²⁹⁵PRO HS 5/874, SOE/744, DPA, Kairo, 23. 10. 1941; SO2/844, 24. 10. 1941; HS 5/875, SOE/558, Kairo, 3. 11. 1941; SOE/15, 7. 11. 1941; HS 5/896, 2/JUG/3, DSO DPA-ju, 14. 7. 1942.

²⁹⁶Npr. PRO HS 5/877, 1/Jug/1/DH80/189, D/H80 M/DH-u, 5. 8. 1942; HS 5/919, 4/Jug/3/DH80/212, DPA DSO-u, 13. 8. 1942.

²⁹⁷PAIR, m. Čok, o. 4, Čok Rudolfu, London, 30. 8. 1941; PRO HS 5/874, SO2/844, 24. 10. 1941; HS 5/875, SOE/558, Kairo, 3. 11. 1941; SOE/15, 7. 11. 1941; HS 5/896, DPA v London, 26. 11. 1941.

²⁹⁸AS-III, Furlan, XVII-3, zaslišanja prič, zapisnik zaslišanja Branka Vrčona 21. 7. 1947; prim. Vrčon, str. 277, zapiski Branka Vrčona v zaporih OZNE/UDBE.

²⁹⁹PRO HS 5/875, D/H70-E. P. Boughey J-u, 10. 12. 1941; telegram v Bern, 10. 12. 1941; DH70/HU/1682, D/H70-E. P. Boughey D/HV-J. S. A. Pearsonu, 11. 1. 1942.

Švice dobili le prva poročila o nemški raznarodovalni politiki in o streljanju talcev ter memorandum o slovenskih narodnih mejah zedinjene Slovenije.³⁰⁰ Zadeva Vrhunec je med tem nekoliko razburkala britanske kroge, saj jim informacije niso prihajale pravočasno, za kar so krivili tudi Čoka in Rudolfa.³⁰¹ Po nekaj mesecih se je vendarle izkazalo, da je Rudolf SOE-jev sodelavec, Čok pa v stikih z njo in da so obtožbe na njun račun neutemeljene.³⁰² Vsekakor še danes ni popolnoma jasno, kaj se je pravzaprav zgodilo v zadevi Vrhunec, vendar ostaja nesporno dejstvo, da je z njo Čok izgubil možnega sodelavca. Očitno se člani emigrantske vlade, ki so bili o zadevi obveščeni že na začetku decembra 1941,³⁰³ niso hoteli izpostaviti za Vrhunca in mu zato med drugim niso poskrbeli potrebnega vizuma, kar ga je prisililo k vrniti v domovino.³⁰⁴

V Londonu: britanska zadržanost in napeti odnosi z ostalimi Slovenci

Ponavadi beremo, da je Čok dospel v London oktobra 1941, iz britanskih dokumentov in posredno iz njegove korespondence z Rudolfom pa je jasno, da je prišel že 11. avgusta.³⁰⁵ V britanski prestolnici, kamor je premestil glavni sedež Jugoslovanskega odbora iz Italije, je ostal približno 9 mesecev. Tu je nadaljeval s sodelovanjem z begunsko vlado in s prizadevanji za rešitve primorskega vprašanja, in sicer s posredovanji pri britanskih voditeljih, v lokalnem tisku in na radiu BBC. Posredno je še naprej prispeval k iskanju ujetnikov po taboriščih.

Britanci so že julija pričakovali njegov prihod v London, saj je spadal v krog tistih oseb, za katere je bil Political Intelligence Departmenet britanskega Zunanjega ministrstva zelo zainteresiran, da bi jih vključil v propagandne

³⁰⁰Npr. SIRC: *Med Hitlerjem in Titom*, str. 9, op. 9; BOBAN: *Hrvatska u arhivima*, str. 320.

³⁰¹PRO HS 5/913, Kairo telegram No. 002, 15. 6. 1942; No. 003, 15. 6. 1942; No. 4012, v Kairo, 17. 6. 1942; Kairo, 19. 6. 1942; 4/JUG/3/DH80/119, DPA D/HV-J. S. A. Pearsonu, 21. 6. 1942; DH70/JU/447, D/H70-E. P. Boughey DPA-u, 11. 8. 1942.

³⁰²PRO HS 5/913, 4/JUG/3/DH80/230, DPA D/H-J. S. A. Pearsonu, 28. 8. 1942.

³⁰³KRIZMAN: *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943*, str. 250.

³⁰⁴PRO HS 5/875, R 10916/4906/92, 30. 12. 1941; R 89/55/92, Berna FO-u, 3. 1. 1942; HS 5/913, DH70/JU/447, D/H70-E. P. Boughey DPA-u, 11. 8. 1942.

³⁰⁵PRO HS 7/219, str. 1349; prim. HS 7/219, str. 1322; HS 5/874, SO2/170, D/H2-Bailey, Jeruzalem, 15. 8. 1941.

namene.³⁰⁶ Po Gabrovškem mnenju naj bi bil Čok prišel v London ravno zaradi sodelovanja v okviru radijskih govorov, ki pa so se (kot smo že omenili) razlikovali od poročanja katoliškega kroga.³⁰⁷

M

1505 1038

R. PREFETTURA
16 GENNAIO 1942 A XX
23 GEN 1942 000001

Ministero dell'Interno
DIREZIONE GENERALE DELLA PUBBLICA SICUREZZA

LA R. PREFETTURA DI TRIESTE
24 GEN 1942

Divisione A. S. R. (ex Pol. Centr.)
Int. N. 66301/1893 Allegato 1

OGGETTO: COK GIOVANNI MARIA fu Andrea e fu Crevatin
Giuseppina, nato a Trieste il 21 marzo 1886.
-antifascista-

023 45-26

Viene, fiduciarmente, riferito che il noto e pericoloso antifascista in oggetto, dopo il crollo della Jugoslavia, si è rifugiato al Cairo, dove fa l'annunziatore alla radio in lingua slovena.-

Egli rivolgebbe spesso appelli a mezzo radio ai sloveni della provincia di Lubiana, incitandoli a ribellarsi ed a sabotare tutto quanto è italiano in quella regione.

Tanto per opportuna notizia.-

D'ORDINE DEL MINISTRO

Ocena italijanske policije o Čokovem protifašističnem delovanju z dne 16. januarja 1942.
(AS-III, Besednjak, str. 1038)

Kot je sporočil Rudolfu, so ga na začetku Britanci lepo sprejeli in upal je, da bi nanje lahko ugodno vplival glede primorskega vprašanja.³⁰⁸ Že na začetku okupacije Jugoslavije, junija 1941, je zato hotel izvedeti za britansko stališče o

³⁰⁶ Npr. PRO FO 371/30291/R 6798/4906/92, 4. 7. 1941.

³⁰⁷ AS-II, Cankar, 6-I-2, Gabrovšek Zakrajšku, London, 20. 11. 1941.

³⁰⁸ PAIR, m. Čok, o. 4, Čok Rudolfu, London, 30. 8. 1941.

Julijski krajini,³⁰⁹ vendar ni dobil zadovoljivega odgovora. V Londonu je za to poskušal poizvedovati in obenem doseči zagotovila, da bodo Britanci podprli Slovence in njihove zahteve. Glede tega si je prizadeval, da bi ga sprejel britanski zunanji minister Anthony Eden, kateremu bi razložil delovanje in cilje Jugoslovanskega odbora iz Italije. To njegovo namero je begunska vlada poznala in tudi podpirala, medtem ko je bilo britansko Zunanje ministrstvo do njega zadržano.³¹⁰

V času, ko je čakal na sprejem pri ministru, je bil Čok na pogovoru z enim izmed vodilnih častnikov SOE, kjer je pokazal, da dobro pozna razmere v begunski vladi, in je izrazil nestrinjanje z njeno dotedanjo politiko. Nezadovoljen je bil zaradi političnega nesorazmerja med Slovenci v vladi, saj v njej ni bilo nobene liberalne prezence, za katero je menil, da bi jo lahko sam ustrezno predstavljal. Bil je tudi prepričan, da so stalni hrvaško-srbski spori glavni vzrok težavam vlade, ki ni bila sposobna pravilno izvrševati svojega poslanstva. Prvi minister general Simović je v njej imel odločilno premoč. Nekateri drugi srbski politiki, kot na primer zunanji minister Momčilo Ninčić, pa so stalno pritiskali s srbsko nadvlado v Jugoslaviji in z idejo Velike Srbije. Očitno je bilo tudi pomanjkanje predstavnika Črne gore, saj je dotedanji umrl v letalski nesreči, na njegovo mesto pa ni nihče nastopil. Poleg tega je Slovincem še pretila velika nevarnost s strani Italije in Nemčije, za kar je bil prepričan, da jim ni preostala druga izbira kot vztrajanje v močni jugoslovanski državi. Britance je še opozoril, naj se potrudijo izboljšati odnose z bolgarskim politikom Todoroffom, za katerega je bil prepričan, da ga bodo po vojni v domovini izbrali za zunanjega ministra. V poročilu o pogovoru je oficir D/H70-E. P. Boughey zaključil, da je Čok vseskozi izražal splošno nezadovoljstvo.³¹¹

Na britanskem Zunanjem ministrstvu so se medtem odločili, da bo Čoka sprejel le podsekretar Sir Omar Sargent in ne minister Eden, ki je ta sklep osebno poslal Čoku.³¹² V poročilu o razgovoru med Čokom in polkovnikom SOE Baileyem, ki je potekal 18. novembra, izvemo, da je bil Čok zelo razočaran, ker ga Eden ni želel sprejeti. Bailey je v svojem zapisu podčrtal, da sogovornik ni

³⁰⁹PRO HS 5/874, SO2/844, 24. 10. 1941.

³¹⁰PRO FO 371/30243/R 9122/1195/92, 8. 10. 1941; R 9182/1195/92, 15. 10. 1941.

³¹¹PRO HS 5/874, DH70/JU/406, *Tchok*, D/H70-E. P. Boughey D/HV-J. S. A. Pearsonu, 19. 10. 1941.

³¹²PRO FO 371/30243/R 9182/1195/92, 28. 10. 1941.

izkoristil argumenta, ki mu ga je pri pogajanjih z Britanci nudilo dejstvo, da je njegova organizacija delovala v korist SOE. Nadrejenim je tu Bailey še razložil, kako pomembno pomoč je Čokova primorska ilegala dejansko nudila sekciji "D" in dalje SO2 že pred vojno in kako se je tako sodelovanje nadaljevalo tudi po njej. Poudaril je tudi Čokovo odlično delo s slovenskimi radijskimi postajami. Edino, kar je Čok od Britancev zahteval, je bila njihova podpora za povojni plebiscit v Julijski krajini, česar pa ni dosegel. Bailey je tudi omenil, da je denar, ki so mu ga Britanci dajali, Čok uporabil le izključno v prid organizacije SO2 in ne v osebne interese. Zato je nazadnje predlagal, da bi Čokovim prošnjam ustregli, v kolikor bi to bilo mogoče.³¹³

Kljub takšnim mnenjem se Čok pri Britancih ni zmozel uveljaviti, ker so namreč gradili odnose z njim na podlagi njegove politične opredeljenosti in politične (ne)moči. Že junija 1941 so pač ocenjevali, da je v opoziciji, ki je kritizirala jugoslovansko begunsko vlado in njeno vodenje obrambe pred okupacijo ter njeno nadaljnje delovanje.³¹⁴ Takšnim kritikam bi se verjetno Britanci radi pridružili, vendar si očitno niso upali ali niso mogli privoščiti podpreti nekoga, ki ni bil uradni predstavnik, saj so se izogibali priznanju neformalnih skupin. Nič čudnega torej, če je Čok prosil SOE, naj Rudolfa obvesti o tem, da je potrebno poslati brzojavko prvemu ministru Dušanu Simoviću, ki naj imenuje Čoka za slovenskega uradnega predstavnika.³¹⁵

Na neupoštevanje Čoka je seveda vplivalo tudi dejstvo, da so imeli Britanci kot uradne sogovornike med Slovenci ravno tiste politike, ki so mu bili najbolj nasprotni. V prvi vrsti je bil to prvak Slovenske ljudske stranke Miha Krek, ki je bil zanje sploh veliko let glavna referenčna točka. Dolgo časa je imel "privilegij" uradno predstavljati Slovence pri Britancih. Pred njimi je imel Krek na začetku velik ugled in nenazadnje tudi pomembno nalogo obveščanja o nasilni politiki nemških okupatorjev. Prejemal je poročila iz domovine, ki so potem bolj ali manj krožila med ostalimi Slovenci blizu begunske vlade. Kreka

³¹³PRO HS 5/875, DH2/JU/872, memorandum: *Dr. Ivan Chok*, D/H2-Bailey, 20. 11. 1941; DH2/JU/918, D/H2-Bailey A/D.3-u, 24. 11. 1941; HS 7/222, str. 2116, 2117.

³¹⁴PRO HS 5/965, *Some notes on Yugoslav politics since 27th march 1941*, 10. 6. 1941, str. 3.

³¹⁵PRO HS 5/874, SO2/844, 24. 10. 1941.

so Britanci nasploh ocenjevali kot najbolj poštenega izmed vseh ministrov jugoslovanske vlade.³¹⁶

Poslanik pri begunski vladi George Rendel je bil najbolj naklonjen Kreku³¹⁷ in je po nasvetu H. Seatona-Watsona sprejel Čoka 4. februarja 1942. Na tem pogovoru mu je Čok obrazložil celotno situacijo Julijske krajine, in povedal, da deloma razume politiko vlade Velike Britanije, ki ni hotela dati nobenih ozemeljskih obljub Jugoslaviji, prav zato pa je še opozoril naj ne bi prišlo do nobenih obljub Italiji, tako da se ne bi ponovila katastrofa iz leta 1915. Rendel je Čoka pomiril z razlago, da če ne bo dala Velika Britanija nikakršnih obljub svojim prijateljem, bo še manj obljubljala svojih sovražnikom. Na koncu poročila je Rendel dodal svoje mnenje o Čoku in sicer, da je jasno, kako si želi premostitve političnih ovir v vladi, pri čemer je tudi veliko manj "balkanski" od ostalih jugoslovanskih politikov in upa v močno enotnost. Poleg tega je Rendel še zapisal, da sta se pogovarjala v italijanščini, ker Čok ne govori angleško, zato pa dobro obvlada francosko in nemško.³¹⁸

O slabih odnosih med SLS in Čokom so si bili Britanci že takoj na jasnem. Za Britance zelo zanesljiv major Alexander Glen³¹⁹ je na podlagi osebnih pogovorov z različnimi jugoslovanskimi voditelji in politiki prišel do spoznanja, da je bila med Slovenci SLS najvažnejša stranka, vendar je obstajala tudi manjša, a zelo pomembna skupina v Sloveniji, ki jo je vodil Čok. Ta je že pokazala pogum in odločnost, bila je dovzetna za pro-britansko politiko in nasprotna nemškemu približevanju ter je bila pomembna zaradi iniciative v načrtovanju in izvrstitvi sabotaž. Glen je Čoka ocenil kot sposobnega voditelja, njegova skupina pa je imela v Sloveniji zelo malo privržencev, kar je dejansko pomenilo premalo politične teže in moči. Še posebno nasproten Čoku je bil predstavnik SLS Alojzij Kuhar, ki je primorskega politika obtoževal, da hoče

³¹⁶SUSSI: *Slovenija in VB*, str. 27, 28, 54-68, 79-82, 131, 146-148. O informacijah, ki so potem krožile med ostalimi slovenskimi emigranti, npr. AS-II, Cankar, 7-I-1, Razni memorandumi, poročila o okupirani Sloveniji; AS-III, Furlan, XIII-4 in 5, str. 6781-7144, poročila iz domovine 1942; XIV-1, str. 7145-7387, 1943; XIV-2. str. 7388-7488, 1944.

³¹⁷SUSSI: *Slovenija in VB*, str. 28, 131.

³¹⁸PRO FO 371/33446 R 918/35/92.

³¹⁹PRO ADM 223/481, Most secret, Colonel I.S.R.B. admiralu J. H. Godfreyu, 15. 8. 1941. Glen se je zelo dobro izkazal, najprej pri pomoči SO2-u aprila 1940 v Beogradu, nato kot njen član.

priti z izkoriščanjem patriotizma v begunsko vlado in da torej želi izrabiti pomoč, ki jo je njegova organizacija nudila Britancem, kot zagotovilo za to, da bi ti po vojni vrnil Jugoslaviji Gorico in ostalo ozemlje. Glen je še uvidel, da je SLS, z razliko od Čoka, dajala prednost drugim zadevam. "Klerikalce" je še označil, da so ljubosumni na svoje politične pozicije in niso bili pripravljeni na tveganje, ki jim bi ga prinesla podpora Čoku, do katerega so bili itak nezaupljivi.³²⁰

Slabi odnosi med Čokom in predstavniki SLS so se v resnici nadaljevali v času emigracije in se še okrepili. Tako že vodilni slovenski emigranti, še posebno tisti iz liberalne strani, med katerimi je bil seveda tudi Čok, niso podprli spomenice o slovenskih mejnih zahtevah, ki so jo maja 1941 predstavniki SLS predali prvemu ministru generalu Simoviću in v kateri so bili navedeni glavni zgodovinski, statistični, zemljepisni, strateški in ekonomski razlogi, zaradi katerih bi se morale slovenske meje razširiti proti zahodu do reke Tilment.³²¹ Odvrnitev podpore takšnemu predlogu se je zgodila še posebno zaradi dejstva, da se predlagatelji spomenice niso bili posvetovali z liberalci, ki so bili itak že mnjenja, da je bila zahteva po meji na Tilmentu pretirana in da bi bilo pravičnejše predlagati razmejitev na Soči.³²²

Treba je reči, da so bili SLS-ovski politiki nasploh negativno nastrojeni do nekaterih liberalcev, še posebno do Čoka, ker so mu očitali preveliko svojeglavost, povezanost z britanskimi tajnimi službami, masonstvo ipd.³²³ Kljub vsemu pa je Miha Krek Izidorju Cankarju priznal, da je bil Čok edini izmed Primorcev, ki se je na začetku "aktiviral". Septembra 1941 se je namreč že govorilo o neki njegovi knjigi o Trstu,³²⁴ ki pa je izšla šele dve leti kasneje z naslovom *The Problem of Trieste*.

³²⁰PRO HS 5/912, *Report drawn by lieut. Glen on his relations with Yugo-Slavs*, 17. 11. 1941, str. 7, 18; enako v HS 5/938.

³²¹AS-II, Cankar, 7-I-2, *Memorandum on the Slovene Territorial Claims at the Moment of the Establishment of the New Boundaries of the Yugo-Slaw State*; enako v 9-I-2.; objavljen v: ŠEPIČ: *Velika Britanija i pitanje revizije*, str. 70-75; prva stran preslikana: SKro II, str. 65; prim. MLAKAR: *Problem*, str. 312.

³²²PRO HS 5/928, TSM/JU/667, Masterson Brook-u, 26. 7. 1941; NEČAK: *Jugoslovanska begunska vlada*, str. 206.

³²³Npr. AS-II, Cankar, 6-I-4, 8. 9. 1941, 11. 10. 1941; 6-I-5, 31. 7. 1941, 7. 10. 1941.

³²⁴AS-II, Cankar, 6-I-4, Krek Cankarju, 30. 9. 1941.

Kot smo videli, je ob okupaciji Jugoslavije Čok nadaljeval s svojim delovanjem za priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji, njegov antagonist v istem ideološkem taboru Boris Furlan pa je prišel nekoliko pozneje v ospredje. Furlanu pa je bila SLS bolj naklonjena kot Čoku, čeprav je tudi njemu pripisovala vpletenost v masonerijo.³²⁵ Omenimo tudi, da je imel tudi Izidor Cankar Furlana v čislih, o Čoku pa ni imel najboljšega mnenja, kar je tudi potrdil v pismu jeseni 1941, ko je svetoval Kuharju, naj bi SLS-ovci ponudili en stolček liberalcem, *"pri tem naj ne bi nikoli izbrali nekega liberalca, kot je bil Čok."* Tudi v naslednjih medvojnih letih se Cankarjevo mnenje o Čoku ni spremenilo, kar je zaupal svojemu dnevniku, v katerem beremo sprva medlo in nato še negativno oceno o njem.³²⁶

Odnos med Čokom in jugoslovansko begunsko vlado, ki ni bil nikoli povsem jasen, se je začel krhati zaradi različnih pogledov glede mejnega vprašanja. V nasprotju z razhajanjem, ki so se v vladi kazala pri vprašanju ozemeljskih zahtev ob slovenski meji, je bil Čok v tem pogledu brezkompromisen. Kot so na primer opazili slovenski predstavniki vlade, sta bila namreč jugoslovanski zunanji minister Momčilo Ninčič in Kostantin Fotić že od začetka zelo nasprotna širjenju jugoslovanskih mej na Slovenskem.³²⁷

Zaradi vseh omenjenih odnosov preseneča, kar je Krek prebral v radijskem govoru 17. maja 1942: *"Prof. Ivan Rudolf iz Ljubljane ureja našo propagando na Srednjem vzhodu, istočasno pa vzdržuje in celo izboljšuje naše stike z zavezniki ter s slovensko kolonijo v Egiptu."* in 24. maja 1942: *"Slovinci delujejo z vsemi ostalimi v dobrem sozvočju, branijo in predstavljajo vse želje in zahteve našega dela države. Naši predstavniki so večinoma vam dobro znani prijatelji: dr. Ivan Čok /.../ Vsak izmed nas deluje na svojem polju za skupno dobro ..."*³²⁸ Iz tega, kar je Krek prebral, je jasna njegova namera, da bi prikazoval odnose med Slovenci v emigraciji vse preveč poenostavljeno. Na to je

³²⁵AS-II, Cankar, 6-I-4, 5. 5. 1941.

³²⁶AS-II, Cankar, 6-I-5, Cankar Kuharju, 7. 10. 1941; CANKAR: *Londonški dnevnik*, str. 11, 18.

³²⁷AS-II, Cankar, 6-I-4, Krek Cankarju, 28. 8. 1941; glej še: 6-I-4, kopija pisma Kreka Snoju, 8. 9. 1941, ki ga je Krek poslal Cankarju iz Londona 10. 9. 1941, z razlago; 6-I-7, Snoj Cankarju, Cleveland, 23. 10. 1941; New York, 20. 1. 1942.

³²⁸Citirano iz: SUSSI: *Slovenija in VB*, str. 94, 95, PRO FO 371/33467 R 3480/178/92.

Čok ostro reagiral in protestiral pri Britancih in celo pri Churchillu ter označil Kreka in ostale člane SLS, da gledajo le na interese svoje stranke in to na račun ostalih Slovencev. Kot rečeno, Britanci niso imeli dvomov v Čokovo lojalnost zaradi pretekle pomoči in so zapisali, da so njegova zapažanja koristna. Odločili pa so, da ponovno podprejo Kreka, ker so ga še vedno imeli za tistega Slovenca, s katerim bi bilo najprimernejše imeti uradne stike.³²⁹

Čoku torej ni uspelo vstopiti v begunsko vlado. Njegovo delovanje v Londonu ni zato prišlo do izraza, kot si je želel, zato je začel načrtovati preselitev v ZDA, kjer je kazalo, da so pogoji ugodnejši, poleg tega pa je imel v Ameriki ženo in hčerko, ki je bila hudo bolna.³³⁰ O tem odhodu je začel razmišljati že oktobra 1941, ko mu je najprej SOE v Londonu tudi nameravala poskrbeti finančno kritje potovanja, čeprav je pri tem britansko Finančno ministrstvo imelo določene pomisleke.³³¹ Iz dokumentov izhajajo, da so imeli v Londonu kot tudi Američani pomisleke, da bi ga pustili v ZDA, ker je bila tedaj politična situacija med ameriškimi Slovenci preveč kaotična in bi Čok lahko predstavljal nek faktor dodatne destabilizacije. Raje bi počakali, da bi se tamkajšnji Slovenci združili, za kar naj bi bil zadolžen tudi Furlan. Ravno ta je Britance obvestil, da Čoka v ZDA že pričakujejo.³³²

Čok je na začetku marca 1942 sprejel preložitve potovanja v ZDA, med tem časom pa ni zamudil priložnosti in je želel dalje vplivati na Britance in na njihovo politiko do jugoslovanske begunske vlade. Britanskega kapetana Bougheya je informiral o vse bližji krizi v vladi in predlagal kot edini alternativni, da bi mesto prvega ministra prevzel Milan Grol ali pa Milan Gavrilović, kateri je bil zelo blizu Britancem. Sugeriral je zato, naj pritiskajo na mater kralja Petra, ker je ta še vedno odločilno vplivala na mladoletnega fanta.³³³

³²⁹SUSSI: *Slovenija in VB*, str. 139-146.

³³⁰PRO HS 7/228, str. 3096.

³³¹PRO HS 5/874, DH70/JU/398, D/H70-E. P. Boughey D/Fin-u, 17. 10. 1941.

³³²PRO HS 7/228, str. 3096, 3097.

³³³PRO HS 7/229, str. 3247.

V Združenih državah Amerike

Nekateri pišejo, da je Čok došel v ZDA konec 1941, drugi pa v začetku naslednjega leta, kar se iz gornjega in iz pregledane dokumentacije izkaže kot pravilno. Vsekakor bi bila tu potrebna še podrobnejša analiza nekaterih angleških dokumentov, saj vse kaže, da je bilo njegovo potovanje v ZDA precej razgibano.

Konec leta 1941 je begunsko vlado skrbelo propagandistično delovanje grofa Sforze, ki je še posebno v ZDA iskal tiste podpore, da bi se povojne rapalske meje ne spremenile, pri čemer je imel tudi precej uspeha.³³⁴ Čokova naloga je bila, da bi v odgovor Sforzi senzibiliziral in informiral ameriško vlado in svetovno javnost o realni situaciji v Julijski krajini. V ta namen je dobil denarni fond v višini 10.000 \$,³³⁵ čeprav je zatrjeval, da ni bil odvisen od begunske vlade in da ni od nje dobival nikakršne finančne pomoči. Kot ugotovlja Kalc, pa je bil, kot ostali njegovi "kolegi", financiran od begunske vlade.³³⁶ Takšnega mnenja je bi tudi Furlan, ki je na zasliševanjih v zaporh UDBE povedal, da je Čok prinesel s sabo precej denarja, "*ki ga je nabral z raznimi intervencijami kot advokat v Beogradu. O tem mi je pripovedoval stari dr. Vilfan. Bil pa je vseskozi plačan od jug. vlade.*"³³⁷

Jugoslovanska diplomacija v ZDA je bila medtem očitno že poleti 1941 v težavah, saj se je sam tedanji diplomat dr. Vladimir Rybář potožil dr. Izidorju Cankarju, da bi tam zelo potrebovali Kuharja in Čoka, a je vendar slutil, da jih še za nekaj časa ne bodo dobili. Rybář je sploh nekoliko drugače gledal na celotno situacijo in ni ločeval po ideološkem ključu, saj se je dobro zavedal, kako je le redkim slovenskim politikom uspelo izogniti se okupatorju. Med te je prišteval tudi Čoka, o katerem je že poznal okvirno delovanje.³³⁸ O Čoko-

³³⁴Npr. AS-II, Cankar, 6-II-9, Cankar Kreku, 7. 10. 1942; 6-II-20, V. Rybář Cankarju, 29. 10. 1942; 9-X, 29. 12. 1942, Jugoslovanski kraljevi informativno center je reagiral na članek: *Il rapporti italo-jugoslavi*, v *Italia libre*, 10. 10. 1942 iz Buenos Airesa, ki ga je vodil Sforza, v katerem ni priznано, da so na zahodnem Primorskem Slovenci in Hrvati v večini.

³³⁵KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 174; KLEMENČIČ: *Ameriški Slovenci in NOB*, str. 177.

³³⁶KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 194, 195; prim. BIBER: *Dr. I. M. Čok kot uslužbenec OSS*, str. 232-234, 238.

³³⁷AS-III, Furlan, XVII-2, str. 9491, zaslišanje Furlana 3. 7. 1947.

³³⁸AS-II, Cankar, 6-I-6, V. Rybář Cankarju, Washington, 25. 7. 1941; 17. 8. 1941.

vem odhodu v ZDA pa je imel Krek drugačno mnenje, kot je jasno razložil v nekem pismu Snoju: *"Čok je prišel v Ameriko. Dobil je brzojav od svoje soproge, da je hčerka bolna. To priliko bo porabil, da bo zabavljaj podolgem in počez. Upam, da boš lahko preprečil, da ne bo škodoval. Pa si je skomandiral kar sam v dveh dneh. Bili smo veseli, da je šel. Ker pri krizi ni prišel v poštev, je zopet nasajen. Glavno je, da Ribarža in kakega voditelja izseljencev ne premoti, potem pa lahko čim dalj tam ostane."*³³⁹ Podobno je pisal eden izmed slovenskih predstavnikov v Argentini Kjuder, ki je med drugim v svojem pismu Cankarju tako komentiral: *"Semkaj (Buenos Aires, op. G.B.) je prispel iz Ria dr. Grga Angjelinović. Po njem mi je dr. Čok poslal pismo. Strahovito je užaljen na Kreka, Snoja, na vso vlado, na naše organizacije in liste v USA. Vidi se, da bi bil strašno rad prišel v vlado. V svoji jezi se je navdušil za partizane. Najbrž je tudi s Furlanom skregan, ker ga na vseh treh dolgih straneh niti z besedico ne omenja. S te strani izgleda naša primorska stvar torej popolnoma slabo. Kako izgleda v Londonu, ne vem."*³⁴⁰

Čok se je v ZDA predstavil kot vodilni predstavnik slovenske in hrvaške manjšine iz Italije, kot podpredsednik Združenja jugoslovanskih časnikarjev iz Londona in seveda kot predsednik Jugoslovanskega odbora iz Italije, katere center je tedaj preselil v New York. Takoj je pričel z objavo serije člankov o žalostni situaciji v Julijski krajini in trdil, da je jugoslovanska begunska vlada sprejela program njegovega odbora. V nekaj mesecih se je udeležil veliko konferenc in manifestacij po ZDA, kjer je doživel dober sprejem in veliko pozornosti med tamkajšnjo emigracijo.³⁴¹

Za pravo podporo Čoku v ZDA so poskrbeli člani slovenske sekcije Jugoslovanskega pomožnega odbora, ko so septembra 1942 poslali telegram takratnemu predsedniku begunske vlade Slobodanu Jovanoviću, in *"izrazili mnenje, da je zakoniti predstavnik interesov primorskih Slovencev dr. Ivan Marija Čok, predsednik Jugoslovanskega odbora iz Italije, ki je edini pooblaščen za njihovo zastopanje."* Telegram je bil nato objavljen v ameriškem

³³⁹ AS-II, Cankar, 6-I-4, Krek Snoju, London, 20. 1. 1942, pripisano, da je Cankar sam prejel kopijo 2. 3. 1942.

³⁴⁰ AS-II, Cankar, 6-II-7, Kjuder Cankarju, Buenos Aires, 16. 4. 1943.

³⁴¹ KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 186-188.

Ivan Marija Čok in
soproga Marica, ob-
javljeno v Bazovici, 27.
3. 1942.

časopisu *Prosveta*,³⁴² in dvignil mnogo prahu. Taka podpora Čoku je namreč izzvala pri nekaterih vodilnih Slovencih ostre reakcije. Eden izmed podpisnikov telegrama Vincent Cainkar je ogorčenemu Furlanu tako odgovoril na kritike: "Mi tudi niso rekli, da je dr. Čok edini predstavnik primorskih Slovencev in bo to najbrž napačen prevod iz angleščine /.../ S tem ni rečeno, da jih ne sme nikdo drugi predstavljati ali se za njih potegovati. In predno smo rekli, da je legitimni, smo se prepričali iz njegovih pooblastil. Do sedaj je Čok edini, ki se je vsaj poskušal izkazati, da res koga raprezentira in tudi edini, ki ima kak zdrav program. Slabega pa nismo nič slišali o njem in moje mnenje tudi je, da si mož ne bi upal iskati zaslombe pri nas, če bi ne imel poštenih namenov, zlasti med ameriško slovensko napredno strujo ne. Da mi nismo omenili primorskih Hrvatov v telegramu, ni kriv Čok kakor ni kriv ta telegram sploh. /.../ In kakor veste sami, se do sedaj za ta nas tako važna vprašanja in za slovenski narod življenjskega pomena do sedaj še nihče ni resno briga. Gospod Snoj je tukaj že čez eno leto; od njega smo veliko pričakovali, pokazal pa še ni nič drugega kot samo željo, da ameriški Slovenci pomagamo njegovo in Krekovo pozicijo utrditi. /.../ Tisti telegram je začetek, drugo pa še pride. Dela pa bo dovolj za vse. /.../ Nam ste vsi priljubljeni in dobrodošli, dokler ste dobri rojaki in vestno delate za dobro stvar in jaz bi še posebno priporočal, da se vidva s Čokom sprijaznita in raje vzajemno nastopata, saj sta vendar oba iz Primorja in med Vama ni nobenih posebnih narodnih ne načelnih razlik."³⁴³ Tako pisanje je sevalo mnenje nekaterih vodilnih ameriških Slovencev, še posebno zaradi občutene potrebe po enotnosti med emigrantskimi politiki. Množili so se pozivi k složnemu delu, ne da bi dosegli zaželeno sloge.

³⁴²KLEMENČIČ: *Ameriški Slovenci in NOB*, str. 279; prim. KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, priloga št. 10.

³⁴³AS-III, Furlan, XV-7, str. 8457, Vincent Cainkar, Chicago, 25. 9. 1942.

S pozivi se je večkrat oglašal vplivni pater med ameriškimi Slovenci Kazimir Zakrajšek, ki je na začetku upal, da bi lahko Čok aktivno deloval, istočasno pa naj bi ravno on prevzel mesto tistih slovenskih politikov, o katerih je pater menil, da se niso dovolj potrudili. Oglejmo si tako primer pisma, ki ga je Franc Snoj prejel od nekega anonimnega pošiljatelja in ga poslal Izidorju Cankarju. Avtor pisma je bil ravno Zakrajšek, ki ga je 24. novembra 1942 naslovil gospodu Antonu Grdini, očitno pa ga je nekdo skrivoma prepisal in poslal Snoju. V pismu je pater razlagal, kako je delal na tem, da bi prišlo do sporazuma med Čokom in Furlanom in tudi ocenjeval, da bi nekateri raje videli Čoka na ministrskem mestu namesto nekaterih drugih, ki so se bali, da bi svoj "stolček" izgubili, in so zato ostajali zvesti velikosrbski politiki. Na ta "stolček" torej *"čaka Dr. Čok in na katerega bi Srbi tako radi posadili Dr. Čoka. In rečem po pravici, da bi bil Dr. Čok stokrat boljši kot Snoj."*³⁴⁴

Zaradi prizadevanj pri reševanju primorskega vprašanja je seveda Čok užival določeno podporo med emigracijo. Situacija je tako postajala vedno bolj zapletena oziroma "naelektrena" med konkurenčnimi politiki v begunstvu. Jasno je bilo, da je bil Snoj pod udarom, posredno pa celotna SLS in Krek. Tako so se tudi v ZDA kritike na račun Čoka nadaljevale oziroma so bile vedno večje, saj je postajal za njegove nasprotnike vedno bolj nevaren.³⁴⁵ Kuhar ga je na primer v pismu škofu Rožmanu označil za tistega, ki še med redkimi Slovenci vesla proti toku, da je že v Jeruzalemu marsikoga denunciral pri Britancih, da v ZDA postaja pristaš OF, nasedel pa mu je le pater Zakrajšek. V istem pismu je Kuhar poročal, kako so ostali Slovenci, tudi tisti liberalne smeri (Rudolf in Furlan), dobili končno skupen jezik,³⁴⁶ kar je bilo seveda pretirano. Pismo spada tudi v obdobje, ki ga bomo kasneje obravnavali, in sicer v čas Čokovega približevanja partizanskemu gibanju. Kot je že pravilno ugotovil P.

³⁴⁴AS-II, Cankar, 6-II-21, Snoj Cankarju, New York, 5. 2. 1943, prepis pisma 24. 11. 1942; objavljeno v FRIŠ: *Korespondenca K. Zakrajška*, str. 153, 154; o tem tudi GODEŠA: *Pobuda*, str. 111; KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 194.

³⁴⁵Npr. AS-II, Cankar, 6-I-3, Kjuder Cankarju, Buenos Aires 10. 3. 1942; 6-II-9, Cankar Kreku, 19. 11. 1942; 6-II-21, New York 6.11.1942, Snoj Cankarju; AS-III, Furlan, XVI-1, str. 8739, Furlan Antony Šabcu, New York, 15. 10. 1942; XVII- 3, str. 9574, zaslišanje prič, izjava Furlanovega sina Boruta, Ljubljana, 4. 7. 1947.

³⁴⁶AS-III, Šmajd-SLS, str. 204-206, 9. 3. 1943. Zahvaljujem se Ivu Jevnikarju, ki mi je prijazno posredoval kopijo dokumenta; DOBRILA: *Prvi stik*, str. 189, op. 19.

Dobрила,³⁴⁷ so se dva dni pred tem pismom v *Bazovici* partizani prvič "enakopravno" pojavili.

Sam Čok je med tem nadaljeval svoje nasprotovanje tedanjim predstavnikom SLS in jim pripisoval, da imajo namen povojno restavrirati stari sistem, v katerem so imeli škarje in platno v svojih rokah, poleg tega, pa da jim je mejno vprašanje drugotnega pomena.

Poleg patra Zakrajška je Čoka podprl tudi znani pisatelj in kulturno politični delavec Louis Adamič, čeprav z določeno rezervo. Bila sta v dobrih odnosih še iz časa tridesetih let, ko je tedaj Čok Adamiču pošiljal gradivo, ki ga je potem ta uporabljal pri svojem publicističnem delu med ameriški Slovenci.³⁴⁸ S Čokom je Adamič ohranjal dobre stike tudi med vojno, tako da niso zalegli Furlanovi nasveti, ki so hoteli znanemu pisatelju pojasniti, da Čokove informacije niso primerne za njegove spise: "*Ker Čok ljubljanskih razmer, posebno univerzitetnih, sploh ne pozna, je še bolj očitno, da morem biti le jaz vir vašega znanja.*"³⁴⁹ Vsekakor moramo zapisati, da je razvidna tudi določena Adamičeva zadržanost do Čoka, in sicer si kot primer oglejmo pismo enemu izmed vodilnih ameriških Slovencev Janku Roglju, v katerem je predstavljal svoje mnenje o nekaterih slovenskih politikih v emigraciji. Kreku ni zaupal, o Snoju pa je menil, da ni slab, saj: "*Želim, da se v bodoče ne ukrene nobena stvar, ki bi nam ga odtegnila. To pa ne pomeni, da se moramo pridružiti njegovi politični usmerjenosti.*" Čoka pa je tako obravnaval: "*Kar se tiče Čoka, upam, da se vsa stvar lahko poravna zelo mirno. Slovencev po vsem svetu tako manjka, posebno pa tu (v ZDA, op. G. B.) in v Angliji, da bi bil celo on koristen --- važno bi bilo vsaj to, kar je napravilo njegovo gibanje --- priporočam, da mu ne nasprotujete. Seveda pa to zopet ne pomeni, da naj prevzamemo njegove intrige brez cenzure.*"³⁵⁰ Nazadnje je še potrebno, da se spomnimo, kako je bil ravno Čok zaslužen, da so se v emigraciji razširjale vesti o partizanskem gibanju, saj je sploh on prvi informiral Adamiča o Titu. Kljub

³⁴⁷DOBRILA: *Prvi stik*, str. 189, op. 19.

³⁴⁸Npr. pismo Adamiča prijatelju, Beograd, 18. 1. 1932/1933, objavljeno v *Izbrana pisma L. Adamiča*, str. 207, 208.

³⁴⁹AS-III, Furlan, XVI-1, str. 8837, Furlan Adamiču, New York, nedatirano, najverjetneje jeseni 1942; XV-7, str. 8671, Adamič Furlanu, nedatirano, verjetno jeseni 1942.

³⁵⁰AS-III, Furlan, XVI-4, str. 9250, Adamič Roglju, 23. 9. 1942.

temu je ostajal pisatelj vedno skeptičen do njega zaradi njegovih vezi z britanskimi službami. Po drugi strani pa je zanimivo, da je nek drugi voditelj ameriških Slovencev Ivan Molek sumil, da je bil Čok sovjetski agent.³⁵¹

Čok je medtem novembra 1942 izdal v New Yorku v okviru Jugoslovanskega odbora iz Italije *Memorandum of the Committee of the Yugoslavs from Italy*, v katerem je predstavil pričakovanja in želje Slovencev in Hrvatov iz Italije, da bi končno zaživel v skupni jugoslovanski državi, saj niso imeli in niso čutili nič več skupnega z Italijani. Memorandum je nameraval osebno izročiti ameriškemu predsedniku Rooseveltu, kar pa mu ni uspelo. Memorandum so podprli nekateri emigranti, med tem ko se begunska vlada ni niti odzvala na njegovo prošnjo za finančno podporo. S tem memorandumom pa si je Čok tudi prizadeval, da bi dobil priznanje s strani zahodnih zaveznikov, da predstavlja Jugoslovane iz Italije. Vsi ti njegovi poskusi pa so bili kot doslej neuspešni.³⁵²

Podobno je konec leta 1942 želel pismeno sensibilizirati Churchilla, vendar je bil britanski komentar ponovno takšen, da je Čokovo skoraj izključno obravnavanje vprašanje spremembe meja nesprejemljivo, ker se vlada v zvezi s tem vprašanjem še zdaleč ne namerava izpostavljati, poleg tega se je ponovila premisa, da Britanci ne morejo uradno priznati in podpreti Čokovega mnenja, ker ni član jugoslovanske begunske vlade.³⁵³ Britanci so v zameno ponovno pisali o njem, da je bil na čelu organizacije, ki je izvajala sabotaže.

Marca 1943 je Čok spomnil angleškega zunanjega ministra Edena, da so primorski Slovenci kot nagrado za koristno sodelovanje z britanskimi tajnimi službami zahtevali edinole obljubo, da bodo na koncu vojne uresničene njihove nacionalne zahteve s priključitvijo Trsta, Gorice in Istre k Jugoslaviji. Britanci pa so bili kot vedno prepričani v Čokovo lojalnost, kot običajno pa spet niso dali nikakršnih obljub.³⁵⁴

Kljub vsemu se Čok še vedno ni vdal in je nadaljeval s senzibilizacijo zahodnih zaveznikov; tako je bil marca 1943 v State Departmentu, aprila pa je izdal brošuro *The Problem of Trieste*, v kateri je prikazal razloge, zakaj naj bi

³⁵¹KALC: *Ivan Marija Čok*, str. 90; KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 211.

³⁵²Podrobneje v KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 195-200.

³⁵³SUSSI: *Slovenija in VB*, str. 142, 143.

³⁵⁴BIBER: *Zavezniške in sovjetske misije*, str. 116; SUSSI: *Slovenija in VB*, str. 142.

Julijska krajine prišla pod Jugoslavijo. Čok je prosil begunsko vlado za podporo pri tiskanju brošure, kot pač beremo v nekem Krekovem pismu: "*Čok prosi za prihod v London in za podporo za dve brošuri, ki jih je menda napisal.*",³⁵⁵ vendar ne poznamo, kakšen je bil vladni odziv.

V času zavezniškega izkrcanja na Siciliji in vse bližjega poraza fašistične Italije se je pojavila med Slovenci bojazen, da ne bi zahodni zavezniki obljubili Italiji nedotakljivost mej, če bi ta prešla v zavezniški tabor. Čok se je tega dobro zavedal, zato je poslal brzojavko Churchillu in Roosveltu, s priprošnjo, naj bi jemali v poštev mnenje Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine. Poleg tega si je še prizadeval, da bi tudi Slovenci v ZDA pošiljali telegrame najvišjim zavezniškim predstavnikom, tu pa se je stvar zataknila, saj je vodstvo krovne organizacije Slovenskega ameriškega narodnega sveta (SANS) sklenilo, da bi to le škodovalo na pogajanjih. To je Čoka nemalo presenetilo, vendar ni želel polemizirati s to institucijo. Dne 9. septembra 1943 je še v imenu Jugoslovanskega odbora iz Italije poslal Churchillu, Roosveltu in sovjetskemu ambasadorju v Washingtonu brzojavko s čestitkami ob porazu fašizma in spomnil na doprinos jugoslovanskih narodov v tem boju in da je usoda Slovencev in Hrvatov iz Julijski krajini v rokah zaveznikov.³⁵⁶

Nazadnje ostaja še vedno nekoliko vprašljivo Čokovo sodelovanje z ameriškimi tajnimi službami oziroma z ameriško vojaško službo Office of Strategic Services (OSS), ki je bila sorodna britanski SOE. Dr. Dušan Biber opisuje, kako je Čok napisal za OSS vrsto političnih analitičnih poročil o dogajanju v okupirani Jugoslaviji in o ostalih politikih ter se zavzemal za čim tesnejšo povezavo te službe z organizacijo v kraljevi vojski na Bližnjem vzhodu. Ameriški funkcionarji so bili med tem mnenja, da ni bil uporaben za njihovo delovanje, niti kot posrednik z begunsko vlado, poleg tega so bili njihovi odnosi s partizani že dovolj tesni. Kvečjemu bi lahko prišel v poštev za tajno delovanje. Poleg tega so še pričakovali, da bi jim, v primeru, da bi postal član jugoslovanske begunske vlade, brez dvoma pomagal. Mnenje nekaterih funkcionarjev OSS o Čokovem sodelovanju se je dokončno skvarilo, ko je Čok objavil znani poziv januarja 1944, naj vstopijo vojaki na Bližnjem vzhodu v

³⁵⁵ AS-II, Cankar, 6-II-21, 28. 2. 1943, prepis pisma, ki ga je poslal Krek najverjetneje Snoju.

³⁵⁶ KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 217-221.

Titovo vojsko. Izzval je ostro reakcijo britanskega generala Beaumont-Nesbita medtem ko, kot je že nekajkrat prej zapisal dr. Biber, ga je OSS "*odpustila iz svojega odseka za tajno obveščevalno službo*." Tako so propadli načrti, da bi Čok operativno deloval za OSS, ni pa še znano, če je ostal povezan kot zunanji sodelavec.³⁵⁷

Čokova odločitev za Tita, vendar nezaupanje partizanov

Vedno bolj se je začel pojavljati problem upora v Jugoslaviji, ki je začel močno zaposlovati in pogojevati delovanje emigracije. Nekateri slovenski politiki v emigraciji, kot sta bila na primer Boris Furlan in deloma Franc Snoj, so začeli simpatizirati z narodnoosvobodilnim gibanjem in zavračati kolaboranstvo vaških straž, pozneje domobranstvo ter tudi Mihailovića, drugi, še posebno Miha Krek, pa so nadalje prepričevali zahodne zaveznike, da je bil najnevarnejši Tito zaradi komunizma.

Ameriški Slovenci so med tem takoj reagirali na okupacijo Jugoslavije. Že 19. aprila 1941 so ustanovili slovensko sekcijo Jugoslovanskega pomožnega odbora (JPO), ki je začela razmišljati o politični in materialni pomoči domovini.³⁵⁸ Vzporedno sta si duhovnika Bernard Ambrožič in Kazimir Zakrajšek prizadevala, da bi denarna sredstva takoj poslali v domovino, kar pa so v Jugoslovanskem pomožnem odboru odklonili. To je že kazalo na nesoglasja med samimi ameriškimi Slovenci, ki pa so začasno ohranili enotnost. V glavnih obrisih lahko zapišemo, da je ameriška slovenska-jugoslovanska skupnost delovala v luči povojne priključitve čimveč slovenskega ozemlja, vse tja do druge polovice 1942 pa je podpirala edinole Mihailovićevo četništvo, saj v bistvu ni še (s)poznala partizanskega gibanja. Celo znameniti podpornik Tita in povojne Jugoslavije Louis Adamič je januarja 1942 prosil Roosevelta in Churchilla za pomoč četnikom. Ko je prišlo do informacij o partizanskem boju, se je podpora in slovenska ameriška skupnost polarizirala. Pomemben mejnik pri ameriških Slovencih je predstavljala izvolitev že omenjenega Slovenskega

³⁵⁷BIBER: *Dr. I. M. Čok kot uslužbenec OSS*; isti: *Federalna državnost*, str. 265; isti: *Pastir brez črede*, str. 387.

³⁵⁸KLEMENČIČ: *Ameriški Slovenci in NOB*, str. 166.

ameriškega narodnega sveta (SANS) pod vodstvom Etbina Kristana. V deklaraciji in dveh resolucijah je SANS med drugim poudaril potrebo po uresničitvi ideje o zedinjeni Sloveniji po koncu vojne. SANS je deloval v dveh smereh, in sicer pridobival je ameriške Slovence za podporo partizanskemu gibanju in obveščal ameriško javnost.³⁵⁹ Konec 1942 in začetek naslednjega leta so se ameriški Slovenci dokončno razdelili glede pomoči domovini in podpore. Odločitev, da bo pomoč dobival le Tito, kaže, da je v zakulisju padla jeseni 1942, kot je eden izmed vodilnih ameriških Slovencev Janko Roglej pisal Furlanu: "*O.F. bo dobila veliko moralno oporo pri ameriških Slovencih, ker njih program lahko podpira vsak ameriški Slovenec. "Slovenska zaveza" ne bo dobila nobene opore. Toda, kako bi to povedali našim ljudem, da ne bi zapalili preveč ognja.*"³⁶⁰ Do prve javne podpore Titu s strani tistih ameriških Slovencev, ki niso več priznavali begunske vlade, pa je prišlo v začetku februarja 1943.³⁶¹ Nastala je kaotična situacija in začel se je spor ter delitev itak politično heterogene emigracije. Kljub poskusom jugoslovanske begunske vlade, da bi s pomočjo Britancev in Američanov skušala propagirati četniško gibanje, so se vedno bolj pogosteje pojavljale novice o uporih Titovih partizanov, še posebno zaradi velike Adamičeve aktivnosti. Poleti 1943 se je situacija že dodobra izkristalizirala in prišlo je do dokončne ločitve med ameriški Slovenci.

Ob taki polarizaciji v ZDA se je Čok odločil za podporo narodno-osvobodilnemu gibanju in aktivno posegel v polemiko s pismom 24. februarja 1943, ki ga je naslovil na urednika glasila Slovenske ameriške podporne jednote *Prosvete* Ivana Moleka, ki je med tem v javnosti ocenjeval partizanski boj kot nesrečo za slovenski narod. V pismu je Čok prikazal situacijo v Sloveniji v luči boja med progresivnimi partizani in reakcionarnimi predstavniki stare predvojne ureditve in se tako odločno postavil na stran partizanov. Bil je zelo kritičen do predvojnih strank, ki naj bi se ob okupaciji zbale izgubiti svoje pozicije, ni prizanesel niti begunski vladi, kjer je vladal škodljiv antagonizem in kjer so imeli večino predstavniki SLS.³⁶² Take in podobne

³⁵⁹KLEMENČIČ: *Ameriški Slovenci in NOB*, str. 214-273; na kratko Skro II, str. 28-29.

³⁶⁰AS-III, Furlan, XV-7, str. 8456, 23. 9. 1942.

³⁶¹KLEMENČIČ: *Ameriški Slovenci in NOB*, str. 222, 223.

³⁶²KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 204-210, priloga št. 16; enako v KALC: *Ivan Marija Čok*, str. 91-94.

jasne opredelitve za Tita³⁶³ so seveda sprožile ostre kritike s strani članov begunske vlade, s katerimi je nato Čok tudi polemiziral. Nasprotniki partizanstva so v njem, kot v ostalih (na primer v Furlanu) videli simpatizerje za komunistično revolucijo.³⁶⁴

Berilo Jugoslovanskega odbora iz Italije

Bazovica

POŠILJA: IVAN UČENIKOV - KAIRO RUE MANSHAET EL MAHRANI ŠT. 5

Srednji vzhod

17.9.44

GOVOR DR. I. M. ČOKA NA LONDONSKEM RADIJU

Kakor smo že svoječasno poročali, je predsednik Jugoslovanskega odbora iz Italije, dr. Ivan M. Čok, govoril na londonskem radiju 30. julija t.l. Govor smo na žalost prejeli šele včeraj iz Londona; glasi pa takole:

Dragi bratje Slovenci,

Na razna vprašanja mnogih Slovencev, večinoma Primorcev, vojakov in nevojakov z Bližnjega Vzhoda, Italije in drugih krajev izjavljam oziroma ponavljam svoje izjave kot predsednik "Jugoslovanskega Odbora iz Italije" in kot predstavnik "Narodnega sveta Slovencev in Hrvatov pod Italijo", osnovanega spomladi 1940. leta.

Zvesti svojemu rodu in svoji pravi domovini skozi 20 let suženjstva smo se Primorski Slovenci in Hrvati hrabro borili z besedo in z orožjem proti fašističnemu nasilju za svoje osnovne pravice in za svojo svobodo.

Ta naša borba je prišla do posebnega izraza v toku sedanje vojne, predno in potem ko je Jugoslavija bila v njej poletena, ko smo s svojimi junaki in požrtvovalnimi podvigi veliko doprinesli k borbi Zaveznikov proti nacifašizmom.

O.F. ustvarjena, da vodi borbo proti okupatorjem, da osvobodi in objame vse Slovence in vse slovenske

(Konec na 16. str.)

jedinica od naših ljudi iz Italije. Oni, koji su ostali pridružili su se Nacionalnom Oslobođilačkom Pokretu i pod vođstvom maršala Tita vode već više od 3 godine uspešne borbe protiv okupatora učinivši savezničkoj stvari neprocenljive usluge. Siti ropskog života, Jugoslaveni iz Juliske Krajine bore se danas za svoju slobodu i prisajedinjenje majci Jugoslaviji, a ta njihova borba naišla je na povoljan odziv u vodećim savezničkim krugovima, pa i medju današnjim vodećim italijanskim ličnostima. Stoga možemo s pravom očekivati da će sunce slobode ovog puta obasjati sve naše ljude od Vardara do Soče.

Z.T.

Bazovica, 17. septembra 1944.

Ne glede na Čokove simpatije do Tita, pa je kot usojeno ravno 24. Februarja 1943 Poverjenišstvo Izvršnega odbora OF za Primorsko nakazalo ne-

³⁶³ Npr. PETRANOVIĆ: *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1943-1945*, str. 217-224.

³⁶⁴ Npr. ARNEŽ: *Gabrovškov dnevnik*, str. 54.

zaupanje vanj. Poslalo je namreč okrožnico Okrožnim odborom OF o prvi pokrajinski konferenci OF za Primorsko, ki se je odvijala 1. februarja, v kateri beremo takšno strogo sodbo: "*V zvezi s to konferenco vas moramo opozoriti /.../ Kakor bo razvidno iz resolucije /.../ je konferenca ostro obsodila politiko starih primorskih "voditeljev", zlasti dr. Wilfana, Besednjaka, Čoka in Golouha. Konferenca je ugotovila, da je bila politika teh "voditeljev" popolnoma zgrešena in škodljiva.*"³⁶⁵

Ni bilo to edino negativno mnenje OF do Čoka. Kot smo že omenili, so se s pomočjo primorskih Slovencev marca 1943 začele uradne britanske misije pri OF in tedaj se je mnenju, da je bila pomoč od zaveznikov pomembna, pridružil globok sum, da so bili predhodniki misij-padalci in misije same nekakšen trojanski konj britanskemu vplivu v partizanskih vrstah. Čoka so ocenjevali, da bi lahko bil tako posredno njegov in Rudolfov vpliv nevaren še posebno na Primorskem.³⁶⁶ Da je bilo mnenje o Čoku negativno, je verjetno pripomogel tudi Vladimir Dedijer, ki je bil dva meseca v Kairu kot član partizanske vojaške misije in si je v svoj dnevnik zapisal nič kaj spodbudne besede o Čoku.³⁶⁷

Politična in vojaška kriza v Kairu

Leta 1943 je bilo že jasno, da se je za jugoslovansko begunsko vlado situacija spremenila. Britanci so bili pošteno naveličani vseh njenih spletk, preprirov in neenotnosti. Vlada je imela kot eno izmed svojih karakteristik ravno tisto izredno nezanesljivost, katere se ni mogla ali pa ni hotela nikoli otresti. Dne 17. junija 1943 je tako prišlo do odstopa predsednika vlade Slobodana Jovanovića in 26. v mesecu je prevzel posle Miloš Trifunović, ne da bi bil dorasel nalogi, še posebno pri umiritvi srbsko-hrvaških sporov, ki so doživljali odmev krutih obračunov v domovini. Že avgusta ga je brez uspehov zamenjal Božidar Purić. Tedaj so odnosi med begunsko vlado in Britanci dosegli tako nizko stopnjo, da se je morala vlada preseliti v Kairo. Angleži so vedno bolj

³⁶⁵DLRS, knj. 5, str. 534.

³⁶⁶DLRS, knj. 6, str. 132, 285; knj. 7, str. 158-175, 426-429.

³⁶⁷DEDIJER: *Dnevnik*, knj. 3, str. 39.

računali, da bi se je znebili in ji dajali vedeti, da bodo podprli partizane ter da bi bilo zato bolje opustiti Mihailovića.

Že julija 1943 je bilo govora, naj bi se nekateri jugoslovanski politiki odpravili v Kairo, kjer bi vstopili v vlado, z njimi pa naj bi šel tudi Čok. Krek je razlagal, da je bil Čok celo pozvan s strani tistih jugoslovanskih politikov, ki so pripravljali novo vlado, kateri je bi bila SLS nasprotna. Kmalu je postalo tudi jasno, da se celotna jugoslovanska begunska vlada in dvor nameravata preseliti na Bližnji vzhod, kar pa je bilo, po Krekovem mnenju, to tudi izrecna želja Angležev. Poleg tega je bil na začetku septembra 1943 mnenja, da se bo le malokateri odločil za Kairo in tam deloval v vladi ali ob njej; med temi redkimi naj bi bili Čok, Rudolf, morda bi se vladi pridružil tudi Anton Novačan. Zaradi tega naj bi slovenski politiki ostali raje v Londonu *"in delali kolikor bomo mogli in kar bomo mogli."* V Kairo naj bi šel le Snoj, da bi tam videl, kaj se res dogaja, njegovi nameni so namreč bili: *"Zaenkrat gre tja, da imamo tam človeka."*³⁶⁸ Situacija za begunsko vlado se je torej poslabšala, saj so se Britanci odločili, da teh prepirljivih politikov ne bodo imeli več med nogami, saj so zamešali že vse štrene, SLS pa je očitno želela ostati izven nove vlade.

Junija 1943 si je Čok prvotno želel vrnitve v London, vendar Britanci mu niso nameravali dati dovoljenja, dokler ne bi bila tudi begunska vlada za to. Poleg tega so se v britanskih krogih začenjali pojavljali dvomi, kolikšen je bil realen vpliv Čoka na primorske Slovence. Istočasno pa je v pričakovanju italijanske kapitulacije v zvezi z zavezniškimi operacijami v Italiji raslo zanimanje do Čoka in ilegale Slovencev v Italiji,³⁶⁹ najverjetneje, ker bi bili primerni v izvedbi zavezniškega izkrcanja v Istri, ki pa ni doživelo konkretizacije. Že avgusta 1943 pa je Čok iz ZDA izrecno zaprosil Angleže, naj mu dovolijo, da se vrne v Kairo, da bi tam nadziral aktivnosti slovenskih organizacij. Tokrat je dobil je popolno podporo Britancev, ker so bili prepričani, da bi jim na Bližnjem vzhodu lahko zelo koristil. Američani prošnji niso nasprotovali, kot niti ne jugoslovanska begunska vlada, zato je lahko odšel. Niti mesec pozneje,

³⁶⁸AS-II, Cankar, 6-II-9, Krek Cankarju, London, 18. 7. 1943; 14. 8. 1943; 7. 9. 1943; 8. 9. 1943; 27. 9. 1943.

³⁶⁹PRO FO 371/37638A/R 5325/2191/92; BIBER: *Zavezniške in sovjetske misije*, str. 116.

pa je že naletel na težave. Ob italijanski kapitulaciji je namreč zaprosil Churchilla, če bi lahko predstavljal jugoslovanske Italijane v Komisiji za premirje z Italijo, vendar je Southern Department odločno zavrnil, češ kaj takega ne morejo sprejeti.³⁷⁰

Ko so začeli Britanci odkrito podpirati Tita, si je skupina politikov prizadevala, da bi se sestala nova vlada in sprejela dejstvo partizanske premoči. Med najbolj aktivnimi pri teh pripravah sta bila ravno Branko Čubrilović in Ivan Marija Čok. Ta si je celo zamišljal, da bi lahko prevzel krmilo neke nove demokratične vlade. Njegovi nasprotniki so mislili, da bo Čoku tudi uspelo priti v vlado kot edinemu Slovencu, "*tam pa naj bi ga že spoznali*", je menil Krek.³⁷¹ Če je torej SLS strmo izgubljala teren, je kazalo, da se je situacija nagibala v Čokovo korist, ki je imel končno priložnost povzpeti se v vlado.

Nova vlada mandatarja Božidarja Purića pa se je kaj kmalu izkazala za še bolj prosrbsko in pročetniško kot prejšnje, tako da so jo mnogi begunski politiki vedno bolj odklanjali. Septembra 1943 je slovenski predstavnik v Purićevi vladi odstopil in začela so se ugibanja med politiki v emigraciji, kdo ga bo nadomestil. Katoliški krogi SLS-a so želeli, da bi to bil Izidor Cankar, vendar je kazalo, da je imel Čok prednost, kar so se seveda SLS-ovski politiki bali. Tudi general Petar Živković si je želel v to vlado in se je zato razgovarjal z radikalci in Brankom Čubrilovićem, med Slovenci pa naj bi računal ravno na Čoka. Tako ponudbo pa bi Čok, po mnenju Snoja, nazadnje odklonil.³⁷² Postajalo je namreč več kot očitno, da je Purićeva vlada prišla na zelo slab glas. Nazorno in ironično je to prikazal Izidor Cankar Mihi Kreku, obenem pa dal posredno vedeti svoje mnenje o Čoku: "*Bili ste mi slab prijatelj, ko ste me pošiljali v vlado* (Purića, op. G.B.), *v katero niti Ivan Marija Čok ni hotel vstopiti, toda volja je bila gotovo dobra*."³⁷³ Do Purićeve vlade sta med tem Čok in Rudolf začela pravo gonjo,³⁷⁴ ki je tudi pripomogla k njenemu padcu, čeprav se je še za kakšen mesec rešila. Nekaj časa je nato Čok načrtoval svojo

³⁷⁰BIBER: *Zavezniške in sovjetske misije*, str. 117; SUSSI: *Slovenija in VB*, str. 145.

³⁷¹AS-II, Cankar, 6-II-9, Krek Cankarju London 18.7.1943.

³⁷²AS-II, Cankar, 6-II-21, Snoj Cankarju, London, 13. 9. 1943; 18. 10. 1943.

³⁷³AS-II, Cankar, 6-II-9, Cankar Kreku, London, 3. 1. 1944.

³⁷⁴Npr. NOVAČAN: *Jeruzalem-Kairo*, str. 254.

vlado, v katero je vabil poznejšega prvega ministra Ivana Šubašića, ki pa je odklonil sodelovanje, tudi zaradi odsvetovanja ostalih. Kot vemo je ostala Čokova vlada le zamisel na papirju.³⁷⁵

Zanimivo si je tudi ogledati, kako je v svojem dopisovanju z ženo Furlan razlagal ozadja kaotične in negotove situacije, v katero je zabredla jugoslovanska begunska vlada. Pred in po njenem prihodu v Kairo je opisoval, kako jo je Čok rušil skupno z Ilijo Jukičem in Brankom Čubrilovičem, čeprav "*je bila v bistvu že mrtva*". O Čokovem prihodu v Kairo je zapisal, da je prišel z angleškim letalom in ne na stroške begunske vlade. Poleg tega ji je še nazadnje razlagal, kako je Čok izgubil mesto možnega ministra, ker se je zavzel za partizane, saj je njegova podpora Titu negativno odjeknila v britanskih in ameriških krogih.³⁷⁶

Tedaj se je Čok res znašel v delikatnem položaju, saj je jugoslovansko vojsko na Bližnjem vzhodu zajela huda kriza. Tudi tu so se namreč začeli pojavljati antagonizmi med zmernimi in prosrbskimi oficirji, ki itak niso uživali podpore med navadnimi vojaki. Poleg tega so med vojaki krožile le enostranske informacije o stanju v domovini, saj so britanske oblasti uvedle cenzuro, časopis *Bazovica* pa je še vedno pohvalno pisal o Mihailoviću, pri čemer je sodeloval tudi Čok, kar je bilo seveda v nasprotju z njegovo propagando v ZDA. Pročetniško pisanje je trajalo do junija 1943, ko zasledimo progresivno zamenjavo, tako, da se je sčasoma začenjalo pojavljati pisanje v korist narodnoosvobodilnemu gibanju.

Med vojaki na Bližnjem vzhodu se je večal odpor do uradne propagande in podpora za Tita je bila vedno bolj očitna. Tako so nekateri oktobra 1943 zahtevali, da bi jih poslali v domovino, kjer bi se borili na strani partizanov. Ko so nato konec leta 1943 izvedeli o zasedanju AVNOJ-a, ki je kralju Petru II. prepovedal vrnitev v domovino in o odločitvi "treh velikih" v Teheranu, da podprejo Tita, se je neka skupina 35 vojakov uprla, čemur so sledili vedno bolj številni. Brezuspešni so bili vsi poskusi, da bi jih pomirili in ponovno vključili v enote pod nadzorom begunske vlade in zahodnih zaveznikov. Januarja 1944

³⁷⁵Npr. BIBER: *Pastir brez črede*, str. 387.

³⁷⁶AS-II, Furlan, XVI-2, str. 8937-8940, Furlan ženi, 18. 7. 1943; str. 9012, 26. 9. 1943; str. 8920, 26. 10. 1943.

se je tako prva skupina odločila, da zapusti dotedanji položaj in izbere partizansko vojsko.

Težnje slovenskih vojakov, da bi stopili v Titovo vojsko, je Čok dobro poznal. Najprej jih je konec 1943. leta skušal prepričati, naj ostanejo enotni,³⁷⁷ a zaman, saj je medtem Titova vojna misija na Bližjem vzhodu uspešno nadaljevala s širjenjem propartizanske propagande. To je začelo skrbeti Britance,³⁷⁸ ki so zato 3. januarja 1944 pripravili srečanje vojaških častnikov s Čokom in Rudolfom. Na tem srečanju je Čok predlagal, naj bi z Rudolfom obiskala vojake, da bi se med njimi ohranil potreben mir, pri tem pa je Britancem jasno izkazal svoje prepričanje, da je večina vojakov in častnikov na Titovi strani.³⁷⁹ Temu srečanju je sledilo tisto med člani zavezniškega vrhovnega štaba na Bližnjem vzhodu, ko je padlo več predlogov, naj bi pač ostro nastopili proti dezerterjem in propagandistom, poleg vsega pa Čoku in Rudolfu ne bi dopustili, da bi šli mirit vojake.³⁸⁰

Ivan Rudolf med vojnimi ujetniki v britanskih zbirnih taboriščih. (PAIR, ovoj 1)

³⁷⁷Bazovica, 20. 12. 1943.

³⁷⁸PRO WO 201/1599, 1. 1. 1944.

³⁷⁹PRO WO 201/1599, 3. 1. 1944.

³⁸⁰PRO WO 201/1599, 5. 1. 1944.

Kljub temu je Čok javno podprl voljo vojakov, da bi stopili na Titovo stran, medtem ko je njegov sodelavec Rudolf raje počakal, da bi vsaj 80% vojakov izbralo takšno pot. Čok je tedaj skupno z nekaterimi bivšimi častniki jugoslovanske vojske ustanovil Izvršilni komite Narodnoosvobodilne vojne Jugoslavije na Bližnjem vzhodu in 6. januarja 1944 poslal nek proglas Kraljevemu gardnemu bataljonu, ki se je nahajal v Libanonu in ni bil seznanjen z agitacijo v Egiptu. V dokumentu je pozval vse vojake, naj se pridružijo Titu in naj aktivno posežejo v boj za osvoboditev domovine.³⁸¹

Poleg javno izrečenih besed in proglasa v *Bazovici* pa naj bi bil Čok tudi avtor ali eden izmed avtorjev nekaterih nepodpisanih letakov, neke vrste pamfletov, ki so bili pisani na stroj in skrivoma razmnoženi med vojake jugoslovanske vojske na Bližnjem vzhodu in so seveda vabili vse, naj se pridružijo Titu. Ravno ti letaki so vzbudili še največ razburjenja med zavezniki kot tudi med člani begunske vlade, ki so od Britancev vedno bolj zahtevali, naj pride do ostrih protiukrepov.³⁸² Britanci so medtem verjetno že zaslutili, da bo zatrtje brezuspešno in bi lahko imelo neslutene posledice, še posebno, ker je bil tedaj šef zavezniške vojaške misije pri vrhovnem Titovem štabu Sir Fitzkroy MacClean na delikatnih pogajanjih s partizanskim vodstvom.³⁸³

Že 8. januarja 1944 je moral Čok na pritisk begunske vlade in zaveznikov preklicati svoj proglas, ki ga je izdal 6. januarja in povabiti vse, naj pač ostanejo zvesti kralju Petru.³⁸⁴ To ni zaleglo, saj se je situacija dokončno skvarila. Kljub vsiljenemu preklicu je Čok ohranjal prepričanje o iskreni simpatiji večine vojakov za Tita in da je begunska vlada dokončno kompromitirana. Tako je tudi poročal jugoslovanski kraljevski polkovnik Stropnik, ki se je 12. januarja pogajal z britanskim vodstvom, da bi rešili, kar bi se še dalo. Na tej seji je prišlo jasno na dan, da bo težko prepričati vojake, naj ostanejo v

³⁸¹PRO WO 201/1599, nedatiran telegram iz Bližnjega vzhoda, folio 83955; KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 233, 234.

³⁸²PRO WO 106/5690, 4. 1. 1944; 5. 1. 1944; WO 201/1599, 8. 1. 1944; WO 201/1599, nedatiran telegram iz Bližnjega vzhoda, folio 78207; NOVAČAN: *Jeruzalem-Kairo*, str. 249.

³⁸³PRO WO 106/5690, 6. 1. 1944; enako v WO 201/1599, nedatiran telegram iz Bližnjega vzhoda, folio 78941; WO 106/5690, Zunanje ministrstvo britanskemu poslaniku pri jugoslovanski vladi, 12. 1. 1944.

³⁸⁴KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 234.

jugoslovanski kraljevi vojski, kot glavno oviro pa so videli ravno Čokove izjave.³⁸⁵ Očitno jim je uspelo Čoka prepričati, saj je že istega dne z Rudolfom obiskal vojake v Libanonu, da bi pomiril duhove, vendar je bilo to prepozno. Glavnina tega bataljona se je namreč že odločila za Tita. Temu je sledilo še nekaj poskusov s strani begunske vlade in zaveznikov, da bi prepričali druge vojake v lojalnost monarhiji, a so se praktično vsi ogrevali za partizane. Zadeva s podporo Titu je šla že tako daleč, da so bili maja 1944 vrhovno poveljstvo jugoslovanske vojske in Britanci prisiljeni razpisati plebiscit, s katerim se je 95% odločilo za partizane, ki so odšli v prekomorske brigade. Padlo je tako zadnje upanje, da bi ustanovili jugoslovansko kraljevo vojsko v emigraciji.³⁸⁶

Čokov proglas in preklic ter seveda ostale pobude so vzbudile takoj različne reakcije in večinoma negativna mnenja med slovenskimi politiki v emigraciji. Snoj je na primer v pismu Cankarju menil: "*Čok, ki je izdal znani proglas na naše vojake v Cairi, da zapuste kralja in gredo s Titom, se je baje skesal in sedaj zopet popravlja. Tako vsaj poročajo iz Cairu.*"³⁸⁷

Po teh razburljivih dogodkih na Bližnjem vzhodu ni imel Čok več nobenih stikov s Slovenci in Hrvati v kraljevi vojski. Zahodnim zaveznikom se je sicer zameril, čeprav jim je verjetno posredno napravil uslugo, saj se je mučna zadeva okoli iskrene želje večine jugoslovanskih vojakov, da izberejo boj v partizanih, v bistvu srečno zaključila, Britanci pa so pri tem postavili jugoslovansko begunsko vladu pred izvršeno dejstvo, da je pač za vedno konec z neperspektivno vojsko v emigraciji. Zaradi tega ne bi smeli popolnoma prezreti sumov ostalih jugoslovanskih politikov o Čokovi vpletenosti v anglo-ameriške tajne službe,³⁸⁸ saj ni izključeno, da je bila vsa kairska afera skrbno zrežirana s strani zavezniških tajnih služb, ki naj bi pričakovale, da se bo jugoslovanska vojska v emigraciji itak prej ali slej uprla begunski vladi. Zanimivo je tudi, kako je Krek šele julija 1944 poročal Cankarju: "*Čok je v Cairu napravil pismeni poziv na slovenske vojake, naj odpovedo pokorščino vladi in se izjavijo*

³⁸⁵ PRO WO 201/1599, 12. 1. 1944.

³⁸⁶ KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 234-237. Preklic 12. 1. 1944 je preslikan v *Prof. I. Rudolf*, str. 35; RUDOLF: *Xolotl*, str. 87.

³⁸⁷ AS-II, Cankar, 6-II-21, Snoj Cankarju, London, 31. 1. 1944.

³⁸⁸ NOVAČAN: *Jeruzalem-Kairo*, str. 250.

za Tita. Kakih 700 se jih je odzvalo. Zaenkrat ta aferi nima posledic. Značilno je le, da je Čok angleški človek in varovanec."³⁸⁹ Nekateri so celo sumili, da bi lahko bil Čok Titov človek,³⁹⁰ Britanci pa so ga vsekakor prištevali med tiste, ki so javno in glasno zagovarjali partizane.³⁹¹

Ostaja pa tudi dejstvo, da se je zameril marsikateremu na Britanskem poslaništvu pri jugoslovanski begunski vladi, saj je to poročalo svojemu Zunanjemu ministrstvu, da je pomenilo Čokovo početje v kairski aferi resno kršitev vojaške varnosti. Poleg tega ni bilo več poti nazaj, prvotni namen Čokove aretacije in deportacije pa je padel zaradi strahu pred reakcijo jugoslovanskih čet. Dali so mu vsekakor vedeti, da nosi on glavno odgovornost za eventualne nereda in da bo verjetno zato plačal,³⁹² kar se je kmalu zgodilo v okviru begunske vlade, ki mu je njemu in družini v ZDA zamrznila finančno podporo.³⁹³

Med tem časom se Čok seveda ni odrekel svojemu boju za meje. Zanimiv je tu podatek, kako je Vladimir Rybář v pismu Izidorju Cankarju omenjal, da so se začeli Avstrijci zanimati za slovensko mejo. Z njimi pa naj bi se razgovarjala Ivan Marija Čok in Franc Gabrovšek,³⁹⁴ iskanje podatkov v tej smeri pa še čaka na potrpežljive in iznajdljive raziskovalce.

Ponovno v London in sporazum Tito-Šubašić

Ponovno se je Čok odpravil v London, kjer je britanska diplomacija začela s pripravami na dogovor s Titom, katerega je podpirala zaradi vojaških interesov. Britanci so skušali rešiti jugoslovansko monarhijo in vsaj del lastnih interesov v Jugoslaviji, saj je postalo jasno, da bo Tito zmagovalec in da bo on (za)vladal.

³⁸⁹ AS-II, Cankar, 6-II-9, Krek Cankarju, London, 18. 7. 1944.

³⁹⁰ NOVAČAN: *Jeruzalem-Kairo*, str. 249.

³⁹¹ PRO FO 371/44273 R 10905/11/92, junij 1944, report *The National Liberation Movement of Yugoslavia*, str. 28; FO 371/67409/R 3552/108/92, 21. 3. 1947.

³⁹² PRO WO 201/1599, 13. 1. 1944; prim. BIBER: *Federalna državnost*, str. 265; isti: *Dr. I. M. Čok kot uslužbenec OSS*, str. 233.

³⁹³ NOVAČAN: *Jeruzalem-Kairo*, str. 257.

³⁹⁴ AS-II, Cankar, 6-II-20, V. Rybář Cankarju, Washington, 9. 11. 1943.

Med tem ko so Angleži zapuščali jugoslovansko begunsko vlado, pa so še vedno upali v povratak monarhije v povojno Jugoslavijo. Zavezniška (še posebno britanska) prizadevanja so šla vedno bolj v to, da bi se Tito sporazumel s kraljem Petrom II. o združitvi vseh bojujočih sil proti skupnemu sovražniku. S tem je Churchill nekaj časa celo upal, da bo mogoče pridobiti Tita pod britanski vpliv, čeprav ga je motilo dejstvo sklepov na drugem zasedanju AVNOJ-a 29. novembra 1943, ki so prepovedali kraljevo vrnitev. Britanski poskus, da bi ohranjali še nekaj vpliva nad Titom, je šel v iskanje pravega kandidata za novega premiera in tistih jugoslovanskih politikov, ki bi tega podprli. Govorilo se je na primer o generalu Dušanu Simoviću, o jugoslovanskem veleposlaniku v Moskvi Stanoju Simiću, bivšem banu Hrvaške Ivanu Šubašiću idr. Med podpornike take vlade je zunanji minister Eden pisal Churchill, da sta bila tudi Slovenca Ivan Marija Čok in Boris Furlan.³⁹⁵

Premiki v iskanju rešitve v dogovoru s Titom so izzvali skepso med nekaterimi begunskimi politiki. Lahko rečemo, da je bila skepsa upravičena, saj je poznejši sporazum Tito-Šubašić (17. junija 1944) pomenil tudi novo fazo za politike v emigraciji. Že maja 1944 je namreč kralj Peter na pritisk Britancev razpusti Purićevo vlado, konec istega meseca so nato Mihailovića zapustili še zadnji oficirji za zvezo, 1. junija pa je bil imenovan za novega predsednika jugoslovanske vlade v Londonu Ivan Šubašić, kmalu potem pa je prišlo do omenjenega sporazuma s Titom. Protikomunistična stran je vedno bolj izgubljala vpliv, saj je sporazum med drugim jasno predvideval, da lahko jugoslovansko kraljevo vlado sestavljajo le nekompromitirani, naloge te vlade pa so usmerjene v pomoč narodnoosvobodilnemu gibanju. Avgusta 1944 je prišlo še do pravega razcepa v emigrantski SLS, ko je bila že dovolj jasna partizanska prevlada, in začeli so se dvomi o usodi domobrancev. Kolaboracija v Sloveniji se je zato tudi vedno bolj kazala kot potencialni sodelavec zaveznikov, od katerih je (naivno) pričakovala osvoboditev od partizanov in komunizma. Cankar, Kuhar in Snoj so se med tem zavedali kočljivosti trenutka in se odločili, da bo bolje povezati se s partizani. Temu je bil nasproten Krek in člani vodstva SLS v Rimu. Zaradi tega je Kreka, ki je ostal v Rimu, konec

³⁹⁵BIBER: *Tito-Churchill*, str. 104.

avgusta 1944 Šubašić odstavil z mesta delegata v Svetovalnem odboru za Italijo in izgubil je vsa dotedanja uradna pooblastila, tako da je svoje politično delo nadaljeval privatno, z ustanovitvijo protikomunističnega Narodnega odbora za inozemstvo in se v okviru tega trudil, da bi zahodni zavezniki zasedli Slovenijo in s tem preprečili zmago komunistov. Snoj in Cankar, kot tudi Furlan, so nato še odpotovali v domovino, Kuhar pa je po radiu obsodil kolaboracijo.³⁹⁶

Medtem je Čok popolnoma podprl Šubašića. V podpori dogovoru Tito-Šubašić se je posvetil propagandi in se oglašal po radiu, da bi povabil vse, naj bi se pridružili partizanom. Poleg tega je še pozdravil sklepe II. zasedanje AVNOJ-a o združenji Sloveniji, oktobra 1944 pa je v imenu slovenske in hrvaške manjšine iz Julijske krajine poslal Stalinu in Titu čestitke ob osvoboditvi Beograda. Pri tem je zaman čakal, da bi ga poklicali v novo vlado.³⁹⁷

Istočasno se je ponovno angažiral za rešitev mejnega vprašanja, za kar so bili seveda zainteresirani tudi Italijani, s katerimi sta se septembra 1944 Churchill in Roosevelt zblížala. Temu se je Šubašićeva vlada nekako strinjala, poudarila pa je, da bi morali zahodni zavezniki poskrbeti, da bi prišlo v Julijski krajini do možnosti, da bi se tamkajšnji prebivalci lahko sami upravljali. Čok je tedaj poslal memorandum predstavnikom zahodnih zaveznikov, v katerem je ponovil prošnjo, naj bi se določila meja po pravičnem ključu. Poleg tega naj bi zavezniki upoštevali krivice fašističnega režima, 25-letno protifašistično borbo slovenske in hrvaške manjšine in njen doprinos k zmagi demokratičnih sil. Čok je tudi prosil, naj bi ostal nespremenjen status Italije, dokler ne bi prišlo do spremembe meje. Zavezniki so ostajali do teh njegovih zahtev zadržani in izjavili, naj bi ozemlje prešlo pod zavezniško vojaško upravo, ki bi ostala operativna do dokončne razmejitve.³⁹⁸ Dokument je izzval reakcijo Sforze, ki je marca 1945 pisal Churchill in Rooseveltu in ugovarjal Čokovim trditvam o rapalski meji, češ, da je bila ta sad Londonskega pakta in se je tedaj Italija povrh tega odrekla še Dalmaciji. S tem memorandumom je Čok, kot ugotavlja

³⁹⁶Podrobnje npr.: VODUŠEK-STARIČ: *Prevzem oblasti*, str. 83-88. O Šubašiću: SEPIČ: *Vlada I. Šubašića*.

³⁹⁷KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 239, 240.

³⁹⁸KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 243-245.

Kalc,³⁹⁹ v bistvu zaključil s svojimi prizadevanji za rešitev mejnega vprašanja v Julijski krajini. Še pred koncem vojne je izšlo njegovo 64 strani dolgo delo *The First to resist, Story of the First Underground Movement in this War*, ki je govorilo o prvem uporu na Primorskem in nadaljnjem boju tukajšnjih Slovencev proti skupnemu sovražniku ter ponovno podprlo Tita. Čokov sin Sava omenja, da je njegov oče sam poskrbel za tiskarske stroške.⁴⁰⁰

Do konca vojne se je nato Čok usmeril skoraj izključno v propagiranje partizanskega gibanja in pričakoval je osvoboditev z upanjem, da bo lahko pripomogel k toliko pričakovani pravični razmejitvi Primorske.

³⁹⁹KALC: *Attività politica di I. M. Čok*, str. 247.

⁴⁰⁰Korespondenca S. Čok-I. Jevnikar, Atlanta, 1. 20. 2000.

PO VOJNI

Prve težave s povojnimi oblastmi in kratkotrajno delovanje v Trstu

Ob koncu vojne je bila za Čoka vrnitev zelo težavna. Najprej si je želel čimprejšnje vrnitve v Beograd, vendar ni dobil dovoljenja s strani Titove vlade. Zato je vprašal, ali bi se lahko vrnil v Trst. Prvotno niti Anglo-Američani mu niso hoteli dati dovoljenja, kljub vsemu pa mu je s pomočjo prijateljev v britanski vojski vendarle uspel priti v Italijo, od koder je šel brez dovoljenja v Trst. Od tod je nato šel sam v Beograd. Druge člane družine ni vzel s seboj, ker ni vedel, kako ga bodo tam sprejeli. Očitno je že slutil nenaklonjenost, a se ni ustrašil, kot je njegov sin Sava komentiral: "*Korajža mu ni nikoli manjkala!*" V Beogradu je govoril s poglavitnim slovenskim predstavnikom Edvardom Kardeljem in nekaterimi drugimi Slovenci; med temi je bil tudi njegov stari prijatelj Drago Marušič, tedaj minister. Poslušali so ga, vendar so bili pogovori neuspešni, saj mu niso hoteli dati nobene naloge okoli razmejitve Julijske krajine,⁴⁰¹ oziroma 28. avgusta 1945 ga je eden izmed najpomembnejših partijskih voditeljev Boris Kidrič poklical v Ljubljano, ker so ga dali na seznam izvedencev za londonsko konferenco, v zadnjem trenutku pa so ta seznam spremenili in Čok je odpadel.⁴⁰² Iz tistega časa je Edvard Kocbek v svoj dnevnik zaupal, kako mu je Čok razlagal delo in smisel emigrantskih društev pred vojno, potem medvojno delo, zveze z Britanci in obljube od njihove strani glede razmejitve.⁴⁰³

Ni nam znano, koliko časa je Čok potem ostal v Jugoslaviji, predno se je vrnil v Trst, nekateri podatki pa kažejo na to, da ga je OZNA pridržala nekaj časa, da bi ga verjetno ustrašila ali pa prišla k sodelovanju. Voditelj prve nekomunistične stranke Slovencev v Trstu in Gorici (Slovenska demokratska zveza-SDZ, nastala najprej v Gorici, 17. januarja 1947, 21. decembra istega

⁴⁰¹Korespondenca S. Čok- I. Jevnikarju, Atlanta 14. 4. 1998; Z Bazovico v srcu, intervju s Savo I. Čok, II. oddaja, 26. 1. 1999, Ivu Jevnikarju se zahvaljujem za kopijo registracije.

⁴⁰²CENČIČ: Tigr, str. 289; Prof. I. Rudolf, str. 51.

⁴⁰³KOCBEK: Dnevnik 1945, str. 64.

leta pa v Trstu)⁴⁰⁴ dr. Josip Agneletto je namreč pripovedoval, da je Čoku odsvetoval kakršnokoli sodelovanje s komunisti, "*ker nima ničesar dobrega pričakovati od njih, ker bo le izkoriščan, dokler bo potreben tem. Pripominja (Agneletto, op. G. B.), da je bilo res tako. Govori, da je bil Čok priprt v hotelu "Union" nekaj tednov in na proslavo bazoviških žrtev je bil prepeljan v spremstvu komunistov, nakar pa ponovno vrnjen v Ljubljano.*"⁴⁰⁵

Čoku je bilo torej v Titovi Jugoslaviji že takoj onemogočeno, da bi se lahko uveljavil kot tudi, da bi se ukvarjal z bojem za priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji. Kljub temu je septembra 1945 izrazil Kardelju vse priznanje za njegov nastop na londonski konferenci in pohvalil Titovo vlado, da je bila prva, ki se je zavzela za Primorsko.⁴⁰⁶

Poročanja OZNE/UDBE o Čokovem delovanju. (AS-III, Agneletto, str. 265)

165

AGNELETTI dr. Josip - izpisano iz materjala ČOK dr. Iva-na

Takoj po prihodu v Trst se je dr. ČOK sestel z dr. TONCICEM z katerim je v stalni zvezi. Dalje zanaja k Dr. JERICU maksu, odvetniku na via Romania 13., dr. DEKLEVI in DREGANČ Stanku. Zvezo ima tudi z ~~dr.~~ odvet. AGNELETTI-m Jozetom, via Lazzaro 17. ČOK je sam pripovedoval, da se je z njim srečal čisto slučajno, ko je šel k dr. KOKSUNU. AGNELETTI ga je govoril na svoje stanovanje, kjer sta imela daljši razgovor. Danes je dr. ČOK ena vosečin oseb SDZ, ki jo je sam osnoval. Nameni dr. Čoka je voditi periodične tečaje /politične/, da bi se člani SDZ naučili voditi pravilno in uspešno propagando. Člani glavnega odbora so: dr. ČOK, dr. AGNELETTI in MILOK. Prvi fond za "Demokracijo" so priložili dr. ČOK, dr. SFILIGOS, dr. AGNELETTI in MILOK.

Vir: prepisano iz materjala preg. OMS 272 foto A 352283-284,

Težave pri novih jugoslovanskih oblasteh so izvirale iz Čokovega sodelovanja z zahodom. Zaradi takratne anglofobije v vrstah jugoslovanskih komu-

⁴⁰⁴MAGANJA: *Trieste 1945-1949*, str. 35-61; TROHA: *Komu Trst*, str. 144-149.

⁴⁰⁵AS-III, Agneletto, str. 196.

⁴⁰⁶TROHA: *Komu Trst*, str. 118.

nistov, ki so se bali, da bi jim zahodni zavezniki preprečili monopol nad oblastjo, je bil Čok uvrščen med nevarne politične antagoniste. Za Komunistično partijo je bil Čok še posebno nevaren, ker je bil na koncu vojne na pravi strani, saj je podprl uradno sprejeti Tito-Šubašičev sporazum, imel je nato veliko poznanstev, še posebno v Beogradu, njegove politične ambicije pa seveda ne bi mirovale.

V resnici je ohranjal stik s predvojnimi sodelavci, kot je na primer pošiljal pisma Rejcu, ki jih je OZNA/UDBA prestregla.⁴⁰⁷ O njihovi vsebini se nismo še seznanili, toda malo verjetno je, da bi v njih pisal kaj zelo neprijetnega, je pa res, da je OZNA/UDBA marsikaj ocenjevala kot vohunstvo. Zelo verjetno je ohranjal kakšne stike s tistimi politiki, ki so delovali med vojno, kot tudi s Šubašičem, o tem pa nimamo (še) ustreznega gradiva. Bil je tudi na tekočem, da se je na Tržaškem in Goriškem ustanavljala prva opozicijska stranka, že omenjena Slovenska demokratska zveza.

K negativnemu mnenju o Čoku so veliko pripomogla poročila in elaborati OZNE/UDBE, ki ga je praktično vsakič prikazala kot agenta zahodnih tajnih služb oziroma, da je bil z njimi povezan, da je deloval reakcionarno v luči ponovne vzpostavitve jugoslovanske monarhije ipd. Obtožbe so bile večkrat vezane na zasežene dokumente italijanskih arhivov, tu pa je bilo zelo odvisno od tega, kako jih je OZNA/UDBA "brala", ker je na interpretacijo teh dokumentov vplivala indoktrinacija udbovskih kadrov in politične direktive nadrejenih. Zaključki o Čoku so bili vedno negativni, njegovo delovanje nesprejemljivo, ali pa vsaj sumljivo.⁴⁰⁸ Vsi podatki o medvojnem delovanju v emigraciji so tako na primer služili UDBI, da je sestavila obširen *Elaborat o osebah, ki so bile med okupacijo v emigraciji na zapadu*, v katerem je celotno delovanje Čoka in somišljenikov kot tudi velike večine slovenske medvojne emigracije prikazano skrajno negativno.⁴⁰⁹ Da je bil Čok zanimiv za povojne oblasti v Jugoslaviji, še dodatno potrjujejo številna in ponavljajoča se vpra-

⁴⁰⁷REJEC, ČERNAČ, VADNJAL: *Pričevanja*, str. 9.

⁴⁰⁸Npr. AS-III, JNS, str. 47; Čermelj, str. 9; AS-III, MPO-MSP, str. 52, 125, 164-180; prim. REJEC, ČERNAČ, VADNJAL: *Pričevanja; Domovina, kje si?*; AS-III, Angl.OS, str. 328-335, Delo angleške obveščevalne službe preko Jugoslovancev v Afriki med vojno.

⁴⁰⁹AS-III, Furlan, XIV-2, str. 7489-7516.

šanja, ki jih je UDBA postavljala nekaterim zaprtim, kot na primer Furlanu, Rejcu, Vrčonu, o katerih smo že pisali, nato nekemu bivšemu oficirju jugoslovanske vojske Omersi itd.⁴¹⁰

Po neuspehlih pogovorih v Beogradu se je Čok vrnil v Trst, kjer je moral začeti vse znova. V zelo težkih pogojih je po tolikih letih odprl pisarno v ulici Fabio Filzi in se ponovno lotil odvetniškega poklica.⁴¹¹ Nekaj mesecev je vzdrževal stike z angleškimi oblastmi v Trstu kot tolmač in tudi kot branilec za politične obtožence, ki so bili člani projugoslovanskih organizacij.⁴¹²

Postal je član naslednice OF Slovensko-italijanske antifašistične unije (SIAU) in stopil v študijski odsek primorskega Pokrajinsko narodnoosvobodilnega odbora (PNOO), kjer je lahko končno sodeloval pri boju za meje. Ta ustanova je namreč, v sodelovanju z Oddelkom za mejna vprašanja iz Ljubljane in Inštitutom za preučevanje mednarodnih vprašanj, pripravljala dokazno gradivo o upravičenosti zahtev po priključitvi Julijske krajine k Jugoslaviji. O Čokovem sodelovanju v PNOO se je ohranil zanimiv referat o upravičenosti priključitve Trsta k Jugoslaviji z najvažnejšimi argumentacijami v prid Jugoslaviji in izpodbijanju nasprotnih italijanskih argumentacij ter nekatere druge zabeležke, ki ponovno kažejo na Čokovo brezkompromisnost v razmejitvenih zahtevah.⁴¹³

Ob razformiranju študijskega odseka se je tudi zaključilo Čokovo sodelovanje s PNOO. Predsedstvo mu je sicer pisalo, da je cenilo njegovo delo in da upa v nadaljnje sodelovanje,⁴¹⁴ vendar je za Čoka situacija postajala vedno bolj neugodna. O njem so se na primer na sejah projugoslovanskih organizacij začela pojavljati negativna mnenja. Tako beremo na primer v zapisniku neke seje projugoslovanskih organizacij septembra 1946, kako je nek udeleženec rekel: "...ko je slišal, da se vrne Čok: Sedaj bo pa borba za stolčke."⁴¹⁵

⁴¹⁰AS-III, Angl.OS, str. 182-185, 192, 193, Omersa biografija, nedatirano.

⁴¹¹Z Bazovico v srcu, II. odd., intervju s Savo I. Čok, 26. 1. 1999.

⁴¹²AS-III, TIGR, str. 1-6c; REJEC, ČERNAČ, VADNJAL: *Pričevanja*, str. 78, 79.

⁴¹³AINV, OMV, 64-3-"Primorska-članki, elaborati, poročila: *Problem Trsta; Pripombe k Dabinovičevemu elaboratu "Trščansko pitanje"*.

⁴¹⁴AS-II, PNOO, 9-III, Čok Borisu Pucu, 5. 7. 1946; tajništvo PNOO Čoku, 13. 7. 1946.

⁴¹⁵AS-II, PNOO, 17a-I-3, zapisnik 64. sestanka 3. grupe PNOO, 19. 9. 1946.

Javna diskriminacija in prezgodnja smrt

Okoli sebe je čutil vedno bolj odklonilno ozračje, kot je na primer že novembra 1945 opozoril Rudolfa, da je bil proti njemu in somišljenikom teren že dodobra negativno pripravljen, kar se je v resnici dogajalo.⁴¹⁶ Ni se čutil varnega, kar je potrdila Vera Vesel, ko mi je pripovedovala, kako se je Čokova hčerka Marica spominjala očetovih sumov, da je skrivnostni udbovski "črni avto", ki je že ugrabil nekaj Slovencev v Trstu,⁴¹⁷ čakal tudi nanj. Tudi sin Sava je razlagal, da se je oče pritožil pri Zavezniški vojaški upravi, ker so mu nekateri vedno sledili od pisarne domov. Prosil je, če bi ga zaščitili, vendar ni dobil takojšnjega odziva, ki ga je pričakoval. Zavezniki so mu najprej rekli, da ni to njihova zadeva, zato naj se obrne na italijanske oblasti. Te so mu dodelile agenta, ki mu je sledil in spal v predsobi stanovanja.⁴¹⁸

Politični vrhovi Komunistične partije Julijske krajine in UDBA so nato v začetku 1947. leta vedno bolj pogosteje povezovali Čoka z začetki organiziranja politične nekomunistične opozicije v Trstu. V njem so videli tistega, ki je rovaril v ozadju, da je bil on resnični vodja, ki se je sicer bal, zato pa je druge potiskal v ospredje.⁴¹⁹ O njem je UDBA na primer tako pisala: *"Tako po prihodu v Trst se je dr. Čok sestal z dr. Tončičem, s katerim je v stalni zvezi. Dalje zahaja k dr. Jerkiču Maksu, odvetniku na via Romania 13., dr. Deklevi in Draganc Stanku. Zvezo ima tudi z odvet. Agneletto-m Jožetom, via Lazzaro 17. Čok je sam pripovedoval, da se je z njim srečal čisto slučajno, ko je šel k dr. Koršunu. Agneletto ga je povabil na svoje stanovanje, kjer sta imela daljši razgovor. Danes je dr. Čok ena vodečih oseb SDZ, ki jo je sam osnoval. Namen dr. Čoka je voditi perijodične tečaje /politične/, da bi se člani SDZ naučili voditi pravilno in uspešno propagando. Člani glavnega odbora so: dr. Čok, dr. Agneletto, in Milok. Prvi fond za "Demokracijo" so priložili dr. Čok, dr. Sfiligoj, dr. Agneletto in Milok."*⁴²⁰

⁴¹⁶BAJC: *Odnos matice*, str. 117; CENČIČ: *Tigr*, str. 289; Prof. I. Rudolf, str. 51.

⁴¹⁷Podrobneje BAJC: *Odnos matice*, str. 123-126.

⁴¹⁸Pogovor z V. Vesel, Trst, 21. 8. 2000; Z Bazovico v srcu, II. odd., intervju s Savo I. Čok, 26. 1. 1999; MAGANJA: *Elbrus poroča*, str. 85.

⁴¹⁹Npr. AS-I, GOKPJK, fasc. 4, zapisnik seje pokrajinskega aktiva KPJK, 23. 3. 1947; fasc. 6, poročilo *Političen pregled Tržaškega teritorija*, marec 1947; AS-III, MPO-MSP, str. 83, 97.

⁴²⁰AS-III, Agneletto, izpisano iz materiala Čok dr. Ivan, str. 265.

 Takratni glavni predstavnik slovenski komunistov na Primorskem Boris Kraigher je tako poslal Aleksandru Rankoviću v Beograd "Vesti iz Trsta", ki so vsebovale prilogo s seznamom vodilnih oseb: zanesljivih, sovražnih Italijanov, nevtralnih, med drugim pa tudi naslednje podatke: "Slovenci-otvoreni neprijatelji: 1. Agneletto dr. Josip, odvetnik, star 56 godina. 2. Dr. Ivan Marija Čok, odvetnik, star 60 godina."⁴²¹

Kljub vsem kritikam na njegov račun s strani komunističnih oblasti, pa je bilo Čoku usojeno, da ni dobil prostora v SDZ. O tem je bila UDBA tudi na tekočem, saj je imela informatorja "Elbrusa" v tržaškem pripravljalnem odboru te stranke, ki je redno poročal o sejah in sestankih.⁴²² Na sestanku 16. decembra 1947 je na primer eden izmed vodilnih SDZ Franc Vesel najprej predlagal, da se povabi k delu v stranki Rudolfa, temu pa je bil bodoči predsednik Josip Agneletto nasproten, češ da je ta tesno povezan s Čokom in bi morali zato tudi njega povabiti. Vesel pa naj bi bil proti Čoku, ker bi z njegovim vstopom v stranko zavezniki vse zvedeli. Dalje izvemo iz poročanj udbovskega informatorja, ki je tokrat nosil ime "Ivan", da je Agneletto ob Čokovi smrti "razkril" ostalim v stranki, da je "Čok stal na stališču, da se organizira politična stranka, ki bo imela blagoslov Tita, s tem, da naj ne bo protikomunistična, pač pa da zagovarja komunistično Jugoslavijo. Agneletto poudarja, da je takrat nastopil izrazito proti takšnemu gledanju Čoka in taki politični stranki odn. da mora biti povsem protikomunistična; na kar se je dr. Čok oddaljil od SDZ. Agneletto pripominja, da je Čok zavlačeval vso stvar s protikomunističnim delovanjem na Tržaškem. češ, da je vsa stvar preuranjena in treba čakati razvoja političnih prilik." Poleg tega se Agneletto in Čok nista strinjala glede strankarskega glasila.⁴²³ Nekatere informacije, ki jih je UDBA zbrala marca 1950, potrjujejo, da je bil Čok v pripravljalnem odboru za izdajanje časopisa SDZ *Demokracija*, da pa ni videl potrebe izdajati takšen list, ki bi bil proti Titu,⁴²⁴ to pa ni bilo v konceptu vodilnih SDZ.

Zelo verjetno so nove oblasti v Jugoslaviji želele tudi izrabiti osebne razprtije med primorskimi Slovenci, ki smo jih srečali v prejšnjih poglavjih in pri

⁴²¹ AS-I, Kraigher, šk. 3, 31. 3. 1947.

⁴²² Podrobneje BAJC: *Odnos matice*; MAGANJA: *Elbrus poroča*.

⁴²³ AS-III, Agneletto, str. 37, 38, 196; prim. MAGANJA: *Elbrus poroča*, str. 88.

⁴²⁴ ASOVE, mikro film (m.f.), I054879, 6. 2. 1950.

tem onemogočiti (ustvariti notranje razprtije ali diskriminirati) ali pa vsaj nadzorovati (infiltracijo agentov) možno opozicijo med Slovenci v Trstu in Gorici. Tako je na primer zanimiva 6. točka Kraigherjevega pisma Centralnemu komiteju Komunistične partije Slovenije, v kateri beremo: "*Zvedel sem, da hočete dovoliti Besednjaku prihod na Primorsko. Na to me opozarja Čok, ki nam ob enem ponuja prepise Besednjakovih pisem Mihi Kreku. Ta pisma so za Besednjaka zelo obremenilna, vendar Čok jih nima pri sebi, temveč jih pričakuje s svojo prtljago.*"⁴²⁵ Seveda se tu lahko vprašamo o usodi teh pisem oziroma, ali jih je OZNA prestregla, koliko je tako komunistična oblast želela "uporabiti" Čoka, da bi izsiljevala Besednjaka, in ali je to počela obratno z Besednjakom in ostalimi predvojnimi vodilnimi primorskimi Slovenci?

Verjetno se je Agneletto bal, da so Čoka v Jugoslaviji prisilili v neko sodelovanje, tako da bi onemogočili SDZ oziroma, da bi jo nadzorovali v ozadju. V mesecih priprav na javni nastop tržaškega dela SDZ je zato zanimivo poročanje britanskega poslanika iz Trsta, kako je pač kazalo, da bo Čok na čelu skupine levičarskih Slovencev želel nastopiti kot opozicija komunistom, vendar so visoki funkcionarji v britanskem Zunanjem ministrstvu na to zadevo drugače gledali in sicer, da je Čok kljub navidezni simpatiji do Zahoda v resnici odločno prokomunistično usmerjen; zato bi bila njegova nova slovenska demokratska stranka verjetno poskus zavajanja nekomunističnih Slovencev, da bi jih posredno speljal pod komunistično kontrolo. Čoka so namreč ocenjevali kot javnega podpornika medvojnega partizanstva, na splošno pa so o njem trdili, da je od vedno odločen zagovornik jugoslovanskih zahtev po Trstu.⁴²⁶

UDBA in Komunistična partija sta bili torej dobro informirani o Agnelettovih dvomih in videli njihov vzrok v rivaliteti med obema, pri čemer naj bi se Agneletto bal, da ga Čok izpodrine, saj je imel še vedno vpliv med tržaškimi Slovenci.⁴²⁷ Partija pa je tudi tako sklepala, zakaj je od aktivnega političnega delovanja Čok odpadel: "*ker po mišljenju Amerikancev je bil preveč kompromitiran, da bi prevzel vodstvo SDZ.*"⁴²⁸

⁴²⁵AS-I, Kraigher, šk. 1, Rokopisi-zabeležke tov. B. Kraigherja, Trst, 29. 11. 1945.

⁴²⁶PRO FO 371/67409/R 3552/108/92, 14. 3. 1947; 21. 3. 1947.

⁴²⁷AS-III, Agneletto, str. 241, 242.

⁴²⁸AS-I, AIS, ae 439, pročilo *Vloga tržaških nacionalistov od prve svetovne vojne do danes*, 2. 4. 1948, str. 6; enako v Kraigher, šk. 6.

Omenjeno je bilo, da je imel Čok še vedno vpliv med nekaterimi tržaškimi Slovenci. Iz širokega pregleda udbovskega gradiva opazimo, da se je njegovo ime največkrat pojavilo v zvezi s tistimi Primorci liberalne usmeritve, ki so bili obravnavani kot sredinci, prav zato pa zelo nevarni monopolu Komunistične partije, saj bi se lahko lažje in postopno vrinili v projugoslovanske organizacije. Tudi te je namreč UDBA nameravala nadzorovati, kot je že storila z bolj odločno opozicijo Agneletta in SDZ.⁴²⁹

Partija oziroma njene ustanove v Trstu so vsekakor začele z javno diskriminacijo proti začetnikom SDZ. Podrobno prebiranje takratnega najpomembnejšega časopisa, glasila primorske OF *Primorskega dnevnika* nam pokaže, da se je negativna konotacija okoli Čoka pojavila v javnosti že v začetku maja 1947 ob začetku izhajanja glasila SDZ *Demokracije*: "*V svoji prvi številki je "Demokracija" v "Uvodni besedi" (ki jo je po besedah nekaterih naših znancev baje napisal dr. Ivan Marija Čok) slovesno izjavila, da bo "načelna, stvarna in dostojna". "Iskanje in poročanje resnice ji bo najvišje moralno pravilo in največja dolžnost do naroda." Tako v teoriji.*"⁴³⁰

To je bil že jasen signal, kako se bo obravnavalo Čoka, SDZ in *Demokracijo*, če bi časopis res kritiziral nov sistem v Jugoslaviji. Pisanje glasila SDZ se res ni iznevirilo protikomunističnemu "poslanstvu", tako da *Primorski dnevnik* ni ostajal križem rok, in začela se je dolgotrajna časopisna kampanija. Negativno pisanje o Čoku je ponovno prišlo na dan v začetku avgusta 1947, in sicer z veliko ostrino, ko je bil obtožen prozahodnega vohunstva na Nagodetovem procesu; od 29. julija do 18. avgusta 1947 je namreč potekal v Ljubljani političen proces, imenovan po prvoobtožencu ing. Črtomirju Nagodetu, ko je bilo petnajst oseb (med katerimi Ljubo Sirc, Boris Furlan, Franc Snoj, Leon Kavčnik, Zoran Hribar itd.), ki so med vojno pripadali t.i. "sredini", obtoženih nasilnega spodkopavanja državne ureditve Federativne ljudske republike Jugoslavije, ogrožanja njene varnosti in vohunjenja, predvsem pa zaradi dejstva, da se je ta skupina povezovala z drugimi političnimi skupinami v Jugoslaviji in

⁴²⁹Npr. ASOVE, m.f., A365131-A365133; AS-I, AIS, ae 463; AS-III, Šmajd, str. 15, 16, podatki iz Šmajdovega arhiva, 13. 1. 1951; Štab II. brigade, informacijsko poročilo Oddeljenju OZNE za Goriško-Ajdovščina, Postojna, 25. 7. 1945, BAJC, *Odnos matice*, str 119-124.

⁴³⁰PD, 9. 5. 1947, str. 2: *Teorija in praksa "Demokracije"*.

skušala delovati kot opozicija.⁴³¹ Po nekajdnevnem poročanju *Primorskega dnevnika* o procesu, ki je bilo seveda v skladu z linijo prorežimskih listov *Ljudska pravica* in *Slovenski poročevalec*, se je 5. avgusta pojavila tudi takale oznaka: "*Furlan je nato izpovedal, da je bil v inozemstvu skupno z dr. Čokom in Rudolfom, ki sta bila agenta tuje obveščevalne službe, član "Primorskega komiteta"*".⁴³²

Od tedaj naprej se je Čokovo ime pojavljalo v hudih kritikah in obsodbah o SDZ, ki jih je glasilo OF redno posredovalo javnosti.⁴³³ Dokler ni zadeva prišla na uradni dnevni red v slovenskem parlamentu na drugem rednem zasedanju ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije 18. maja 1948, ko je slovenski notranji minister Boris Kraigher podal sila negativno sliko celotne opozicije na Tržaškem in Goriškem, pri čemer ni pozabil na Čoka: "*Če danes pogledamo to družbo (voditelje SDZ, op. G. B.), vidimo, da so organizatorji sami agenti, ki so že dolgo v službi zapadno-imperialističnih obveščevalnih služb. Po nalogu teh služb organizirajo neko stranko, ki seveda ne more zbrati v svojih vrstah drugih kakor sovražnike ljudske in nove Jugoslavije. Ker so sami agenti, se seveda omejuje njihova glavna aktivnost na medsebojne spore in konkurenco, kdo bo bolje služil svojemu gospodarju in prejemal za to boljšo plačo. Zanimivo je, da stoji za vsem tem znani IVAN MARIJA ČOK (velike črke v originalu, op. G. B.), ki je bil nekoč tajni organ jugoslovanskega notranjega in zunanjega ministrstva obenem, ki pa danes ne nastopa v SDZ odkrito, ker smatrajo nekateri ameriški oficirji v Trstu, da "BI TO NE BILO UGODNO, KER JE PREVEČ ZNAN KOT ANGLEŠKI AGENT"* (velike črke v originalu, op. G.B.)."⁴³⁴

Zelo razočaran zardi takšne politične klime, ki mu je bila vedno bolj nenaklonjena, "*ker se ni uveljavil pri komunistih, niti pri nekomunistih*", kot je informator UDBE poročal, da se je pač tako izrazil Agneletto,⁴³⁵ je ponovno

⁴³¹Podrobneje SIRC: *Med Hitlerjem in Titom*; strnjeno SKro II, str. 156.

⁴³²PD, 5. 8. 1947, str. 1: *Zaključeno je zasliševanje*.

⁴³³PD, 9. 9. 1947, str. 1, 2: *Za Slovence v STO-ju je samo ena pot*; 6. 1. 48, str. 1, 2; 13. 1. 48, str. 1, 2: *Utrjujemo enotnost OF!*; 26. 3. 48, str. 3: *Agenti imperializma*; MAGANJA: *Trieste 1945-1949*, str. 140-143, 164.

⁴³⁴PD, 20. 5. 1948, str. 1: *... nisem nikdar čutil naklonjenosti do Jugosloavije ...; Ivan Marija Čok preveč znan kot angleški agent*.

⁴³⁵AS-III, Agneletto, str. 196.

emigriral. S pomočjo hčerke Marice, ki mu je priskrbela dokumente in vozovnico, se je preselil v New York, kjer pa ga je kaj kmalu zadela srčna kap in je 17. junija 1948 umrl. Zadnja leta je sploh močno bolehal na srcu, saj je doživel že tri srčne napade. Najprej so ga pokopali v ZDA, nato je žena Marica Caharija-Čok uredila, da so ostanke prenesli na pokopališče na Katinaro.⁴³⁶

Niti ob njegovi smrti pa se pisanje *Primorskega dnevnika* ni spremenilo, saj beremo: "TRST, 18. - Znani advokat dr. Ivan Marija Čok, o katerega posebnih zvezah s tukajšnjo Slovensko dolarsko zvezo smo zadnje tedne imeli priliko večkrat omeniti, je pred nekaj dnevi umrl v centrali delovanja te zveze - v ZDA, kamor se je bil pred kratkim preselil. Zadela ga je kap." Nekaj dni kasneje pa: "TRST, 22. - Zavezniška obvešč. služba PIO javlja iz New Yorka, da je 17. t. m. umrl v ZDA dr. Ivan Marija Čok, in pravi, da se je pokojnik leta "1946 vrnil v Trst, kjer je skušal zbirati demokratične Slovence in jih pridobivati za zahodno demokracijo".⁴³⁷

Demokracija se je seveda drugače spomnila na Čoka, poudarila pa je tudi njegovo mnenje o preuranjenosti SDZ, ker je menil, da stranka ni imela večjih denarnih sredstev. Ostali pa so bili prepričani, da je skrajni čas za nastop in pričetek organiziranja "demokratskih nekomunističnih sil". Čok je tako ostal izven gibanja, "Bil pa je prepričan o njegovi potrebi in upravičenosti ter je z zanimanjem sledil njegovemu razvoju." Za slovenske Primorce, je nadaljeval SDZ-jevski list, je imel Čok velike zasluge, saj bi brez njegove propagande med vojno ne dosegli na mirovni konferenci v Parizu niti Svobodnega tržaškega ozemlja.⁴³⁸ Članek je najverjetneje napisal Josip Agneletto, saj je na seji napovedal, da bo *Demokracija* objavila "notico v previdnem tonu - da se SDZ ne zameri Amerikancem."⁴³⁹

⁴³⁶Z Bazovico v srcu, II. odd., int. s Savo I. Čok, 26. 1. 1999.

⁴³⁷PD, 19. 6. 1948, str. 1: Dr. Ivan Marija Čok umrl; 23. 6. 1948, str. 1: AIS o dr. Čoku.

⁴³⁸Demokracija, 25. 6. 1948, str. 2: † Dr. Ivan - Marija Čok.

⁴³⁹AS-III, Agneletto, str. 196.

SKLEPNA MISEL

Življenje in delo dr. Ivana Marije Čoka, tržaškega Slovence, ki je šel v svet, spoznal in izpolnjeval napisane in nenapisane zakonitosti o pridobivanju podpore in simpatij, je seveda izjemno komplicirano in nemalokrat zavajajoče. Drugače tudi ne bi moglo potekati delovanje nekoga, ki je vrtal in vrtal v svetovno politiko in njene akterje, njihov javni in tajni aparat, da bi dosegel dvoje: priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji in osebno slavo. Oba cilja sta namreč nerazdružljiva, ker bo le skrajno ambiciozna osebnost zastavila vse, da bo dosegla tako velik uspeh, ki je za tukajšnje Slovence pomenilo edini način preživetja. V tej luči je Čok deloval v tržaški Edinosti, v emigraciji in širom po svetu, imel je široka poznanstva v državi matičnega naroda, v velemestih svetovnega dogajanja, tajnih in obveščevalnih službah (verjetno tudi različnih stremeljenj) se ni otepal, saj je točno vedel, da so večkrat ti odločilni faktorji pri končnih izbirah politike.

Okoli Čoka se je kratka spletla gosta mreža, ki je zajela in odločala o primorski usodi, na tej mreži pa je on kot spreten akrobat plel zapletena razmerja. Končno je tudi po njegovi zaslugi del Julijske krajine pripadal svojemu zaledju, čeprav si je dr. Ivan Marija Čok želel, da bi meje potekale bolj na zahodu, tu pa se je usoda preveč zapletla in ga nazadnje pahnila v nezasluženo pozabo.

MARTINI!

UPORABLJENI VIRI IN OKRAJŠAVE

A) ARHIVI

- **AINV** = Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana
AJV = Arhiv dr. Josipa Vilfana
OMV = Oddelek za mejna vprašanja 1945-1948, arhiv "Smole"
SPL = Zgodovinski arhiv splošnega oddelka INV
ZA = Zgodovinski arhiv
- **AS-I** = Arhiv Republike Slovenije, Enota za dislocirano arhivsko gradivo I, nekdanji Arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, Ljubljana
AIS = zbirka Arhiv informacijske službe in protifašističnega boja
Kraigher = osebna zbirka Boris Kraigher
GOKPJK = Glavni odbor Komunistične partije Julijske krajine
- **AS-II** = Arhiv Republike Slovenije, Enota za dislocirano arhivsko gradivo II, nekdanji Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja oziroma Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, Ljubljana
Cankar = osebna zbirka dr. Izidor Cankar
PNOO = Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst
- **AS-III** = Arhiv Republike Slovenije, Enota za dislocirano arhivsko gradivo III, nekdanji Arhiv Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije, Ljubljana
Agneletto = dosje Agneletto dr. Josip
Angleška OS = 403-1, Angleška obveščevalna služba pred in med vojno v Sloveniji
Besednjak = dosje Besednjak dr. Engelbert
BMS = 600-1, Bivše meščanske stranke
CC RR Gorica = 2041, Comando Carabinieri Reali Gorica, originalni italijanski dokumenti
Čermelj = dosje Čermelj dr. Lavo
Furlan = Nagodetov proces, 80-1 Furlan dr. Boris
Kraljeva emigrantska vlada = 500-11, Kraljeva emigrantska vlada v Londonu med II. svetovno vojno
Kvestura Gorica = 2021, Kvestura Gorica, originalni italijanski dokumenti
Kvestura Trst = 2024, Kvestura Trst, originalni italijanski dokumenti
JNS = 600-14, Jugoslovanska nacionalna stranka
Legije = 500-5, Legije-analize
MPO-MSP = 600-8, Meščanske politične organizacije po letu 1945, Meščanske stranke na Primorskem
ORJUNA = 600-12, ORJUNA

Prefektura Gorica = 2011-Prefektura Gorica, originalni italijanski dokumenti

Prefektura Trst = 2013, Prefektura Trst, originalni italijanski dokumenti

S.I.M. = 2052, S.I.M.-Center C.S. za Benetke in Balkan, originalni italijanski dokumenti

Šmajd = dosje Šmajd dr. Albin

Šmajd-SLS = 600-20, Arhiv dr. Albina Šmajda-SLS

Štab II. brigade = A-23-3, I, Štab II. brigade SD narodne obrambe, obveščevalni center

TIGR = 2150-2, Organizacija "TIGR", Primorska-Trst

Vrčon = dosje Vrčon dr. Branko

- **ASOVE** = Arhiv Slovenske varnostno-obveščevalne agencije, Ljubljana

- **PAIR** = Privatni arhiv Ivan Rudolf, Trst

- **PRO** = Public Record Office, London

ADM = Admiralty

CAB 102/649-102/652, History SOE, MACKENZIE = Cabinet Office 102/649-102/652, *History of the Special Operation Executive*, by W.J.M. MACKENZIE, 1948 (sprostili 1997)

FO = Foreign Office

HS = Special Operations Executive

WO = War Office

B) LITERATURA, TISKANI VIRI, ČASOPISI IN DRUGO

ANDREW, MITROKHIN: *The Mitrochin Archive* = ANDREW, Christopher, MITROKHIN, Vasili: *The Mitrochin Archive, The KGB in Europe and the West*. Penguin Books, London 1999.

ARNEŽ: *Gabrovškov dnevnik* = ARNEŽ, Janez A.: *Gabrovškov dnevnik, Msgr Gabrovšek's diary 1941-1945*. Studia Slovenica, Ljubljana-Washington 1997.

BABIĆ, LUŠTEK: *Tankisti prekomorci* = BABIĆ, Manojlo, LUŠTEK, Miroslav: *Tankisti prekomorci*. Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1969.

BAJC: *Odnos matice* = Bajc Gorazd, *Odnos matice do tržaške politične opozicije v prvem povojnem obdobju. Od konca vojne do resolucije Informibiroja. V: Josip Agneletto, slovenski kulturnik in politik v Istri in Trstu (1884-1960)*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko-Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, Koper, 1999, str. 109-128.

BAJT: *Bermanov dosje* = BAJT, Aleksander: *Bermanov dosje*. Mladinska knjiga, Ljubljana 1999.

Bazovica = *Bazovica*, Kairo; 135 številčk, od 30. 9. 1941 do 19. 11. 1944; prvi dve številki sta nosili podnaslov: *Pisma slovenskim prostovoljcem - rojakom - pošilja Ivan Učenič*, ostale številke pa: *Berilo Jugoslovanskega odbora iz Italije*; kompletna zbirka v NUK; nekompletno v PAIR: od št. 1. do št. 26 (10. 4. 1942); nekaj številčk tudi

v AS-II, Cankar, 7-II, št. 45; 7-III, št. 33-36, 38-39 (2x), 43, 45, 46, 47, 49-51; 8-I, št. 52-54, 56-58; 8-II, št. 81, 85, 86.

BIBER: Britanska in ameriška = BIBER, Dušan: *Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni*. V: *Zgodovinski časopis*, XXXIV/4, 1980, str. 431-441.

BIBER: Tito-Churchill = BIBER, Dušan: *Tito-Churchill, Strogo tajno*. Globus, Zagreb 1981.

BIBER: Okupacija in razkosoanje = BIBER, Dušan: *Okupacija in razkosoanje Slovenije-Londonski odmevi 1941-1942*. V: *Slovenski upor, Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja*, SAZU, Ljubljana 1991, str. 189-199.

BIBER: Zavezniške in sovjetske misije = BIBER, Dušan: *Zavezniške in sovjetske misije ter obveščevalne službe v NOB*. V: *Borec*, XLIII/1-3, 1991, str. 77-138.

BIBER: Federalna državnost = BIBER, Dušan: *Federalna državnost Slovenije v zavezniških dokumentih do maja 1945*. V: *Slovenci in država*, SAZU, Ljubljana 1995, str. 261-267.

BIBER: Pastir brez črede = BIBER: *Pastir brez črede*. Dr. Ivan Šubašič in OSS Shephred Project. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXVII/2 (*Ferenčev zbornik*), 1997, str. 383-398.

BIBER: Utrinki iz arhiva SOE = BIBER, Dušan: *Utrinki iz arhiva SOE*. V: *Mikužev zbornik*, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana 1999, str.145-154.

BIBER: Dr. I. M. Čok kot uslužbenec OSS = BIBER, Dušan: *Dr. Ivan Marija Čok kot uslužbenec OSS*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XL/1 (*Zbornik Milice Kacin Wohinz*), 2000, str. 231-238.

BOBAN: Hrvatska u arhivima = BOBAN, Ljubo: *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943*. Izveštaji informatora o prilikama u Hrvatskoj. Globus, Zagreb 1985

BOBAN: Hrvatska u diplomatskim izveštajima = BOBAN, Ljubo: *Hrvatska u diplomatskim izveštajima izbjegličke vlade 1941-1943*. Globus, Zagreb 1988.

CANKAR: Londonski dnevnik = CANKAR, Izidor: *Londonski dnevnik 1944-45*. Državna založba Slovenije-Lipa, Ljubljana-Koper 1985.

CENČIČ: Tigr = CENČIČ, Mira: *Tigr, Slovenci pod Italijo in TIGR na okopih v boju za narodni obstoj*. Kras in Vipavska dolina. Mladinska knjiga, Ljubljana 1997.

CUZZI: L'occupazione italiana = CUZZI, Marco: *L'occupazione italiana della Slovenia (1941-1943)*. Stato Maggiore dell'Esercito-Ufficio storico, Roma 1998.

ČERMELJ: Life-and-Death = ČERMELJ, Lavo: *Life-and-Death Struggle of a national minority, The Jugoslavs in Italy*. Ljubljana 1936.

ČERMELJ: Soška legija = ČERMELJ, Lavo: *Soška legija*. V: *Koledar Osvobodilne fronte za tržaško ozemlje 1950*, str. 58-61.

ČERMELJ: Ob tržaškem procesu 1941 = ČERMELJ, Lavo: *Ob tržaškem procesu 1941*. Mladinska knjiga, Ljubljana 1962.

ČERMELJ: Slovenci in Hrvatje = ČERMELJ, Lavo: *Slovenci in Hrvatje pod Italijo*. Slovenska matica, Ljubljana 1965.

ČERMELJ: Med prvim in drugim = ČERMELJ, Lavo: *Med prvim in drugim tržaškim procesom*. Ljubljana 1972.

ČOK: *The First to Resist* = ČOK, Ivan Marija: *The First to Resist. Story of the First Underground Movement in this War.* The New Europe Publishing Co., LTD, London 1945.

DE ROBERTIS: *La frontiera orientale italiana* = DE ROBERTIS, Antonio Giulio M.: *La frontiera orientale italiana nella diplomazia della II guerra mondiale.* Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli 1981.

DEDIJER: *Dnevnik* = DEDIJER, Vladimir: *Dnevnik (1941-1944).* Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1951.

Demokracija = *Demokracija*, nahajališče Narodna in študijska knjižnica, Trst.

DEŽELAK-BARIČ: *Odnos KPS* = DEŽELAK-BARIČ, Vida: *Odnos Komunistične partije Slovenije do narodnorevolucionarne organizacije TIGR med drugi svetovno vojno.* V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XL/1 (Zbornik Milice Kacin Wohinz), 2000, str. 181-196.

DLRS = *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji.* Ljubljana, št. 5 (1978), 6 (1981), 7 (1989).

DOBRILA: *Prvi stik* = DOBRILA, Pavel: *Prvi stik slovenskih partizanov z vojsko Velike Britanije.* V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XIII/1-2, 1973, str. 185-209.

Domovina, kje si? = *Domovina, kje si?* (Zbornik ob stoletnici rojstva Alberta Rejca (1899-1976). Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1998.

Edinost = *Edinost*, kompletna v "Biblioteca civica di Trieste".

ES = *Enciklopedija Slovenje.* Mladinska knjiga, Ljubljana 1987-2000.

FERENC: *Akcije* = FERENC, Tone: *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940.* Borec, Ljubljana 1977.

FERENC: *Zapisniki zaslišanj dr. L. Čermelja* = FERENC, Tone: *Zapisniki zaslišanj dr. Lava Čermelja v Ljubljani in Rimu 1941. leta.* V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXVIII/1-2, 1988, str. 201-221

FOOT: *SOE* = FOOT, M.R.D.: *SOE, Special Operations Executive 1940-1946.* Pimlico, London 1999 (dopolnjena, I. 1984).

FRIŠ: *Korespondenca K. Zakrajška* = FRIŠ, Darko: *Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M. (1928-1958).* Viri 8, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1995.

GERŽINIČ: *Božji služabnik* = GERŽINIČ, Alojzij: *Božji služabnik Janez Gnidovec, duhovnik, vzgojitelj, misijonar, škof.* Baragovo Misijonišče, Buenos Aires 1972.

GODEŠA: *Pobuda* = GODEŠA, Bojan: *Pobuda patra Kazimirja Zakrajška za ustanovitev samostojne slovenske države poleti 1941.* V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIX/2, 1999, 103-122.

HINSLEY: *British Intelligence* = HINSLEY, F. H.: *British Intelligence in the Second World War.* (Abbrided Edition), HMSO, London 1994, (druga in dopolnjena izdaja).

Izbrana pisma L. Adamiča = *Izbrana pisma Louisa Adamiča.* Zbral in uredil Henry A. Christian, Cankarjeva založba, Ljubljana 1981.

JELINČIČ: *Pod svinčenim nebom* = JELINČIČ, Zorko: *Pod svinčenim nebom, Spomini tigrovskega voditelja.* Goriška Mohorjeva družba, Gorica, 1994.

JEVNIKAR: *Rojstne hiše naših velikih mož* = JEVNIKAR, Martin: *Rojstne hiše naših velikih mož na Tržaškem, Trije Čoki-Županovi iz Lonjerja*. V: *Koledar Goriške Mohorjeve družbe*, 1986, str. 74-76.

KACIN-WOHINZ: *Primorski Slovenci* = KACIN-WOHINZ, Milica: *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918-1921*. Obzorja-Založništvo tržaškega tiska, Maribor-Trst 1972.

KACIN-WOHINZ: *Narodnoobrambno gibanje* = KACIN-WOHINZ, Milica: *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921-1928*. Lipa-Založništvo tržaškega tiska, Koper-Trst 1977.

KACIN-WOHINZ: *Prvi antifašizem* = KACIN-WOHINZ, Milica: *Prvi antifašizem v Evropi (Primorska 1925-1935)*. Lipa, Koper 1990.

KACIN-WOHINZ: *Zgodovinski oris* = KACIN-WOHINZ, Milica: *Zgodovinski oris*, spremna beseda v: SARDOČ: *Tigrova sled*, str. 9-25.

KACIN-WOHINZ: *Tigr* = KACIN-WOHINZ, Milica: *Tigr*. V: *Danilo Zelen, narodni junak*, Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske, Koper 1998, str. 6-16.

KACIN-WOHINZ: *Ciano-Stojadinovičevemu sporazumu na rob* = KACIN-WOHINZ, Milica: *Ciano-Stojadinovičevemu sporazumu na rob*. V: *Gestrinov zbornik*, Založba ZRC SAZU, Ljubljana 1999, str. 471-484.

KACIN-WOHINZ: *Tržaška in goriška "Edinost"* = KACIN-WOHINZ, Milica: *Tržaška in goriška "Edinost". Soglasja in razhajanja*. V: *Josip Agneletto Slovenski kulturni in politik v Istri in Trstu*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko-Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, Koper 1999, str. 19-32.

KACIN-WOHINZ, PIRJEVEC: *Storia degli sloveni in Italia* = KACIN-WOHINZ, Milica, PIRJEVEC, Jože: *Storia degli sloveni in Italia, 1866-1998*. Marsilio, Venezia 1998.

KALC: *Attività politica di I. M. Čok* = KALC, Aleksej: *Attività politica di Ivan Marija Čok: 1910-1945*. Tesi di laurea (mentor Jože Pirjevec), Università degli studi di Trieste, aa 1983-1984.

KALC: *I. M. Čok* = *Ivan Marija Čok*. V: *Jadranski koledar* 1994, str. 87-94

KALC: *L'emigrazione slovena e croata* = KALC, Aleksej: *L'emigrazione slovena e croata dalla Venezia Giulia tra le due guerre ed il suo ruolo politico*. A: *Annales*, VI/8, 1996, str. 23-60.

KLEMENČIČ: *Ameriški Slovenci in NOB* = KLEMENČIČ, Matjaž: *Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji*. Obzorja, Maribor 1987.

KLSI 1 = *Krajevni Leksikon Slovencev v Italiji*, knj. 1, *Tržaška pokrajina*. Založništvo tržaškega tiska, Trst 1990.

KLUN: *Prekomorci v NOB* = KLUN, Albert: *Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni*. Partizanska knjiga, Koper 1976.

KLUN: *Domovina* = KLUN, Albert: *Domovina je ena, Prekomorci-borci NOVJ v Osvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, na domačih in tujih tleh*. Partizanska knjiga, Ljubljana 1986.

KOCBEK: Dnevnik 1945 = KOCBEK, Edvard: *Dnevnik 1945*. Cankarjeva založba, Ljubljana 1991.

Korespondenca S. Čok-I. Jevnikar = Korespondenca Sava Ivan Čok in Ivo Jevnikar.

KRIZMAN: Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943 = KRIZMAN, Bogdan: *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941-1943*. Arhiv Jugoslavije-Globus, Zagreb 1981.

LAMB: Mussolini and the British = LAMB, Richard: *Mussolini and the British*. John Murray, London 1997.

LAVRENČIČ-PAHOR: Primorski učitelji = LAVRENČIČ-PAHOR, Minka: *Primorski učitelji 1914-1941. Prispevek k proučevanju zgodovine slovenskega šolstva na Primorskem*. Narodna in študijska knjižnica-Oddelek za zgodovino, Trst 1994.

Luč = Luč, nahajališče Narodna in študijska knjižnica, Trst.

MAGANJA: Trieste 1945-1949 = MAGANJA, Nadja: *Trieste 1945-1949: Nascita del movimento politico autonomo sloveno*. Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Trst-Trieste 1994.

MAGANJA: Elbrus poroča = MAGANJA, Nadaja: *Elbrus poroča. Dokumenti o prvih letih Slovenske demokratske zveze v Trstu in njenem predsedniku dr. Josipu Agnelettu iz Arhiva Ministrstva za notranje zadeve v Ljubljani*. V: *Josip Agneletto Slovenski kulturni in politik v Istri in Trstu*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko-Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, Koper 1999, str. 81-94.

MAKUC: Prišleki = MAKUC, Dorica: *Prišleki kak kastiga kak boži bič*. V: *Jadranski koledar* 1986, str. 49-62.

MAKUC: Iz Nanuta v Natutovića = MAKUC, Dorica: *Iz Nanuta v Natutovića. Primorski kolonisti na levem deli Vardarja*. V: *Jadranski koledar* 1987, str. 189-195.

MARIĆ: Kralj Peter = MARIĆ, Mihailo: *Kralj Peter in begunska vlada*. Borec, Ljubljana 1969.

MELIK: Slovenski poslanci = MELIK, Vasilij: *Slovenski poslanci na Dunaju in v Beogradu*. V: *Mikužev zbornik*, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, Ljubljana 1999, str. 17-20.

Mladika = Mladika, Trst.

MLAKAR: Problem = MLAKAR, Boris: *Problem zahodne meje pri Slovencih 1941-1945 (protirevolucionarni tabor)*. V: *Acta Historiae*, VI., str. 311-324.

Na bregovih Vardarja = *Na bregovih Vardarja*, serija radijskih oddaj, pripravila Boža Škoberne, RAI-Radio Trst A, slovenski program, junij-avgust 1993.

NEČAK: Jugoslovanska begunska vlada = NEČAK, Dušan: *Jugoslovanska begunska vlada in problem meja na Slovenskem (1941)*. V: *Slovenski upor, Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja*, SAZU, Ljubljana 1991, str. 201-213.

NEČAK, VOVKO: Dejavnost Slovencev in Hrvatov = NEČAK, Dušan, VOVKO, Andrej: *Dejavnost Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine v emigraciji v Jugoslaviji*. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXI/1-2, 1981, str. 113-127.

NOVAČAN: Jeruzalem-Kairo = NOVAČAN, Anton: *Jeruzalem-Kairo, Spomini 1942-1945*. Slovenska matica, Ljubljana 1986.

NOVAK: Škof Gnidovec = NOVAK, Vilko: *Škof Gnidovec in slovenski priseljenci v tedanji Južni Srbiji*. V: *Gnidovčev simpozij v Rimu*, Slovenska teološka akademija v Rimu-Mohorjeva družba v Celju, Celje 1989, str. 129-139.

PAHOR: Mladi rodovi = PAHOR, Drago: *Mladi rodovi-kovači bodočnosti*. V: *Prosvetni zbornik 1868-1968*, Slovenska prosvetna zveza, Trst 1970, str. 182-226.

PD = *Primorski dnevnik*, nahajališče Narodna in študijska knjižnica, Trst.

PELIKAN: J. Vilfan = PELIKAN, Egon: *Josip Vilfan v parlamentu, Discorsi parlamentari dell'on. Josip Vilfan*. Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Trst-Trieste 1997.

PELIKAN: V. Šček = PELIKAN, Egon: *Virgil Šček in primorska sredina v letih 1918-1945*. V: TAVČAR, Marko, PELIKAN, Egon, TROHA, Nevenka: *Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1947*, Viri 11, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1997, str. 21-49.

PELIKAN: J. Wilfan in E. Besednjak v Kongresu = PELIKAN, Egon: *Josip Wilfan in Engelbert Besednjak v Kongresu evropskih narodnosti v letih 1925-1938*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XL/1 (Zbornik Milice Kacin Wohinz), 2000, str. 93-111.

PETRANOVIĆ: Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1943-1945 = PETRANOVIĆ, Branko: *Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1943-1945*. Arhiv Jugoslavije-Globus, Zagreb 1981.

PIRJEVEC: Pensiero = PIRJEVEC, Jože: *Pensiero e attività di Josip Vilfan*. V: *Le minoranze tra le due guerre*, Annali dell'Istituto storico italo-germanico, Il Mulino, Bologna 1994, 225-235.

PIRJEVEC: Trst v slovenski politični misli = PIRJEVEC, Jože: *Trst v slovenski politični misli: 1848-1947*. V: *Revija 2000*, št. 127, 128 (150 let programa Zedinjene Slovenije), 2000, str. 49-82.

PIRJEVEC: Britanska tajna organizacija = PIRJEVEC: *Britanska tajna organizacija na Slovenskem (1940-1941)*. V: *Prispevki za novejšo zgodovino*, XL/1 (Zbornik Milice Kacin Wohinz), 2000, str. 323-330.

PLESNIČAR: Akademsko društvo = PLESNIČAR, Stojan: *Akademsko društvo za ustanovitev tretje univerze, Od ustanovitve do danes*. V: *Revija 2000*, št. 105 (Primorska univerza), 1997, str. 43-48.

Pogovor z A.-L. Čok = Pogovor z Albinom-Ljubom Čok, Trst, 21. 8. 2000.

Pogovor z V. Vesel = Pogovor z Vero Vesel, Trst, 21. 8. 2000.

Prekomorci = *Prekomorci, Oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ*. Ljubljana 1965.

Prof. I. Rudolf = Prof. Ivan Rudolf, Narodni buditelj, Maistrov borec, Tigrovec, organizator prekomorcev v Afriki. avtorja besedila: Mira Cenčič in Jurij Rosa, Društvo za negovanje rodoljubnih tradicij organizacije TIGR Primorske, Koper 1998.

PSBL = *Primorski slovenski biografski leksikon*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1974-1994.

REJEC, ČERNAČ, VADNJAL: Pričevanja = REJEC, Albert, ČERNAČ, Tone, VADNJAL, Jože: *Pričevanja o Tigru*. Slovenska matica, Ljubljana 1995.

REJEC T.: Še TIGR in KP = REJEC, Tatjana: *Še TIGR in komunistična partija*. V: *Primorska srečanja*, XXIV/228, 2000, str. 275-279.

RUDOLF: Xolotl = RUDOLF, Saša: *Xolotl (Med resnico in domišljijo)*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1996.

RUTAR: Dr. J. Dekleva = RUTAR, Borut: *Dr. Jože Dekleva, Priprave na narodnostno vstajo Primorcev v organizaciji TIGR od 1927 do 1941*. Društvo TIGR Primorske, Koper 1999.

SARDOČ: Tigrova sled = SARDOČ, Dorče: *Tigrova sled, Pričevanje o uporuh primorskih ljudi pod fašizmom*. Sklad Dorče Sarroč, Gorica 1998 (I. 1983).

SIRC: Med Hitlerjem in Titom = SIRC, Ljubo: *Med Hitlerjem in Titom*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1992.

SKro II = *Slovenska kronika XX. stoletja 1945-1995*. Nova revija, Ljubljana 1996.

SNOJ: Spomini = SNOJ, Franc: *Spomini člana emigrantske vlade*. V: *Delo*, 16. 4.-22. 6. 1998.

SOE Operations in the Balkans = *SOE Operations in the Balkans, A Guide to the Records in the Public Record Office*. Public Record Office, London 1998.

STAFFORD: Churchill & Secret Service = STAFFORD, David: *Churchill & Secret Service*. Abacus, London 1997.

STAFFORD: Secret Agent = STAFFORD, David: *Secret Agent, The True Story of the Special Operations Executive*. BBC, London 2000.

STURMAN: Le associazioni = STURMAN, Robi: *Le associazioni e i giornali sloveni a Trieste dal 1848 al 1890*. Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, Trst-Trieste 1996.

SUSSI: Slovenija in VB = SUSSI, Tomaž: *Slovenija in Velika Britanija, 1941-1945*. Tesi di laurea, Università degli studi di Trieste, (mentor: Jože Pirjevec), a.a. 1999-2000.

ŠEPIĆ: Velika Britanija i pitanje revizije = ŠEPIĆ, Dragovan: *Velika Britanija i pitanje revizije jugoslavensko-italijanske granice 1941*. V: *Zgodovinski časopis*, XXX/1-2, 1976, str. 47-77.

ŠEPIĆ: Vlada I. Šubašića = ŠEPIĆ, Dragovan: *Vlada Ivana Šubašića*. Globus, Zagreb 1983.

The Security S. = *The Security Service 1908-1945, The Official History*. Public Record Office, London 1999.

TCHOK: The Problem of Trieste = TCHOK, Ivan Marija: *The Problem of Trieste*. Ridgefield-Connecticut 1943.

TROHA: Komu Trst = TROHA, Nevenka: *Komu Trst, Slovenci in Italijani med dvema državama*. Modrijan, Ljubljana 1999.

TURK: Škof J. Gnidovec = TURK, Alojzij: *Škof Janez Gnidovec*. Mohorjeva družba, Celje 1992.

TUTA: Cena = TUTA, Slavko: *Cena za svobodo*. Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1999.

VILHAR: K zapiskom o Z. Jelinčiču = VILHAR, Srečko: *K zapiskom o Zorku Jelinčiču*. V: *Goriška srečanja*, II/7, 1967, str. 54.

VILHAR, KLUN: *Prva in druga prekomorska brigada* = VILHAR, Srečko, KLUN, Albert: *Prva in druga prekomorska brigada*. Knjižnica NOV in POS, Nova Gorica 1967.

VILHAR, KLUN: *Narodno-osvobodilni boj* = VILHAR, Srečko, KLUN, Albert: *Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov v Afriki*. Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1970.

VILHAR, KLUN: *Primorci in Istrani* = VILHAR, Srečko, KLUN, Albert: *Primorci in Istrani od pregnanstva do prekomorskih brigad*. Knjižnica NOV in POS, Ljubljana 1973.

VODOPIVEC: *Trideseta leta* = VODOPIVEC, Peter: *Trideseta leta*. V: *Slovenska trideseta leta*, Slovenska matica, Ljubljana 1997, str. 7-17.

VODUŠEK-STARIČ: *Prevzem oblasti* = VODUŠEK-STARIČ, Jera: *Prevzem oblasti 1944-1946*. Cankarjeva založba, Ljubljana 1992.

VODUŠEK-STARIČ: *"Dosje" Mačkovšek* = VODUŠEK-STARIČ, Jera: *"Dosje" Mačkovšek*. Viri 7, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1994.

VOVKO: *Organizacije jugoslovanskih emigrantov* = VOVKO, Andrej: *Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske Krajine do leta 1933*. V: *Zgodovinski časopis*, XXXII/4, 1978, str. 449-473.

VOVKO: *Delovanje "Zveze jugoslovanskih emigrantov iz JK"* = VOVKO, Andrej: *Delovanje "Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine" v letih 1933-1940*. V: *Zgodovinski časopis*, XXXIII/1, 1979, str. 67-102.

ZIDAR: *Tigr* = ZIDAR, Alojzij: *Tigr v boju za domovino*. Branko, Koper-Nova Gorica 1995.

Z Bazovico v srcu = *Z Bazovico v srcu*, serija radijskih oddaj, pripravil Ivo Jevnikar, RAI-Radio Trst A, slovenski program, januar-junij 1999.

ZWITTER: *Bibliografija o problemu JK in Trsta* = ZWITTER, Fran: *Bibliografija o problemu Julijske krajine in Trsta 1942-1947*. V: *Zgodovinski časopis*, II-III, 1948-1949, str. 259-326.

C) OSTALE KRATICE V TEKSTU IN OPOMBAH

AVNOJ = Antifašističko veće narodnog oslobodjenja Jugoslavije

BBC = British Broadcasting Corporation

CD = Head of SOE

COS = Chiefs of Staff

DPA = Director of Special Operations

IS = Intelligence Service

JOI = Jugoslovanski odbor iz Italije

KPJ = Komunistična partija Jugoslavije

GESTAPO = Geheime Staatspolizei

NKGB = Narodnyi Kommissariat Gosudarstvennoi Bezopastnosti

NŠK, OZ = Narodna in študijska knjižnica, Oddelek za zgodovino

o. = ovoj

OF = Osvobodilna fronta

ORJEM = Organizacija jugoslovanskih emigrantov

ORJUNA = Organizacija jugoslovanskih nacionalistov

OSS = Office of Strategic Services

OVRA = Opera vigilanza repressione fascista

OZNA = Organizacija za zaščito naroda

PNOO = Pokrajinsko narodnoosvobodilni odbor

SANS = Slovenski ameriški narodni svet

SDZ = Slovenska demokratska zveza

SHS = Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev.

SIAU = Slovensko (slovansko)-italijanska antifašistična unija

SLS = Slovenska ljudska stranka

sn. = snopič

SOE = Special Operations Executive

SO1 = Special Operations 1

SO2 = Special Operations 2

SO3 = Special Operations 3

šk. = škatla

TIGER = Trst, Istra, Gorica, Edini, Rijeka

TIGR = Trst, Istra, Gorica, Reka, tajna organizacija.

UDBA = Uprava države bezbednosti

UJKA = jugoslovanska protiobveščevalna služba

VOS = Varnostnoobveščevalna služba

ZDA = Združene države Amerike

IMENSKO KAZALO

V seznamu so tudi vsa imena oseb in avtorjev, ki se pojavljajo v opombah pod črto in v didaskalijah fotografskega gradiva. Le imena Ivana Marije Čoka ni v seznamu, saj se pojavlja skoraj na vsaki strani.

ADAMIČ Louis, 130, 133, 134.

AGNELETTO Josip, 148, 151-156.

AMBRAM Jože-Trentar, 36.

AMBROŽIČ Bernard, 133.

ANDJELINOVIĆ brata, 116, 127.

ANDREW Cristopher, 85.

ARNEŽ Janez A., 112, 135.

B. Adožija, 44.

BABIĆ-Gjalski Šandor, 44.

BABIĆ Manojlo, 98.

BAILEY William, 90, 111, 112, 114, 116, 118, 120, 121.

BAJC Gorazd, 151, 152, 154.

BAJT Aleksander, 85.

BALTIČ Vilko, 49, 50.

BARTULIĆ Niko, 44.

BAZELA Albert, 44.

BEAUMONT-NESBIT, 133.

BEDNAŘIK Rado, 73.

BEKKER von Boss, 53.

BENJANIN Jovan, 44.

BENNET John, 104, 114, 115, 117.

BESEDNJAK Engelbert, 30, 33, 44, 45, 51-54, 57-59, 61, 62, 66-74, 136, 153.

BIBER Dušan, 18, 19, 31, 79, 85, 86, 89, 92, 97, 98, 113, 116, 126, 131, 132, 133, 137-139, 143, 144.

BITEŽNIK Josip, 57, 58, 69, 73.

BOBAN Ljubo, 102, 104, 112, 118.

BOUGHEY E. P., 117, 118, 120, 125.

BRADAMANTE Mihovil, 37.

BREZIGAR Milko, 85, 86, 116, 117.

BROOK, 123.

BUDISAVLJEVIĆ Ivgjen, 44.

BULIĆ, 44.

CAHARIJA-ČOK Marica, 38, 112, 128, 156.

CAINKAR Vincent, 128.

CANKAR Izidor, 20, 92, 93, 95, 96, 103, 105, 112, 115, 123, 124, 126, 127, 129, 137, 138, 142-145.

CENČIČ Mira, 147, 151.

CHURCHILL Sir Winston Leonard Spencer, 83, 84, 114, 125, 131-133, 138, 144, 145.

CIANO Gleazzo, 76.

CUZZI Marco, 98.

CVETKOVIĆ Dragiša, 76, 86, 91.

ČERMELJ Lavo, 14, 22, 31, 32, 36, 37, 44, 46-48, 52-60, 61, 71, 73, 78, 79, 105-107, 117.

ČERNAČ Tone, 32, 35, 36, 44, 46, 53, 78, 79, 89, 107, 149, 150.

ČERNIGOJ Alojz, 97.

ČINGRIJA Nikola, 44.

ČOK Albino-Ljubo, 11, 38.

ČOK Andrej, 21, 22.

ČOK Andrej-Drejček, 21, 22, 25, 38, 73.

ČOK Anton-Tonče, 21, 22, 38.

ČOK Emilija-Milica, 22.

ČOK Karlo, 21, 22.

ČOK Ljubica, 112.

ČOK Marica, 112, 151, 156.

ČOK Milan, 31.

ČOK Miran-Karlo, 11.

ČOK Sava Ivan, 11, 18, 23, 112, 146, 147, 150, 151, 156.

ČOK-Golob Josipina-Pepca, 21, 22.

ČUBRILOVIĆ Branko, 138, 139.

DE ROBERTIS Antonio Giulio M., 79, 80.

DEDIJER Vladimir, 136.

DEKLEVA Jože, 35, 51, 151.

DEŽELAK-BARIČ Vida, 31.

DEŽMAN Milivoj, 44.

DICKINSON lord, 80.

DJONOVIC Jovan, 114, 115.

DJUNIVIC Jovan, 44.

DOBRILA Pavel, 98, 129, 130.

DOKTORIČ David, 59.

DRAGANC Stanko, 151.

DUČIĆ Jovan, 44.

EDEN Anthony, 84, 120, 121, 131, 144.

EHRlich Lambert, 45.

FABJANČIČ Vladislav, 54.

FELAHHER Julij, 85.

FERENC Tone, 31, 37, 56, 83.

FERLUGA Karel, 110.

FOOT M. R. D., 85.

FOTIĆ Konstantin, 44, 94, 124.

FRIŠ Darko, 129.

FURLAN Boris, 20, 31, 38, 39, 44, 45, 47, 50, 56, 57, 60, 61, 71, 78, 79, 87, 92, 94, 99, 103-105, 109, 111, 112, 115, 124-130, 133-135, 139, 144, 145, 150, 154, 155.

FURLAN Borut, 56, 129.

G. Ante, 45.

GABROVŠEK Franc, 92, 106, 112, 119, 143.

GABRŠČEK Andrej, 54.

GABRŠČEK Josip, 27, 34.

GAVRANIĆ Oto, 44.

GAVRILOVIĆ Milan, 90, 102, 103, 107, 112, 125.

GENTILE Giovanni, 41.

GERŽINIČ Alojzij, 50.

GLANVILLE T. J., 86, 116.

GLEN Alexander, 122, 123.

GNIDOVEC Janez, 50.

GODEŠA Bojan, 129.

GODFREY J. H., 122.

GOLEC Jože-Jojo, 89.

GOLJEVŠČEK Vladimir, 45.

GOLOB Emil, 22.

GOLOUH Rudolf, 136.

GORTAN Vladimir, 57.

GRDINA Anton, 129.

GREGORIN Gustav, 25.

GROL Milan, 125.

HANAU Julius, 83.

HEINZL Vjekoslav, 44.

HINSLEY F. H., 92.

HITLER Adolf, 61, 77, 92, 94.

HOČEVAR A. Jože, 11.

HRIBAR Zoran, 154.

HROVATIN-Čok Jožefa, 21, 22.

ILIĆ Bogoljub, 94, 96, 108, 112, 115.

IVEŠA Ante, 36, 73.

JANKOVIĆ Dragutin, 44.

JEBB Gledwin, 86, 113.

JELINČIČ Zorko, 27, 34, 36.

JERKIČ Maks, 151.

JEVNIKAR Ivo, 11, 18, 23, 106, 112, 129, 146.

JEVNIKAR Martin, 22.

JOVANOVIĆ Joca, 44.

JOVANOVIĆ Slobodan, 22, 44, 127, 136.

JUKIĆ Ilija, 139.

JURCA Josip, 45, 46.

KACIN-WOHINZ Milica, 11, 19, 25, 26, 29, 32, 34, 35-37, 43, 53, 54, 58, 61, 64,
66-69, 71, 74-76, 89.

KALC Aleksej, 11, 18, 19, 21, 23, 26, 27, 29, 36, 39, 42, 49, 50-53, 61, 63, 66, 68,
76, 79, 87, 99, 126-128, 129, 131, 132, 134, 141, 142, 145, 146.

KAVČNIK Leon, 154.

KARADJORDJEVIĆ Aleksander I., 46, 68, 75.

KARADJORDJEVIĆ Pavle, 92.

KARADJORDJEVIĆ Peter II., 92, 96, 99, 125, 139, 141, 144.

KARDELJ Edvard, 147, 148.

KERN Ivan, 92.

KIDRIČ Boris, 147.

KJUDER, 127, 129.

KLEMENČIČ Matjaž, 126, 128, 133, 134.

KLEMENČIČ Slavko, 92.

KLUN Albert, 51, 98, 99.

KNEZ Anton, 108.

KOCEBK Edvard, 147.

KOCE Juraj, 92.

KOCJANČIČ Karlo, 11.

KOROŠEC Anton, 26, 46, 71, 74.

KORŠUN, 151.

KORUN A., 44.

KOSMAČ Ciril, 92.

KOSOVEL Josip (tudi Jože ali Pepi), 73.

KRAMER Albert, 44, 45.

KRAIGHER Boris, 152, 153, 155.

KRALJ Ivo, 44.

KRAMER Albert, 44, 45.

KREK Janez Evangelist, 21, 26.

- KREK Miha**, 20, 86, 92, 94-96, 103, 105, 107, 112, 115, 121-127, 129, 130, 132, 133, 137, 138, 142-144, 153.
- KRISTAN Etbin**, 134.
- KRIZMAN Bogdan**, 95, 118.
- KRSTELJ Ivo**, 44.
- KUHAR Alojzij**, 92, 106, 122, 124, 126, 129, 144, 145.
- LAGINJA Matko**, 44.
- LAMB Richard**, 77.
- LAVRENČIČ-PAHOR Minka**, 22.
- LAVRETNI**, 104.
- LAWRENSON Alec C.**, 83.
- LEONTIĆ Ljubo**, 44.
- LOVRENČIĆ Stipe**, 73.
- LUŠTEK Miroslav**, 98.
- MACK-SMITH Denis**, 77.
- MACKENZIE W. J. M.**, 83-85, 92.
- MACLEAN Sir Fitzkroy**, 141.
- MAČEK Vlatko**, 76, 91.
- MAČKOVŠEK Janko**, 37, 44, 109.
- MAGANJA Nadja**, 89, 148, 151, 152, 155.
- MAKUC Dorica**, 50.
- MANOJLOVIĆ Gavro**, 44.
- MARČAC Ante**, 69.
- MARIĆ Mihailo**, 94.
- MARKOVIĆ Božo**, 44.
- MARODIĆ Svetislav**, 44.
- MARUŠIČ Drago**, 44, 94, 96, 100, 106, 112, 147.
- MASSARYK Tomáš Garrigue**, 23, 29.
- MASTERSON Tom**, 83, 89, 114, 115, 117, 123.
- MATEJIĆ Dragiša**, 44.
- MELIK Vasilij**, 26.
- MEŠTROVIĆ Ivo (ali Ivan)**, 44.
- MIČIĆ Miče**, 44.
- MIHALIĆ Adolf**, 44.
- MIHAILOVIĆ Dragoljub-Draž**, 17, 85, 105, 108, 109, 133, 137, 139, 144.
- MIHAJLOVIĆ Ljuba**, 44.
- MIKULETIĆ Fortunat**, 27.
- MILIČEVIĆ Dragan**, 44, 72.
- MILOK Valentin**, 151.
- MIŠKULIN Mile**, 44.
- MITROHIN Vasili**, 85.

MLAKAR Boris, 123.
MODEC A., 44.
MOHOROVIČIĆ Josip, 102, 109.
MOLEK Ivan, 131, 134.
MURRAY Ralph, 106.
MUSSOLINI Benito, 38, 39, 54, 68, 77, 79, 92, 94.

NAGODE Črtomir, 154.
NAPIER sir, 80.
NATLAČEN Marko, 87.
NEČAK Dušan, 18, 123.
NINČIĆ Momčilo, 44, 66, 109, 120, 124.
NOVAČAN Anton, 92, 137, 138, 141-143.
NOVAK Karl, 98.
NOVAK Vilko, 50.
NUŠIĆ Branislav, 44.

OMERSA, 111, 150.
ORDANAK Milivoj, 44.

PAHOR Drago, 27.
PAHOR Roman, 35.
PAŠIĆ Nikola, 26.
PAVELIĆ Ante, 44.
PAVLOVIĆ Milorad, 44.
PEARSON J. S. A., 117, 118, 120.
PEGAN Danilo, 45.
PELIKAN Egon, 36, 53-55, 57, 58, 61, 62, 69.
PENKO Franjo, 45.
PERTOT Just, 27, 28, 44, 59.
PETRANOVIĆ Branko, 135.
PIRJEVEC Jože, 11, 19, 55, 75, 79, 85, 103.
PIVKO Ljudevit, 44.
PLESNIČAR Stojan, 25.
PLHAK Branko, 36.
POPOVIĆ Bogdan, 44.
POPOVIĆ Pavle, 44.
PRETNER Janko, 44.
PROSEN Milan, 107, 108.
PUC Boris, 150.
PUC Dinko, 46.
PURIĆ Božidar, 136, 138, 144.
PUTNIK Dimitrije, 109.

- RADOSAVLJEVIĆ Milan**, 44.
RANKOVIĆ Aleksander, 152.
RAPOTEC Stanislav, 117.
REGENT Ivan, 103.
REJEC Abert-Berti, 19, 29, 30- 37, 44-46, 49, 50, 53, 73, 74, 78, 79, 87, 89, 90, 99, 100, 107, 112, 117, 149, 150.
REJEC Maks, 85.
REJEC-Srebot Tatjana, 19, 32, 90.
RENDEL George, 122.
RIBAR Ivan, 44.
RIBNIKAR Vladislav, 44.
ROGELJ Janko, 130, 134.
ROOSVELT Franklin Delano, 131-133, 145.
ROŽMAN Gregorij, 129.
RUDOLF Ivan, 18, 20, 31, 66, 85, 87, 89, 92, 94-96, 97-100, 102, 105-109, 111-119, 121, 124, 129, 136, 137, 138, 140, 141, 142, 151, 152, 155.
RUDOLF Saša, 11, 89, 99, 107, 108, 110, 142.
RUTAR Borut, 35, 51.
RYBÁŘ Miran, 95, 96, 102, 108, 109, 111.
RYBÁŘ Vladimír, 103, 126, 127, 143.

SANCIN Ivo, 106.
SARGENT Sir Orme Garton, 120.
SARDOČ Dorče, 27, 35, 36, 37, 51.
SEDMAK Josip, 45.
SETON-WATSON Hugh G. N. (tudi Seaton), 115, 122.
SETON-WATSON Robert William (tudi Seaton), 53.
SFILIGOJ Avgust, 151.
SFORZA Carlo, 95, 105, 126, 145.
SIMČIČ Stanislav, 97.
SIMIĆ Stanoje, 144.
SIMOVIĆ Dušan, 92, 100, 102, 112, 120-123, 144.
SIRC Ljubo, 118, 154, 155.
SLAVIK Edvard, 25, 27, 28, 34, 44.
SMILJANIĆ Miloje, 79, 95.
SNOJ Franc, 92, 95, 107, 112, 124, 127-130, 132, 133, 137, 138, 142, 144, 145, 154.
SPAHO Mehmed, 44.
SREBRNIČ Jože, 78.
STAFFORD David, 85.
STALIN Josif Visarionovič, 145.
STANGER Ulikse, 44.
STEED Henry Wckham, 53.
STEFANOVIĆ Ljuba, 44.

STOJADINOVIĆ Milan, 71, 76, 91.

STOJANOVIĆ Nikola, 44.

STROPNIK France, 141.

STURMAN Robi, 21.

SUBOTIĆ Nikola, 44.

SUSSI Tomaž, 11, 85, 89, 122, 124, 125, 131, 138.

SUVICH Fulvio, 38.

SWEET-ESCOT B., 86, 113.

ŠABEC Antony, 129.

ŠČEK Virgil, 61.

ŠEČEROV Slavko, 44.

ŠEPIĆ Dragovan, 102, 109, 123, 145.

ŠIRČIĆ Ferdo, 44.

ŠMAJD Albin, 154.

ŠOLA Anastasije, 44.

ŠUBAŠIĆ Ivan, 14, 139, 143, 144, 145, 147.

ŠUMEKOVIĆ Ilija, 107.

TAYLOR Goerge, 89.

TITO-Broz Josip, 14, 85, 130, 133, 134, 135, 139-149.

TODOROFF, 120.

TONČIČ Frane, 37, 73, 151.

TOPALLOVIĆ Živko, 44.

TRIFKOVIĆ Marko, 44.

TRIFUNIVIČ Miloš, 136.

TRIFUNOVIĆ Mišin, 44.

TROHA Nevenka, 148.

TRUMBIĆ Ante, 26.

TURK Alojzij, 50.

TUTA Venceslav-Slavko, 33, 89.

VADNJAL Jože, 32, 34, 35, 36, 44, 46, 53, 78, 79, 89, 107, 149, 150.

VELEBIT Vladimir, 85.

VESEL Franc, 152.

VESEL Vera, 11, 22, 23, 151.

VILDER Večeslav, 44.

VILFAN Josip (do konca tridesetih let se je podpisoval Wilfan), 19, 25, 27-30, 34, 38, 39, 42-48, 51-74, 76, 77, 80, 81, 82, 126, 136.

VILFAN Joža, 57.

VILHAR Srečko, 51, 98, 99.

VINOGRADOV, 104.

VODOPIVEC Peter, 77.

VODUŠEK-STARIČ Jera, 37, 109, 145.
VOJNOVIĆ Lujo, 44.
VOŠNJAK Bogumil, 92.
VOVKO Andrej, 18, 36, 43, 48, 49, 68.
VRATOVIĆ Mirko, 27, 31, 36, 69, 73, 76.
VRBANIĆ Milan, 44.
VRČON Andrej, 11, 104.
VRČON Branko, 79, 104, 106, 107, 112, 117, 150.
VRHUNEC Vinko (tudi Vrhunc), 117, 118.
VUK Anton, 73.

WAVELL, 100.
WERK Hugo, 53.

ZAKRAJŠEK Kazimir, 106, 119, 129, 130, 133.
ZELEN Danilo, 22, 31, 33.
ZIDAR Alojz, 31.
ZWITTER Fran, 105.

ŽIROVNIK Janko, 53.
ŽIVKOVIĆ Petar, 94, 138.
ŽUJOVIĆ Jovan, 44.

NEKATERI POMEMBNI DOKUMENTI, UPORABLJENI V TEKSTU

AINV, AJV, škatla 7, Čokovo pismo Josipu Vilfanu, 29. septembra 1931.

1
Др. ИВАН МАРИЈА ЧОК
БЕОГРАД
МИЛОША ПОПЕРЦА УЛ. 23 А
ТЕЛ. 37-50

Београд, dne 29.IX.1931

Gospod

Dr. Josip Vilfan, odvetnik

Dunaj I Opernring 5

Dragi prijatelj,

Potvrjujem prejem Tvojega pisma od 23.t.m.in se Ti zahvaljujem za upor
zoritve na Tvoj članek, ki izide v prih.številkil biltena unije.

Hvala za čestitke k moji izvolitvi za predsednika zveze emigrant-
skih urduženj. Pravo imaš, ko poudarjaš potrebo, da se osredotoči vse napore
na izboljšanje težkega položaja emigrantov. Zares je to jako težka naloga,
posebno z ozirom na tako težke čase, kakor jih sedaj preživljamo. Moram Ti
priznati, da se cel čas, odkar sem v Jugoslaviji, trudim, da bi v tem pogle-
du kaj dosegel. Žal moram konstatirati, da nisem dosegel skro prav nobenih
vpehov. V začetku sem mislil in upal, da se bo dalo doseči za nesrečne emi-
grante celo kake povlastice, sedaj bi se zadovoljil, ako bi se dalo vsaj
doseči, da se odpravijo evidentne krivice in protuzakonitosti, katerim so
naši ljudje izpostavljeni. Žalibog je tukaj teren tako silno težak, da je tre-
ba zares skrajnih naporov, in pri vsem tem se ne vspeva. Naj Ti citiram na
pr. samo slučaj onih 60 kontraktualnih učiteljev. Na ta slučaj sem neštevil-
no krat opozoril merodajne in najmerodajnejše kroge, od vseh sem v dobil tu-
di neštevilne obljube in zagotovila, do danes pa je še vse pri starem. Nobe-
den ne drži dane besede. Spričo tolike krivice so prizadeti vsi obupani, kar
je ne le razumljivo, ampak popolnoma naravno. Pri tem seveda dvomijo, da se

kedo dovolj ~~meno~~ zavzema za njihove pravice in ne morejo verjeti, da so bile resnične obljube, o katerih sem jim poročal. Imamo pa v zakonu o državljanstvu član 54. , kateri je za naše ljudi napravljen in ki jasno in nedvoumno utrjuje to vprašanje. Pa kaj ko v nobenem ministrstvu tega zakona ne poznajo, oziroma, ako se na nj opozori, ga ne znajo aplicirati. To na žalost ni edini slučaj iz moje prakse, da tukajšnje oblasti ne postopajo po zakonu. Mislim, da je to največja ovira za razvoj Jugoslavije. Še najslabše pa je to, da so takega mišljenja premnogi ljudje , z katerimi moram o tem govoriti.

Razumel sem Tvojo pripombo na kraju Tvojega pisma in hočem seveda v prihodnje ukreniti potrebno, da boš pravočasno obveščen o naših sestankih, da jim boš lahko prisostvoval. Opozoriti Te pa moram , da na sestanek od 20. t. m. v Zagrebu, na katerega Ti očitno misliš, po dogovoru nisem pošiljal vabila jaz, temveč društvo "Istra" iz Zagreba, ki je prevzelo tudi cel aranžman, zlasti z ozirom na to, da se je kongres vršil v Zagrebu. Naj omenim tudi to, da sem na kongresu v svojem govoru med drugim omenjal tudi Tebe in Tvoje delo, kar so poslušalci prejeli z velikim aplavzom na znanje in tako manifestirali Tebi in Tvojemu delu zahvalo in priznanje. Ne mislim se s to pripombo pohvaliti, ker smatram, da sem na pravil s tem le svojo dolžnost, katero sem pa izvršil seveda zelo rad. Moram Ti pa to omeniti, ker iz Tvoje pripombe, da bi želel prisostvovati našim sestankom kot "tujec" z vso "rezervo" in jih "dovolj iz bliza opazovati", sklepam, da morda misliš, da se Te hotè ni povabilo na kongres. Tako Tvoje mišljenje bi bilo popolnoma pogrešno. Priznavam tudi, da je po greš~~ka~~ , da se Te ni povabilo, ali Ti boš to pogreško razumel in oprostil

Др. ИВАН МАРИЈА ЧОК

БЕОГРАД

МИЛОША ПОЦЕРЦА УЛ. 23 А

ТЕЛ. 37-50

Београд, dne 29.IX.1933

301

nadaljevanje

Gospod Dr. Josip Wilfan, odvetnik, Dunaj I Operrnirng
ako vpoštevaš, da je "Istra" vabila samo društva, katera so vtanoavljala Zvezo, a pojedincev niso vabili. Šicer so prišli mnogi emigranti, člani raznih naših društev, ki strogo vzeto ne bi bili opravičeni prisostvaovati kongresu, toda Ti so prišli bilo po lastni inicijativi, ali na povabilo oficijelnih delegatov raznih društev. Mislim, da Ti je s tem pojasnjeno, kako je do tega prišlo, da nisi bil obveščen o kongresu. Slučaj je hotel tudi, da nisi pred tem videl nobenega, ki bi Te bil na to opozoril.

Glede dobave kongresnih poročil in drugih poročil, ki jih boste še izdali, sem Ti hvaležen za Tvoj nasvet, ki si mi ga dal v pismu od 18.t.m.in Ti bom poslal v kratkem listo onih, ki bi prišli v poštev, da se jim dopošljejo. Moram pa prej govoriti z Kokom.

Predno zaključim, Te prosim, da mi dopošlješ prepis poročila Dr. Nilssona o tržaškem procesu, kakor sva bila svoječasno govorila.

Konečno Ti sporočam, da se popolnoma strinjam s Tvojim mnenjem, da bi bil potreben v doglednem času sestanek med nami, da se pogovorimo o položaju in bodočem delu. Mislim, da bi morali k temu sestanku povabiti tudi Dr. Čermelja iz Ljubljane in Dr. Pertota iz Zagreba, ter morda še koga drugega od naše bivše politične organizacije v Trstu. Čeprav smatram, da je pred vsem potreben en tak sestanek med nami, mislim, da bi bilo dobro, da pozovemo na tak sestanek tudi Dr. Besednjaka in morda še koga. /Doktoriča ?/, tako da bi prvi dan se posvetovali mi med seboj, naslednji dan pa skupaj žnjimi. Kot primerni kraj

7

bi prišli v pošte v Ljubljano ali Zagreb. Jaz bi na tem sestanku pred vsem želel informirati o svojem dosedanjem delu, odkar sem v Jugoslaviji in o mojih predlogih za bodočnost. Želel bi, da nas tudi Ti podrobno informiraš o Tvojem delu. Tudi veš, kako mi vsi cenimo Tvoje delo, toda gotovo ni za Tebe nobena tajnost, da mnogi med nami želijo biti nekoliko bolj podrobno obveščeni o njem. Bilo bi dobro za nas in tudi za Tebe, ako nam enkrat natančneje obrazložiš dosedanje uspehe in neuspehe, kakor tudi perspektive za bodočnost kongresa, na katerega čelu nas tako častno zastopaš.

Prilagam Ti zopet izrezek iz nekega bolgarskega časopisa, ki Te bo gotovo zanimal.

Dr. Bončina mi javlja, da bi za tako simpatičnega najemnika, kakor bi bil Ti, znižal najemnino na 1.200 din. mesečno, ako Ti konvenira. Seveda pa pripominja, da bi želel, da najemnina traja vsaj eno leto.

Sprejmi srčne pozdrave od moje družine in moje

Tvoj

AINV, AJV, škatla 7, Čokovo pismo Josipu Vilfanu, 24. aprila 1934.

Др. ИВАН МАРИЈА ЧОК

Dr. Ivan Marija Čok
2.5.1934. zvečer.

Београд, 24. aprila 1934.
Бирманова 20. тел. 23-583

338/17/34
17. 28. 4. 1934, 21-22
dostavljeni 20. 4. 1934.

Čok
Čokovića

Dragi Wilfan !

Danes sem pisal pismo Dr. Besednjaku, kojega prepis prilagam za Tvojo informacijo. Pripomniti Ti moram, da je oseba, ki je mene informirala, človek, katerega so hoteli pridobiti za sodelovanje pri izdajanju revije ali lista. Ker pa po strankarsko-politični orijentaciji on ne spada v vrsto Besednjaka in njegovih somišljenikov, mu je bilo rečeno, da hoče Besednjak ta list izdajati v sporazumu s Tabo in da je v tem pogledu s Tehoj popolnoma domenjen.

Jaz sem seveda trditev kategorično odklonil, ne samo iz razlogov, ki jih navajam v pismu Besednjaku, nego tudi, in še bolj, ker si Ti pred par dnevi bil tu v Beogradu in nisi o kakih takih stvari ničesar omenil. Torej je neresnična.

Pri tej priliki Te moram obvestiti še o tej le stvari: V nedeljo, 22.t.m. je imelo naše emigrantsko društvo "TABOR" v Ljubljani svoj redni očni zbor, na katerega so tudi mene kot predsednika Saveza izrecno povabili. Jaz sem samo v to svrhu v nedeljo bil v Ljubljani. Polno belo dvorano hotela Union sem tudi jaz pozdravil in uporabil to priliko, da sem govoril o našem programu in o aktualnih vprašanjih. Pri tem sem izjavil sledečo misel: ali naj se naše delo in naša borba omeji samo na borbo za takozvane "manjšinske pravice" našega naroda v okvirju mej Italije, ali naj bo naš program iredentističen, z novo označbo "revizionističen". Prišel sem do zaključka, da mora biti naš program in tudi naše delo jasno obeleženo kot čisto iredentistično /revizionistično/ in to toliko iz principijelnih, kolikor tudi iz praktičnih razlogov; praksa zadnjih 15 let nas namreč uči, da pod Italijo, ne samo fašistovsko, nikdar naš narod ne bo doživel, da bi se z njim pravično postopalo ter je vsled tega Italija izgubila moralno pravo, da drži Julijsko Krajino še v svojih rokah. Vem sicer, da je iredentistična formula pri t.zv. "neutralnem" /v resnici vsakem pogledu saturiranem/ inozemstvu nesimpatična, toda

./.

prepričan sem, da nam sedaj v miru more ta nesirpatičnost ravno tako malo škoditi kolikor sicer "simpatična" borba za manjšinska prava" koristiti".

To stališče je ne samo moje osebno, nego je tudi stališče kompaktne organizirane emigracije iz Julijske Krajine, ter je bilo kot tako ne samo večkrat sprejeto, ponavljeno in potrjeno od direktorija saveza iz od naših kongresov, ter od raznih sestankov naših posameznih emigrantskih organizacij, temveč ni bilo nikdar nobenega prigovora od nobene strani v emigrantskih vrstah. Zato sem smatral za umestno, da to stališče, ki predstavlja kardinalno točko našega programa, ob tej priliki, ko sem govoril programatično, ponovno poudaril. Zborovalci so moja izvajanja vsprejeli z enoglasnim in burnim odobravanjem.

Po končanem zborovanju sem bil od strani prijateljev opozorjen, da se moja izvajanja, nikakor ne krijejo s Tvojimi v Tvojem predavanju, ki si ga pretekli mesec držal v Ljubljani, temveč da se naravnost križajo in so me vprašali, da-li semorda hotel s Tvojimi izvajanjipolemizirati. Odgovoril sem, da Tvojih poznavanj ne poznam, ker nisem poudčen, kaj si Ti na svojem predavanju v Ljubljani govoril in da torej moja izvajanja ne morejo biti nikakapolemika s Tabo. Pojasnil sem tudi, da je Tvoje delovanje sicer razdrugi bazi nego naše, da je pa tudi to delo v interesu našega naroda pod Italijo in da se torej delo našega emigrantskega Saveza in kongfesa evropskih manjšin s stališča interesov našega naroda pod Italijo le spolnjuje. Gotovo ne more škoditi našemu narodu, ako se mu po prizadevanju Kongresa E.M. priznaju manjšinske pravice, kakor gotovo tudi ni proti intencijam onih, ki delate pri kongresu ako Julijska Krajina pripada Jugoslaviji. Naši elaji so sicer različni toda i eni i drugi so v eminentnem interesu našega naroda, ki živi v suženstvu.

Smatram za svojo lojalno dolžnost, da Te o tem obvestim takoj in direktno, da ne bi dobil kake drugačne in verjetno netočne in vsekakor neaštentične vesti od druge strani. Ti veš, da smatram, da mora biti naše sodelovanje za dobro našega naroda pod Italijo složno.

./.

Др. ИВАН МАРИЈА ЧОК

Београд,
Бирчанинова 20, тел. 23-583.

329

Jaz se hočem vedno tega principa držati in tudi tam, kjer bi moglo izgledati, da se naše delo vedno ne ujema - morda se tudi v resnici ne, kakor n.pr. v predležečem slučaju - hočem vedno poudariti pred prijatelji in vsemi ostalimi faktorji naše skupne cilje in pa t^o, da se naše delo spopolnjuje. Tako se mora razumeti tudi moje izjave v Ljubljani.

Veselilo me bo, ako se čimprej kaj oglasiš.

Iskrene pozdrave od moje soproge in mene Tvoji gospej in Tebi

Tvoj:

Velcenjeni gospod
Dr. Josip W I L F A N.
D U N A M .

AINV, AJV, škatla 7, Čokovo pismo Engelbertu Besednjaku, 24. aprila 1934.

pismo k. Engelbertu Besednjaku
24. 4. 1934.

24. aprila 1934.

331

Velecenjeni gospod odktor !

Te dni sem zvedel od prijateljske strani, da Vi pripravljate izdajanje novega lista ali revije. List bi imel izhajati po besedah mojega informatorja v Zagrebu. Sredstva da so že zasigurana. Tudi sodelavce ste si že izbrali. Moj informator mi jih je tudi imenoma navedel. List naj bi zastopal interese naše manjšine pod Italijo. Bil naj bi pa tudi izraz nezadovoljstva onih krogov, ki da se ne strinjajo, vsaj ne popolnoma, z delovanjem "Saveza jugoslovenskih emigrant-skih udruženj" in s pisanjem našega glasila "Istra" v Zagrebu. Ta nota nove revije bi imela biti jasno izražena že v prvi številki, ki naj bi izšla. Poleg tega bi nova revija zastopala krščansko-socialno smer, kar bi prišlo do posebnega izraza v osebah, ki bi sestavljale redakcijo lista odnosno revije.

Tako moj informator.

Jaz seveda tega ne verjamem. Nasprotno, prepričan sem, da so te in take govorice neosnovane in morda celo lansirane v svet z namenom, da se v naše vrste vnese nezaupanje in medsebojno sumnjičenje, ki naj provzoroči med nami razdor. Gotovo te govorice lansirajo v svet ljudje, ki jim dosedanje složno in koristno delovanje vseh, ki smo zapustili Julijsko Krajino, ne konvenira.

Vem, da te vesti ne morejo biti resnične, tudi iz tega razloga, ker vendar ni še dolgo kar sva se videla, pa mi ni bila o tem niti beseda izgovorjena.

Jaz Vam zato tudi sploh ne bi pisal. Toda včeraj sem v pogovoru z Momčilom omenil mimogrede tudi te govorice in tudi on se je zelo začudil ter bil mišljenja, da Vam moram to takoj javiti.

Med tem ko Vam to sporočam, za Vašo informacijo, Vam bom prav hvaležer, ako mi po prejemu tega pisma sporočite, ako Vam je v tej stvari kaj znanega, in to tudi zato, da lahko to javim Momčilu, ki ga cela zadeva dokaj interesira.

Z odličnim spoštovanjem

Gospod

Dr. Engelbert BESEDNJAK

D U N A J.

AINV, AJV, škatla 7, Vilfanovo pismo Čoku, 9. marca 1935.

Dunaj, 9. marca 1935.

340

Dragi Čok,

tvoje pismo od 27.pr.m. je dospelo semkaj 2.t.m., in je moralo čakati moje vrnitve iz Ženeve, kjer sem sodeloval pri prvem letošnjem zasedanju komisije Mednarodne zveze združenj za Ligo nacij. Vrnil sem se šele sredi tega tedna in moral razne stvari opraviti, preden se lotim redne korespondence. Oprostite torej, prosim, to malo zakasnitev.

Na tvoje pismo moram obširneje odgovoriti, ustno ali pisмено, v tej drugi obliki vsekako po taki poti, da ne bom izpostavljen radovednosti s katero ni ~~xxkx~~ tebi, tembolj pa meni potrebno računati. To storim pri prvi priložnosti. Za danes naj se dotaknem samo nekaterih točk.

Iz prvega odstavka mojega pisma od 1.februarja si mogoč spoznati da je bila stvar z zapisom o našem sporazumu v polnem redu. Če bi ga B. ne bil hotel podpisati, bi te bil jaz, in najbrže tudi on sam, takoj obvestil. Da ti on tebi namenjenega prepisa ni takoj drugega dne poslal, kakor je bilo domnjeno, pripisujem jaz temu da je on tistih dni bil zares zelo zaposlen s sestavo one spomenice, ne glede na neko ležernost ki jo v takih stvareh kažejo skoraj vsi novinarji.

Da bi bilo vmes tudi neko hoteno omalovaževanje, se mi ne zdi verjetno. Če gre sploh za namero, bi jo jaz prej pripisoval neki otročji želji po revanši, ker je mož zelo občutljiv in se mi je večkrat pritoževal da si ga pustil čakati, ali podobno.

Z obžalovanjem in z nekoliko bojazni ugotavljam da so vse te, kakor jih pravilno označuješ, malenkostne stvari dobrodošle raznim prijateljem za diskutiranje, domnevanje, sumničenje in za prav tako dobronamerno kakor škodljivo, ali vsaj nevarno razglabanje, svetovanje in posredovanje.

AINV, AJV, škatla 7, Čokovo pismo Josipu Vilfanu, 10. septembra 1936.

Dr. ИВАН МАРИЈА ЧОК

12.9.1936
mailed 16.17.4.
Gospod dr. Josip Vilfan,

drugi prijatelj!

Hvala Ti za pismo od 6.t.m.

Beograd, 10. septembra 1936

Београд, 10. септембра 1936.

Žorža Klemansoa 92.

Beograd, 12. IX. 36. 10

Beograd, 12. IX. 36. 16

Beograd, 12. IX. 36. 16

Beograd, 12. IX. 36. 16

Beograd, 12. IX. 36. 16

Beograd, 12. IX. 36. 16

Beograd, 12. IX. 36. 16

Beograd, 12. IX. 36. 16

Prêd Tvojim odhodom iz Beograda sem Te sicer telefonično iskal, pa nisem imel sreče; nisem ponovil iskanja, ker se je moji ženi, ki je bila bolana na angini, ravno tega dne stanje poslabšalo, in mi je povrh še sinček zbolel. No, oba sta že dobra, žena je že včeraj zapustila zopet hišo, sin pa pojde jutri zopet v šolo. Da ni bilo teh neprilik, bil bi Te sagurno poiskal, ker sem tudi jaz čutil potrebo, da Te obvestim o nekih stvareh, ki jih omenjaš v svojem pismu, in da se posvetujem s Tabo.

Ko si nam /Vratoviću, Krmpotiću in meni/ pri Bristolu povedoval o Vašem letošnjem kongresu in sploh o Vašem delu in njegovih perspektivah za bodočnost, si nam med ostalim postavil vprašanje, kaj mi mislimo o tem. Potem smo pa razgovore tako zavlekli, da Ti - kolikor se spominjam - nobeden na Tvoje vprašanje ni odgovoril. Glede predloga, da se Vaš bodoči kongres skliče v London, sem jaz mnenja, da bi ta predlog trebalo vsprejeti, ker danes gotovo nikjer ni teren za vprašanja, ki jih tretirate Vi na Vaših kongresih, tako vgoden kot ha Angleškem. Izven diskusije pa je, da bi bilo od največje važnosti za vprašanje manjšin, ako bi se vspelo za interresirati angleško javnost zanj, in to v smislu idej, ki jih propagira kongres, kateremu stojiš Ti na čelu. Sicer so se odlični Angleži /lord Dickinson, sir Napier in dr./ že doslej zelo zanimali za vprašanje manjšin in Vaš kongres, vendar ni dvoma, da bi se mnogo koristilo popularizaciji kongresa in vprašanja manjšin, ako bi se kongres vršil v Londonu, in to v času, ko je tamošnje prebivalstvo za take stvari tako sprejemljivo, kakor je baš dedaj slučaj. Najbolje bi sploh bilo, ako bi se Vaš kongres kar za stalno tja preselil. Prav gotovo pa bi bilo od največje važnosti za našo manjšino pod Italijo - on morda tudi za Tebe osebna - ako bi se vsaj Ti preselil

v London. Nobeden ne more s sigurnostjo znati, kako se bodo razvijala v bodočnosti odnošaji med Anglijo in It. Vse kaže na to, da se bodo razvijali v pravcu, ki bo stvoril vgođen teren za propagando za našo manjšino na Angl. Bilo bi zares od neprecenljive vrednosti, ako bi baš z ozirom nate perspektive v bližnji bodočnosti ieml v Londonu svoj sedež in razvijal svoje delovanje najpozvaniji in najavtoritativniji predstavnik našega naroda pod Italijo. Mi moramo vršiti vlogo, ki jo je za šasa svetovne vojne vršil v pogledu bodoče Jugoslavije "Jugoslovenski odbor", kateri je tudi končno izbral sebi sedež v Londonu. To ni slučaj, ampak je logično, da se prenese središče delovanja v središče svetovne politike.

Vem, da Ti ne bi bil tam samo predstavnik Julijske Krajine, ampak predsednik kongresa, vendar bi Ti kot oseba in baš kot bivši poslanec iz Julijske Krajine koristil ne samo stvari kongresa, nego tudi našega naroda tam doli.

Seveda treba vzeti v poštev tudi težkoče, ki so s tem zvezane in ki meni niso popolnoma poznane. Toda, ako se le kako dajo premostiti, moje je mnenje, da Ti to napraviš.

Glede Popova mislim, da se boste morali za njega odločiti, ker na mesto pok. dr. Ammendeja mora priti druga sila; in če P. odgovarja za to mesto, zakaj se ga ne bi nataivilo? Seveda se more njega sprejeti, kakor Ti navajaš v pismu, le pod natančno določenimi pogoji in omejitvami, toliko bolj, ker je dopisnik novin nemško-nacionalne smeri in "Pester Lloyd".

Izredno me veseli Tvoj interes za naš letošnji kongres. V okviru tega pisma Ti žal ne morem opisati točno stanje stvari, vendar Ti omenjam, da se vedno bolj množijo intrige, pa tako grde in ogabne, pa tudi neumne, neinteligentne, da ravni iz tega razloga smatram, da niso peveč nevarne. Gledam z optimizmom na kongres. Velika uteha pri tem mi je prijateljstvo in popolna korektnost in lojalnost dr. Mirka Vratoviča, ki bi ga hoteli izigrati proti meni. Sem kuražen in sem se že odločil glede taktike: sem za popustljivost in ne za osprti konflikt, seveda, ako ne bo izzvan od nasprotni strani. Le, če bi se mi hotelo atakirati čast in poštenje, kakor se zakulisno že danes dela v veliki meri, se bom zakadil kakor ris.

S srčnimi pozdravi Tabi in Tvoji gospe od men in cele moje družine

Tvoj

PAIR, ovoj 8, zapisnik seje Jugoslovanskega odbora iz Italije, 5. junija 1941.

S E D N I Š Ć A

"JUGOSLOVENSKOG ODBORA IZ ITALIJE" održana na dan 5 juna 1941 g.

u J e r u s a l i m u

Prisutni: gg. Dr. Ivan Marija Čok, Ivan Rudolf, Miran Rjbār, Josip Mohorovičić i Dragovan Šepić.

Sednicu otvara Dr. Čok u 21,30 časova. i predlaže sledeći dnevni red, koji je usvojen:

- 1) Prikupljanje dobrovoljaca
- 2) rad na propagandi
- 3) smernice za rad predsedništva i ostalih članova Odbora
- 4) kooptacija novih članova "Jug.Odbora"
- 5) slučajnosti.

I.) Prikupljanje dobrovoljaca

Pretsednik iznosi članovima Odbora dosadašnji rad na prikupljanju dobrovoljaca i izveštava da će najskorijih dana on sa g.Rudolfom otputovati za Egipat u cilju da posete i pregledaju talijanske zarobljeničke logora s tim da odvoje zarobljenike jugoslovenske narodnosti za našu vojsku koja će biti organizovana u inostranstvu i koja ima da odigra presudnu ulogu u momentu oslobodjenja naše sada zarobljene domovine. Ovaj pregled u Egiptu treba što hitnije izvršiti, jer engleska Vrhovna komanda ima nameru da ove logore uskoro evakuiše iz Egipta. Docnije odvojiće se takvi zarobljenici i iz logora koji se nalaze u Palestini, Abisiniji Eritreji i Indiji, a eventualno i u Australiji.

G.Dr.Čok podvlači važnost prikupljanja ovih vojnika koji će tvoriti srž jugoslovenske vojske. Za ovaj posao određeni su gg. I.Rudolf i M.Rjbār, čije će sedište za sada biti u Jerusalimu, gde već radi kancelarija našeg odbora.

G.Dr.Čok dalje ističe da je za moral i oduševljenje prikupljenih dobrovoljaca iz zarobljeničkih logora od naročite važnosti taktičan postupak naših aktivnih oficira određenih za komandovanje nad dobrovoljcima koji su služili talijansku vojsku. S tim u vezi postavlja se pitanje kompetencije gg.Rudolfa i Rjbāra u jugoslovenskom logoru dobrovoljaca posle izvršenog prikupljanja istih. Potrebno je da pomenuta gospoda imaju prava posećivanja logora da se uvere o postupku prema dobrovoljcima, da ih mogu politički vaspitavati u vidu predavanja itd. i da uopšte zadrže i dalje pravo ingerencije po svim pitanjima koji se odnose na dobrovoljce.

Rešeno je da u tom smislu g.Dr.Čok interveniše kod ministra vojske i mornarice i kod novo imenovanog komandanta naše suvozemne vojske. Isto je tako potrebno da se ponovno interveniše radi priznanja odgovarajućeg oficirskog čina g.Rudolfa, na koji ima zakonsko pravo, jer će njegov odnos prema vojnicima na taj način biti olakšan. G.Rjbār je inače rezervni poručnik i u tom svojstvu rešenjem ministra vojske i mornarice dodeljen "Jugoslovenskom Odboru".

II.) Rad na propagandi

U Jerusalimu postoji već Jugoslovenski propagandno-informacioni biro, koji će po odlasku Vlade iz Jerusalima biti reorganizovan. Njegov odbor sastojaće se od tri lica, prema dobivenim informacijama, od kojih su za sada predviđeni gg.Rudolf i Gaži; treći član još nije imenovan. Činovništvo će ostati isto koje već sada tamo radi. Nastaviće se sa slušanjem svih stranih radio-emisija koje su za nas od interesa. Organizovaće se sa naše strane radio-emisije i to: na srpsko-hrvatskom, slovenačkom, nemačkom i talijanskom jeziku. Emisija na srpsko-hrvatskom jeziku već postoji u Kairu. Treba raditi na tome da se u ovim emisijama ubaci po mogućnosti i propaganda za našu akciju oko Julijske Krajine.

- 2 -

Jedan od najvažnijih zadataka je stvaranje veze sa Jugoslavijom čemu treba posvetiti sve sile i nastojanja. Isto tako treba početi sa sastavljanjem letaka kojih bi trebalo bacati iz aviona na našu zemlju. Rešeno je da se za sada odmah sastave leci potpisani od Jugoslovenskog Odbora iz Italije i da se kako kod naših, tako i kod engleskih vlasti pokuša izdejstvovati da avioni te letke bacaju nad Julijskom Krajinom.

Zatim Dr.Čok izveštava da je govorio sa g. Djonovićem koji kao delegat naše Vlade za Blíži i Srednji Istok ostaje ovde. G.Djonović je izjavio da će nas u svakom pogledu podupirati i da kod propagande preko novina, radia, letaka i slično računa uglavnom na našu saradnju.

G.Dr.Čok dalje iznosi da će on otići u London gde će kod Vlade zastupati interese naše akcije. Njemu će biti pridodat g.Primuž, koji se sada nalazi u Višiu-u. Za vršenje propagande za našu stvar, prikupljanje dobrovoljaca i finansijskih sredstava predviđeni su: za Sjedinjene Američke Države g.Dragovan Šepić, koji bi bio sa službom kod našeg Poslanstva u Vašingtonu, a za Južnu Ameriku g. Josip Mohorovičić, koji bi bio sa službom kod našeg Poslanstva u Buenos-Airesu.

III.) Smernice za rad pretsedništva i ostalih članova Odbora

Još 10-og maja o.g. podneta je od strane našeg Odbora jedna pretstavka, sa opširnim obrazloženjem, Pretsedniku Vlade i svim ministrima. U pretstavci tražili smo da naša Vlada u javnoj i svečanoj deklaraciji izjavi da je oslobođenje svih Jugoslovena koji žive u talijanskom ropstvu jedan od njezinih glavnih ratnih ciljeva. Ujedno je Vladi bila skrenuta pažnja da bi bilo potrebno da u toj deklaraciji budu pomenuti i svi ostali Jugosloveni koji žive izvan dosadašnje granice Kraljevine Jugoslavije.

Bilo nam je dato obećanje da će jedna izjava u tom smislu biti dana u drugoj Vladinoj deklaraciji ili pak u idućoj izjavi Nj.V.Kralja. Pošto će g.Dr.Čok otići u London verovatno pre nego dodje do druge Vladine deklaracije, to mu se poverava da svim silama nastoji da izjava u smislu našeg traženja u tu deklaraciju faktično i udje. G.Dr.Čok treba da i kod Engleske Vlade propagira našu stvar i da po mogućstvu izdejstvuje od ove vlade ili nekog njenog člana takodje izjavu o našim zahtevima na Julijsku Krajinu. Pri tome pak moramo biti svesni toga da će postojati ne male teškoće, jer se naša Vlada usled potpunog vojničkog neuspeha naše zemlje nalazi prema Englezima u teškom položaju i da usled toga nije lakaštar postavljat već sada teritorijalne zahteve koji prelaze dosadašnje granice Kraljevine Jugoslavije.

Prelazi se na pitanje propagande u Sjedinjenim Amer.Državama koje će svakako biti vrlo važan faktor prilikom uređenja Nove Evrope zbog čega mora naša propaganda u S.A.D. biti naročito aktivna. Tamo postoji za sada Odbor prijatelja Jugoslavije, koji je sastavljen od vrlo uplivnih ličnosti američkog javnog života. Treba, međutim, propagirati i pitanje Julijske Krajine. Poverava se g.Dr.Čoku zadatak da stupi u kontakt sa uplivnim američkim ličnostima i da po mogućnost izdejstvuje da sam g.Ruzvelt ili neka druga zvanična ličnost u nekoj izjavi pomeni i pitašje Julijske Krajine.

U Engleskoj i Americi ima i antifašista, koji tamo propagiraju svoju stvar. Potrebno je da se sa njima stupi u dodir i da se pokuša naći neku vrstu baze sporazuma sa njima. Na američku javnost bi ova činjenica učinila neosporno povoljan utisak i olakšala bi našu propagandu, čim bi se moglo reći da smo sa predstavnicima buduće demokratske Italije došli do nekog sporazuma. Ti pregovori morali bi se naravno voditi samo u opštim smernicama bez konkretno određenih budućih granica onih naših teritorija koji se sada još nalaze pod Italijom. Najbolje bi bilo da se kao baza uzme Vilzonov princip: "Jasno razberiva nacionalna granica".

Diskusija je vodjena i o katoličkoj akciji u inostranstvu i politici Vatikana, koja će verovatno podržavati Talijane i Italiju kao katoličku zemlju protiv interesa Jugoslavije i Slavena uopšte. U tom pogledu rešeno je da naš Odbor održava veze sa slovenačkim ministrima u našoj Vladi i da, ukoliko to odgovara interesima naše stvari, radi u sporazumu sa njima.

. / .

- 3 -

Isto tako je potrebno da se održavaju veze i sa hrvatskim ministrima u Vladi, koji su dosada pokazivali razumevanje za naše pitanje i da se traži njihova pomoć za postignuće naših ciljeva. Rešeno ~~XXXXX~~ je da se poseti potpredsednika Vlade g.Dr.Krnjevića i da mu se izloži u detaljima naš rad i naša nastojanja.

U pogledu rada opunomoćenih delegata našeg Odbora u Severnoj i Južnoj Americi stavljeno je istima u dužnost da o svom delovanju šalju redovne izveštaje u London g.Dr.Čoku kao predsedniku našeg odbora. Za svaki akt koji bi imao da veže naš odbor u važnim pitanjima treba da prethodno traže saglasnost i odobrenje našeg odbora.

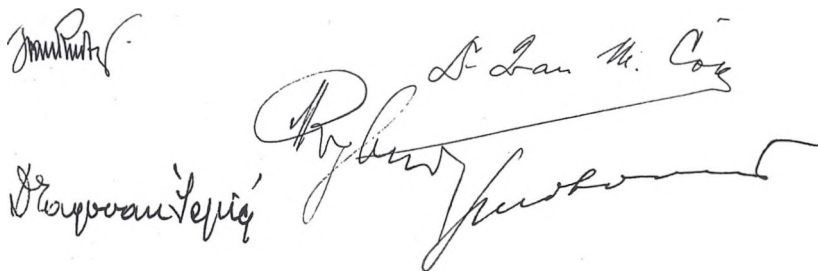
Pokrenuto je takodje pitanje eventualnog učešća našeg Predsednika u Vladi ili na nekom drugom odgovornom mestu, u slučaju da mu takva ponuda bude postavljena. Odbor ~~XXXXX~~ se principiijelno s time slaže, ali smatra da bi učešće u Vladi ili na drugom odgovornom položaju njegovog predsednika moralo imati vanpartijski karakter i značaj pretstavnika Jugoslovena pod Italijom.

IV.) Kooptacija novih članova Jugoslovenskog Odbora iz Italije.

S obzirom na to što se silom prilika nalaze u inostranstvu samo predsednik i sekretar našeg Odbora dok su ostali članovi morali ostati u Jugoslaviji i Julijskoj Krajini, rešeno je da se u Odbor kooptiraju kao novi članovi istog gg.Josip Mohorovičić i Miran Rybar. Za ovaj izbor govore i činjenice što je g.Mohorovičić ranije aktivno saradjivao u emigrantskoj akciji u Jugoslaviji i bio potpredsednik društva "Istra-Trst-Gorica" u Beogradu kao višegodišnji član direktorija Saveza emigrantskih udruženja iz Julijske Krajine u Jugoslaviji. g.Rybar pak radio je na nacionalnom polju u Jugoslaviji i bio funkcioner više nacionalnih društava.

Istovremeno je rešeno da se g.g.Dragovan Šepić i Vjekoslav Primuš izaberu kao opunomoćeni delegati našeg Odbora.

Time je sednica zaključena u 1,30 časova

AS-III, Furlan, XV-7, str. 8457, pismo Vincenta Cainkarja Borisu Furlanu, 25. septembra 1942.

50.)

A352896

8457

SLOVENE NATIONAL BENEFIT SOCIETY

PHONE ROCKWELL #804

ORGANIZED 1904

AFFILIATED WITH NATIONAL FRATERNAL CONGRESS OF AMERICA
2657-59 So. LAWNDALE AVENUE
CHICAGO, ILLINOIS

dne 25. sept. 1942

Mr. Boris Furlan
350 Cabrini Blvd.
New York City

Dragi mi g. profesor:-

Najprej Vam prisrčna hvala za poslanega Slovenskega poročevalca v pismu z dne 12.t.m. Zelo potrebno se mi zdi, da smo vsaj odgovorni ljudje kolikor mogoče točno informirani, kaj se zares godi v starem kraju ter situacije razvijajo, in se torej popolnoma strinjam z Vami, da bi bilo umestno, če bi mogli moške, ki ste jih navedli v pismu, z Vami zaupno konferirati in čim prej mogoče. Vam je gotovo še več znano kot nam podaja Slovenski poročevalec in kot si upate zapisati. Prepričani pa bodite, da bo ostalo tajno, kakor izražate željo.

Toda ko že omenjam tajnost, naj Vam povem obenem, da se meni zdi, da nekdo drugi dobiva iste ali slične informacije, kajti v Proletarcu vidim, da niso popolnoma nevedni in hrvatski listi že več ali manj o teh rečeh pišejo, pa tudi srbski, slednji seveda po svoje zavito in lažljivo.

Slovenskega poročevalca Vam s tem vračam; čital sem ga z globokim zanimanjem in zaenot z velikim zgražanjem nad našimi ljudmi v starem kraju ter da so take gnusne in zavratnoperde reči v teh tako strašno težkih in zgodovinsko važnih časih za jugoslovansko ljudstvo sploh mogoče. S tem pa prosim zaenot, da mi pošljete še ostale obljubljene listine čimprej mogoče, jaz pa bom tudi Vam poslal opis naših organizacij v par dneh. Do sedaj pač nisem mogel najti časa ne pravega razpoloženja za to.

Glede vsebine ostalega dela Vašega pisma bi tudi raje videl, če bi se mogla midva bolj osebno pogovoriti. Za vprašati in odgovarjati je mnogo in preveč, da bi mogel v pismu prav povedati. Na kratko Vam povem, da tisti telegram za mejni jugoslovanski vladi ni bil nikaka refleksija na Vas in je vsebina Vašega pisma glede tega ravno tako nemilo presenetila mehe kakor pravite, da je vsebina telegrama presenetila Vas. Nikče od nas ni nič napačnega mislil, še manj pa Vas hotel zapostavljati, vsi pa smo imeli dober namen in pošteno, iskreno željo našemu ljudstvu pomagati. In prepričani smo, da naš telegram stvari ne more narediti slabše kot je, če že res koristiti ne more.

Mi tudi nismo rekli, da je dr. Čok edini predstavnik primorskih Slovencev in bo to najbrž napačen prevod iz angleščine. Tam je dobesedno rečeno: "DOCTOR IVAN COK IS THE LEGITIMATE DELEGATE OF ALL PRIMORSKI SLOVENCY ORGANIZATIONS TO REPRESENT THEM IN EMIGRATION AND HE IS SINCERELY ENDORSED BY US ALSO". S tem ni rečeno, da jih ne sme niko drugi predstavljati ali se za njih potegovati. In predno smo rekli, da je legitimni, smo se prepričali iz njegovih pooblastil. Do sedaj je Čok edini, ki se je vsaj poskušal izkazati, da res koga reprezentira in tudi edini, ki ima kak zdrav program. Slabega pa nismo nič slišali o njem in moje mnenje tudi je, da si

A352897

mož. ne bi upal iskati zaslombe pri nas, če bi ne imel poštenih namenov, zlasti med ameriško slovensko napredno strujo ne.

Da mi nismo omenili primorskih Hrvatov v telegramu, ni kriv Čok kakor ni kriv za telegram sploh. Toda ne mislite, da smo to popolnoma prezrli. Jaz sem imel prvotno tudi njih vključene, pa sem pozneje črtal iz telegrama, ker sem smatral, da je treba omeniti tudi Dalmacijo in vse, kar so Italijani okupirali, ako se omenja primorske Hrvate, in če bi imenili to, bi bilo pravilno, da bi izpregovorili besedo tudi vse druge kraje, koder žive jugoslovanski narodi. V glavnem je imel naš telegram namen posredovati za zastopstvo vsega slovenskega ljudstva v jugoslovanski vladi v Londonu in da se bi za združenje vseh Slovencev v eno celoto ter njih osvoboditev v resnici kaj delalo od strani vlade. Mislim, da ste to pač lahko sami povzeli iz vsebine.

In kakor veste sami, se do sedaj za ta za nas tako važna in za slovenski narod življenskega pomena do sedaj še nihče ni res brigal. Gospod Snoj tukaj že čez eno leto; od njega smo veliko pričakovali, pakazal pa še ni nič drugega kot samo željo, da ameriški Slovenci pomagamo njegovo in Krekovo pozicijo utrditi. Potrebno pa je ravno nasprotno: enostransko reprezentacijo v zamejni vladi, ki je v osebi Snoja in Kreka, je treba razkrinkati in čimprej odpraviti. Snoj je kmalo pridobil srca skoraj vseh nas, ker je govoril; da v starem kraju ni več strank, kako so spoznali, da so vsi enake žrtve okupatorjev in vsi enako obsojeni na smrt, ako se ne sprijateljijo in skupno bore proti skupnemu sovražniku. Zatrjeval je, da se to faktično vrši in da on in Krek reprezentirata vse te elemente, od najbolj rdečega socialista do najbolj črnega klerikalca, resnica pa je ravno narobe. Ne samo Slovenski poročevalec - tudi drugi viri prinašajo vesti, ki nam pričažo tako živo, da so klerikalci ostali ravno tako zagrizeni sovražniki vseh drugih prepričanj kot so bili nekdaj, v svojih ostunih strankarskih pošetjih pa so menda še grši kot kdaj poprej. Sedaj razumemo, zakaj Snoj ni prišel pred nas še z nikakim programom, dasi smo mu toliko zaupali in šli na roko. Zaupali smo mu, ker si je znal pridobiti naše zaupanje in pričakovali smo od njega, ker smo vedeli, da ima na razpolago denarna sredstva za razvitje propagande in ker si nismo mogli predstavljati, kaj drugega bi on sploh imel delati tukaj in rabiti denar.

Izgleda, da bo tako kot v pisnu pravite - za primorske in druge podjarmljene Slovence bodo morali govoriti ameriški Slovenci in drugorodni posamezniki, ki pravično čutijo, ker tisti, ki so poklicani v prvi vrsti, za to stvar nič efektivnega ne store. In govorili bomo in glasno kričali.... Tisti telegram je začetek, drugo pa še pride. Dela pa bo dovolj za nas vse - za ameriške Slovence in za vse tiste, ki ste prišli začasno sem ter one v starem kraju. In naša iskrena želja je, da ste tudi strpní drug z drugim ter delate s nami harmonično medseboj in skupno z nami. Naša narodne stvar bo preveč trpela, ako širša javnost izve, kako se starokrajski voditelji naroda medseboj sovražite in da ste se prišli prepirat v Ameriko in drug drugega obrekovat pred nami. Nam ste vsi priljubljeni in dobrodošli, dokler ste dobri rojaki in vestno delate za dobro stvar in jaz bi še posebno priporočal, da se vidva s Čokom sprijaznita in raje vzajemno nastopata, saj sta vendar oba iz Primorja in med Vama ni nobenih posebnih narodnih ne načelnih razlik.

S tem končam in ostajam

s pristrčnim pozdravom

Karavani

AINV, OMV, 64-3- »Primorska-članki, elaborati, poročila, Čokov povzetek poročila, Problem Trsta, ki ga je napisal po vojni.

Čok

PROBLEM TRSTA

Povzetek odgovorov na italijanske teze.

<u>Ugovor</u>	<u>Odgovor</u>
Londonški pakt :	namerjen, ker izsiljen v stiski od Antante. Citati: Clemenceau, Lloyd George.
Geografija :	brezpomembno.
Zgodovina :	Trst ni bil nikdar pod Italijo. Skorzi tisoč let je vodil borbo proti odvisnosti od Italije.
Strategija :	Trst nima strategične važnosti. Na podlagi sklepov konference v Dombartonea Oaksu prihaja v poštev le strategična važnost za Zedinjene Narode.
Etnografija :	Trst ima 160.000 Italijanov in 80.000 Slovencev. Nasilna politika od 1850 dalje je poitalijančila 70.000 Slovencev. Sredstva nasilja, katerih se je služila Mestna Opčina : ekonomski pritisk, socialna odvisnost, prepoved slovenskih šol in uporabe slovenskega jezika v Trstu. Število Italijanov umetno povečano za 60-80.000 s forsiranim naseljevanjem ljudi iz notranjosti Italije Slovenci so tudi avtohtoni element od pradžavine /dokument iz 1934/.
Ekonomija :	Trst kot luka in trgovski amprij pripada zaledju. Italija ne tvori zaledje Trsta. Neposredno zaledje tvori Jugoslavija /Slovenija/, dalje pa Avstrija, Čehoslovaška, Ogrska, Poljska, južna Nemčija, Italija. Citati : Mazzini, Cavour, La Marmora, Sonnino. Trst je prosperiral, kadar je bil obdan od zaledja, hiral in propadal, kadar je bil odrezan od zaledja. Italija hoče Trst samo v svoje imperialistične cilje. Citati : Alberti, Tamaro, Silone.
Samoodložba narodov:	O tržaškem mestu in njegovi usodi ne more odločati samo prebivalstvo. Četrt milijona ljudi ne more reševati o interesih zaledja od 50-80 milijonov ljudi. Slovenci in Hrvati Julijske Krajine, s Trstom vred, nimajo po preizkušnjah preteklosti nobenega zaupanja v italijansko upravo in nočejo več pod nobenim pogojem biti v sklopu Italije.
Stališče ital.strank:	<u>Liberali in demokristjani</u> zahtevajo, da se zadržijo dosedanje meje, k večjemu z malo korekturo. Pomlajajo garancijo za manjšinske pravice Jugoslovanov. So intransigentni v pogledu Trsta. <u>Socialisti</u> zagovarjajo delitev Julijske Krajine /event. do Wilsonove linije/

Ugovor

Neločljivost tržaške
industrije od ital.ind.
sistema :

Rudniki v Julijski
Krajini so Italiji
potrebni :

Hidroelektrične cen-
trale na Soči so zgra-
jane za dosedanje poli-
tično stanje :

Italija je investirala
znatne kapitale v Jul.
Krajino :

Promet Trsta je leta
1938. dosegel višino 1.
1913.:

Julijska Krajina je
deljiva :

Italija je izgubila
v prvi svetovni vojni
600.000 ljudi za Trst:

Odgovor

Komunisti zagovarjajo sporazum z demokratsko
Jugoslavijo. Sprejeli bi našo rešitev, zahtevajo
pa zaščito za italijansko manjšino.

Tržaško industrijo je ustvarila Avstrija, ne Italije
torej v okviru ekonomskega sistema tržaškega zaledja
Jugoslavija ima surovine /premog, železo/, Italija
jih nima, ali v nezadostni meri.

Tržaške ladjedelnice so važne dele /mašine in
naprave/ dobavljale iz Čehoslovaške in to večinoma
tudi pod Italijo. Izdelovale bodo ladje za celo
zaledje od 60-80 milijonov prebivalcev in za ostalo
evropako in prekomorsko inozemstvo.

Tvornica vrvi, rižarne, pivovarne, stiskalnice olja
imajo v zaledju vse predpogoje za produkcijo in
konsum.

Rafinerija nafte Aquila bo, kakor doslej, dobivala
surovine iz Rusije in Albanije.

Ni noben razlog za zahtevo po gospostvu nad Julijsko
Krajino.

se bodo brez težav prilagodile novim razmeram
/primer Fala/.

Sodelovanje članic Združenih Narodov na polju teh-
ničnih naprav lažjih v bližini mej sosednjih držav
je verjetno /Hot Spring, Bretton Wood/.

Jugoslavija bo to precenila in vsoto odštela od
vojno-odškodninske zahteve proti Italiji.

verjetno so podatki falsificirani.

Pa tudi če so resnični, dokazujejo le eno izjemo
v 20 letih in ne dokazujejo stalni faktor za stalno
poboljšanje. *Primerjava se ne more iz Italije preko Trsta
prejeto surovinam in materialu potrebnim. Samo malo se leta 1913
preko Trsta prejele, od 1. okt. 1914 pa ni.*
Ta ugovor je v nasprotju z zgodovino, geografijo
čustvi prebivalstva ter z gospodarskim in ekonomski
potrebami : Trst in Julijska Krajina se vzajemno
spopolnjujeta v potrebah in dobavah.

Izgubila jih ni za Trst, ampak za megalomansko imper

- 3 -

Ugovor

Trst, dan Jugoslaviji,
pomeni amenijo dalmatin-
skih luk :

Majhna udeležba Jugosla-
vije v prometu Trsta med
1918 - 1940 :

Sev. Italija je industrij-
sko sijajno opremljena,
Jugoslavija je le polje-
deljaka država :

Jul. Krajina gre do Liven-
ze in Taglamenta :

Italijanski narod ne
odgovarja za fašizem:

Wilsonova linija:

Odgovor

alistično politiko.

to je skrb Jugoslavije, ne Italije.
Funkcija dalmatinskih luk je popolnoma različna
od funkcije Trsta in zaledje Trsta ni zaledje
dalmatinskih luk.

~~Kraljevina Jugoslavija in Italija~~

Jugoslovanski Trst bo le koristil dalmatinskim
lukam, kakor je bil slučaj pred 1.1914.

Iz političnih razlogov Jugoslavija ni imela inte-
resa dirigirati svoj promet preko Trsta.
Reka in Split sta komaj zagovarjala promet.

Tržaško industrijo je ustvarila Avstrija z ozirom
na tržaško zaledje, ne z ozirom na severno Italijo

Povečanje teritorija Julijske Krajine želijo
ital. nacionalisti, da bi italijanska večina
izgledala čim poraznejša za nas.

~~Trieste~~

Naša zahteva po Trstu ni del borbe proti fašistu,
ampak za naše nacionalno pravo in gospodarske
potrebe. Zahtevamo Trst iz razlogov demokracije,
fašizmu je Trst bil le objekt imperializma.
Citat: XX secoli di italianita di Trieste : ~~quasi~~
hvali fašizem v Jul. Krajini kot "demokratsko"
reakcijo na slovanski in komunistični val. -
ni upravičena ne zgodovinsko, ne gospodarsko,
ne etnografsko.

AS-III, Furlan, XVII-2, str. 9491, 9492, zapisnik zaslišanja Borisa Furlana v zaporih UDBe, 3. 7. 1947.

Zaslišanje dr. Borisa Furlana, dne 3. VII. 1947

A354115 9491

V vašem materialu smo ob hišni preiskavi našli spisek imen mreže, ki jih je dr. Čok uporabljal v Ljubljani pred letom 1941/ zlonom/ za borbo proti Italijanom, kakor je on to stvar tolmačil. Odkod imate to stvar, kaj veste o tem?

O tej stvari nimam pojma. Če se je spisek pri meni našel, sem ga moral dobiti kot druge stvari in poročila iz Londona. O tej stvari pa vem samo to, kar sem čital v nekem italijanskem časopisu, ki je bil poslan iz Londona. Ta časopis mi je izročil Snoj. V tem časopisu, mogoče Turinski štampi je bilo govora o tem, da se je našel nek spisek gotovi in to precejšnih ljudi, ki jih je imel na zvezi za borbo proti Italiji dr. Čok. Na listi je bilo figurirano, da so ti ljudje prejeli gotove zneske denarja, kar pa se je izkazalo, da ga faktično niso dobili. Ne morem trditi, da sem ravno vse to čital v časopisih, vsekakor sva o tem govorila s Snejem in mi je Snoj te stvari tudi pokazoval. Svojemu prijatelju, ali mi je nekdo povedal, ali je bilo tiskano v turinski štampi, se je pokazalo na procesu, da je nekaj ljudi figuriralo na plačilni listi vojnega ministertva v Beogradu, pa se je potem pokazalo, da denarja niso nikoli prejeli. Ne vem če sem direktno slišal, vendar je iz tega razvidni, da je Čok spravil denar v svoj žep.

Odkod dr. Čoku denarna sredstva za bivanja v Newyorku, Kairu in Londonu?

O denarnih sredstvih dr. Čoka v emigraciji ne vem mnogo. Vem samo to, da je precej denarja prinesel s seboj, ki si ga je nabral z različnimi intervencijami kot advokat v Beogradu. O tem mi je pripovedoval stari dr. Vilfan, bil pa je vseskozi plačan od jug. vlade, mogoče mu je bila plačana ustavljena za par mesecev kot zamenj. Njegov primorski komitet je financirala jug. emigrantska vlada. Kosanovič se mi je o tej stvari izrazil, "da ima za ovo puho novaca". Omenil sem tudi, da so stali za komitetom Angleži, ki so bili sigurno zainteresirani na tem, da dobijo vsaj vojake. Sigurno je emig. vlada prisatela na samo formiranje komiteta. Sicer pa če je bila to angleška stvar je morala pristati. Vem, da je imel dr. Čok hiše in zemljišča v Beogradu, torej lepo premoženje.

Čokovo delo v emigraciji.

K vsemu kar sem povedal, že o komitetu, je bilo pri njem glavni cilj njegovega delovanja problem Trsta in to vedno šlo za isti cilj, da se Trst priključi k Jugoslaviji. Spominjam se nekega predavanja, ki ga je imel v tej zvezi v Ameriki in je povadhal, da bo SZ igrala pri tem veliko vlogo. Čok je postavljaj v ospredje že takoj po svojem odhodu iz Jugoslavije problem Trsta. Meni se je zdelo, da je bila vsa Čokova propaganda za Trst preveč forsirana v vsem času emigracije. K gornjemu bi pripomnil, da je bil Čokov proces bolj na široko objavljen v turinski štampi in tržaškem "Piccolu".

Kaj veste o slučaju javnega nastopa dr. Čoka o Zupančiču in Finžgarju? v Clevelandu?

Zgrajal sem se nad tem, da je dr. Čok imel na leto 1941 supejšča in Finžgarja direktno kot člana OF ter jih izpostavil na ta način okupator. Snoj se je zgrajal nad tem. Adamič je dr. Čoka vedno zagovarjal.

Finžgarja, čaka na to, da se prikaže

S kakšnim namenom je dr. Čok takrat omenil Finžgarja in Zupančiča kot člana OF?

Smatram to za strašno, grobo neprevидnostjo.

9492

Kaj so mu emigranti/ primorski/ dr. Čoku očitali?

Očitali so mu, da je na njihov račun prišel do velikega posestva v Makedoniji. To posestvo / Bisternica/ je dobil kot kolonist in to najje, šel del posestva v primeru z drugimi kolonisti, kar sem slišal.

Finžgarja

A354116

KAZALO

KNJIGI O DR. IVANU MARIJI ČOKU NA POT (dr. Jože Pirjevec)	7
UVODNA BESEDA IZDAJATELJA (Karlo Kocjančič)	9
PREDGOVOR	11
PRAKTIČNA POMOČ BRALCU	13
Napotki k branju	13
Ivan Marija ČOK, od rojstva do smrti	13
Ivan Marija ČOK, glavne smernice delovanja in cilji	14
UVOD	17
Pozabljeni Ivan Marija Čok	17
O uporabljeni literaturi in virih	18
MLADOST PRI ŽUPANOVIH	21
DELOVANJE DO ODHODA V EMIGRACIJO	25
Politično in kulturno delovanje	25
Protifašistično ilegalno delovanje in dileme o pripadnosti TIGR-u	30
V EMIGRACIJI	41
Prva faza emigracije: zveze in poznanstva, a tudi prvi nesporazumi in težave	42
Druga faza emigracije: nadaljevanje dela in težav v okviru emigrantske Zveze	48
Čok začenja odločen boj za slovenske zahodne meje, pri tem pa se njegove ambicije krepijo, kar vpliva na odnose z ostalimi vodilnimi primorskimi Slovenci	51
Višek emigrantske Zveze in največja razhajanja z ostalimi vodilnimi primorskimi Slovenci	63
Izboljšanje odnosov z ostalimi vodilnimi primorskimi Slovenci	68
Zaton emigrantske Zveze	73
Priprave na vojno in iskanje podpore v luči pravičnejše razmejitve Julijske krajine	77
Začetki sodelovanja z britanskimi tajnimi službami	81
DRUGA SVETOVNA VOJNA	91
Načrti jugoslovanske begunske vlade, vloga Čoka in primorskih somišljenikov	91
Jugoslovanski odbor iz Italije	98
Pomembno sodelovanje s Special Operations Executive (SOE)	111
V Londonu: britanska zadržanost in napeti odnosi z ostalimi Slovenci	118
V Združenih državah Amerike	126
Čokova odločitev za Tita, vendar nezaupanje partizanov	133
Politična in vojaška kriza v Kairu	136
Ponovno v London in sporazum Tito-Šubašić	143
PO VOJNI	147
Prve težave s povojnimi oblastmi in kratkotrajno delovanje v Trstu	147
Javna diskriminacija in prezgodnja smrt	151
SKLEPNA MISEL	157
UPORABLJENI VIRI IN OKRAJŠAVE	159
A) ARHIVI	159

B) LITERATURA, TISKANI VIRI, ČASOPISI IN DRUGO	160
C) OSTALE KRATICE V TEKSTU IN OPOMBAH	167
IMENSKO KAZALO	169
NEKATERI POMEMBNI DOKUMENTI UPORABLJENI V TEKSTU	179
KAZALO	199

Izdalo in založilo: Društvo TIGR Primorske

Za izdajatelja: Svito Vižintin

Spremna beseda: dr. Jože Pirjevec, Karlo Kocjančič

Uredil: Karlo Kocjančič

Lektoriral: Jože A. Hočevar

Tisk in prelom: Tiskarna Stražar, Koper

Naklada: 1000 izvodov

Koper, november 2000

*Pobranji naši delegaciji na internom kon-
ferenciji u Parizu.
L. Ivan Marija Čok*

*Kot prvi je stiel na od jugoslovanske dele-
gacije je stiel v. Paris na internom konferenciji dele-
gacije gospod Nikola Pasic. Tru-
mabnikov, a od so*

Paris, 18. febr. 1919.

BERILO JUGOSLOVANSKEGA ODBORA IZ ITALIJE BAZOVICA

SREDNJI VZHOD

57.13

31. DECEMBER 1941.

Borili smo se proti nasilju ... Govor predsednika Jugosl. odbora iz Italije, dr. I. Čoka na londonskem radiju —

Na londonskem radiju je predsednik Jugoslovanskega Odbora iz Italije, dr. Ivan M. Čok ob zaključku tržaškega procesa obširno govoril o dogodkih in nasiljih fašistovskih oblastnikov, ki so dovedli do tega strahopetnega zločina italijanskih fašistovskih družin. Med drugim je predsednik dr. Čok povedal tudi tole:

Politični položaj fašistovske Italije je tako na zunanji kakor na znotraj naravnost mizeren. Morala v narodu je popolnoma razrahljana. Italija je danes zadnja nemška kolonija prepolna porazov na vseh bojiščih. Fašizmu so postale nujno potrebne zdravilne injekcije. Ali kdo naj da serum, če ne zdrav in čvrst organizem. Zopet so bili potrebni Slovenci, da se je tak serum našel.

Enaindesemdeset slovenskih intelektualcev, delavcev in kmetov je fašistovski posebni tribunal, ki se je že v tretji izjemoma preselil iz Rima v Trst, privlekel pred fašistovske sodnike. Niti zlepa, niti zgrda niso mogli fašistovski trinogi izvesti iz slovenskih obdolžencev tistih, ki bi vsaj deloma opravili njihove sodne obsebe. Nič niso pomagale verodostojne priče, ki bi tudi ni zalegla moja svečana izjava na italijanskem radiju, ki sem jo dal tudi v italijanskem tisku, katerim so hoteli dokazati krivdo in zalegati falsifikat.

Tekom dveh tednov in dveh dni so se kriv-
mo uklonili fašistovski sodniki, ki so se kriv-

niki v Trstu dobro zavedali. Fašistovski posebni tri-
bunal ni vezan na zakon, zato so bile obsebe — po
starih navadah fašizma, izrečene že v naprej. Faši-
stovski sodniki so sodili po svoji fašistovski vesti.
Tržaške obsebe so imele edini namen in edini cilj,
zastrašiti Slovence in Hrvate v Julijski Krajini
pred onim velikim dnem ocvobojenja izpod fašistov-
skega in laškega jarma, ki se bliža in neizpodbitno
sigurnostjo. Ali ta fašistovska obseba je z največjo
stvarnostjo in resnico pokazala vsemu svetu, čigava
je zemlja, ki ji pravijo Julijska Krajina. S temi in-
famnimi obdolžitvami in strahopetnimi umori v Trstu
so fašisti dokazali tudi onim, ki so mogoče dvomili o
jugoslovanski pravici do te zemlje, da biva tu slo-
venski rod, ki se ne da iztrebiti.

Pred posebnim tribunalom so stali značaji, na
katere smo ponosni vsi Slovenci in vsi Jugoslovani.
Naša borba je bila le obramba naše nacionalne časti,
ki nam jo je fašizem kradel z največjimi nasilji, ki
jih pomni zgodovina človekova. Borili smo se proti
nasilju. Tržaškim obsojencem se ni treba sramovati,
kajti fašisti so zadnji, ki bi imeli moralno pravico
očitati komurkoli nasilje. Nasilje je bilo porojeno v
njih samih in v nasilju je fašizem aplah šele lahko
uspeval.

Proti infamnimi obdolžitvam fašistov in proti ob-
sodbam nedolžnih slovenskih žrtv dvigamo svoj glas.
Klanjamo se novim žrtvam in junakom: Viktorju Bobeku,
Ivanu Ivančiču, Ivanu Vajnalu, Josipu Tomažiču in Si-
monu Kocu. Ne jokamo ob njihovih grobovih, njihove
junaške žrtve bodo največji delež za naše ocvoboje-
nje. Slava in hvala jim!

*Proračuna med drugim tudi ljubljanska
se je pojavila od strani vseh mogočih
racij, akoja, ki gre zatem, da bo o priliki
deputacija ljubljanske
di k meni s proš-
jaz zastavi
ki ga*

Bragi prijatelj!

ISBN 961-6353-69-1

9 789616 353694

316
dne 25.11.1932